

ՈՒՂԵՐՁ

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՕԼՍՈՅ

ԿԱԹՈՂԻԿԵԱՅ ՀԱՅՈՑ

ԱՌ

ՄԵՐՉԱԿԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԻՆՆՈԳՈՍՆ

ԳՈՒՄԱՐՆԵՐ

Ի ԳԵՐԵՐՉԱՆԻԿ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷ ԿԻՂԻԿԻՈՅ

ԵՒ

Առ Հաւորեն Արհի. Արհայակոպոսունս,
Գեր. Եպիսկոպոսունս եւ Յարգոյալեծար Վարդապետս.

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՆ ԵՐԱՄԵԱՆ,

1869

1749

ՈՒՂԵՐԶ

Կ. ՊՕԼՍՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԵԱՅ ՀԱՅՈՑ

Կ. ՊՕԼԻՆՍ ԵՊԵՆԴԸ ԱՐԱՄԵԱՆ

ՉԱՔՄԱՔՃՇՄ ՓՈՂՈՑ, ՅԱԳՈՐԵԱՆ ԽԱՆ, ԲԻԻ Գ.

Գրքի գույքի շտապար

281.6 (09)

Ու-43

ՈՒՂԵՐԶ

ՀՀ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ 1961 Ք.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼՍՈՅ

ԿԱԹՈՂԻԿԵԱՅ ՀԱՅՈՑ

ԱՌ

ՄԵՐԶԱԿԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԻՒՆՀՈԴՈՍՆ

ԴՈՒՄԱԼՈՒԻ

Ի ԳԵՐԵՐԶԱՆԻԿ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԷ ԿԵԼԻԿԻՈՅ

ԵՒ

Առ Համոհեն Արհի. Արհեստակրպումնս, Գեր. Եպիսկոպոսունս
եւ Յարգոյանեմար Վարդապետս:

30723

ՀՀ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԹՈՒՄ
Կ. Չ. Յարգ. ընկեր.
- 8 ՄԱՅ 1898
Центр. Библиот.-Чит.
Арм. Благ. Общ.

ՀՀ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԹՈՒՄ
Կ. Չ. Յարգ. ընկեր.
ՀՀ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԹՈՒՄ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1869

ՀՀ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԹՈՒՄ
ՀՀ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԹՈՒՄ
Библиотека
Арм. Благотв. Общ. на Кавк.

A $\frac{III}{458}$

ՈՒՂԵՐԶ

Կ. ՊՕԼՍՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԵԱՅ ՀԱՅՈՑ

Ա Ռ

ԿԵՆՏՐ. ԳՐԱԳ. - ԸՆԹԵՐ.
 Կ Հ. Բ... ք...
 - 6 ЮНЬ 1898
 Центр. Библиот. Чит.

Մերմակայ Ազգային Սխեմնոյուն, գումարելիքի Գերեզանիկ
 Կարողիկոս Կիլիկիոյ եւ առ համօրեմ Արհի. Արհայակոպոսուն, Կեր. Եպիսկոպոսուն եւ Բարգոյանեմար Վարդապետս :

Ա .

ԿԵԿՐՈՆ, Եղեմական գրախօսին, Հայոց աշխարհ, խանձարուք
 մարդկութեան, առաջին ասպարէզ եւ ընդունարան Գրիտոնէութեան,
 արեգակն եւ փառաց պսակ Արեւելից... Ո՛հ, ինչպէս ամեն սիրտ
 այս վերմ յիշատակացդ վրայ չը լայ, Երբ մեք մեր կրօնական իրա-
 ւամբք, մեր լեզուով, մեր արարողութեամբք, մեր օրինական Սոս-
 մանադրութեամբ կը պանծայինք, երբ մեր աչքն անոնց վրայ էին,
 մեր սիրտք անոնց վրայ դողդղալով կը բարտախէին, ահա՛ զանոնք անո-
 զորմ բազդն մեր գրկէ եւ յաչաց յափշտակել կուզէ, եւ Հայ-
 կական Ասթողիկոսութեան թագին չողչողուն ական պայծառութե-
 նէն զմեզ գրկելով անմխիթար տրտմութեան մէջ գահավիժել կը սպառ-
 նայ : Ահա՛ մեր հայրենաւանդ Ալիլիկիոյ Տանն եւ Ակեղեցոյն մէջ ըն-
 կած հուր մը զայն ի մխիթ դարձնելու վրայ է : Տարիէ մը աւելի է
 որ ամեն ճիգ թափելով աշխատեցանք այս համաճարակ հրդէհն մա-
 բելու, կամ առաջն առնելու. պարտասեցան մեր ձեռքն, յոգնեցան
 մեր բազուկները, կիթոսեցան մեր ծնկերը, բայց չենք երբէք լքեալ եւ
 յուսահատ : Ո՛չ կարենք եւ յաւիտեան չախտի կարենանք վայրկեան
 մի եւս մոռանալ մեր խորհրդական Արուսագէմն եւ ո՛չ անոր նշխար-

հաց՝ թէպէտեւ փոքրիկ՝ կտորն . ապա թէ ոչ՝ մոռնայ զմեզ յաւիտեան մեր աջը . չպիտի լռեն ընդուք մեր մինչեւ անշարժ մեր քմաց չփակչին . Եթէ մուսացոյց զքեզ Երուսաղէմ, մուսացի զիս աջն իմ կցեսցի ընդու իմ՝ ի քիմն իմ եթէ ոչ յիշեցից զքեզ : Սաղմ : ԸԼ, Զ, Յ. 6. Սիօնի պաշտպանութեան համար, եթէ աստ ի Մայրաքաղաքիս աջ բազուկք մեր զբաղեալ են, այլ ձախք մեր առ ձեզ ուղղեալ են . մանաւանդ թէ այն ձեր հողեւոր եւ ժամանակաւոր շահերն որոնք դժբաղդարար երեսի վրայ մնացեր են, երբէք չենք մուսնար զանոնք ալ, իբրեւ մեր յատուկ եւ նուիրական պարտքը :

Աւստի յայժմանէ կուզղենք առ Ձեզ զայս տխրայից յայտարարութիւնս, որպէս զի ազգին ներկայ միճակն իմացունելով, միաշունչ ողւով աղէտայի ապագայի մը առաջն առնենք, այնպէս խնդրոյ մը մէջ որ կենաց եւ մահու խնդիր է . այսինքն, կամ այսչափ հարիւրաւոր ամաց ի վեր անհնարին աշխատանք, քրտամք եւ արեամբ պաշտպանեալ մեր կրօնքը, սեպհական ընդուն եւ արարողութիւններն, ողջ եւ ամբողջ պահեալ անխախտ իրաւունքը պաշտպանելով որդւոց յորդիս փոխանցել իրենց նախնի հայրենաւանդ վայելչութեամբն . եւ կամ վերահաս չարեաց հոսանացը տեղի տալով թողուլ որ Աստուածատունկ դրախտէն բղխեալ Հայաստանեայց հեղասահ՝ բայց յաւերժախաղաց դետերը որ ազգային սպառնարովք յաջողեալ էին միշտ իրենց արիւնքը առողջ, ծաղկաւէտ, կանանչ եւ կենդանի պահել եւ իրենց կրօնական ճանապարհը հորդելով շարունակել մինչեւ մեր օրը, ցամբին բուրբուկին եւ երթան թաղուին յաւիտենական մուսցութեան ովկիանոսին մէջ :

Հայոց Եկեղեցւոյ թշնամիք կամ նախանձաւորք մէկ քանի են . Ասոնցմէ առաջի տեղին ունի հիւսիսային յունադաւանութիւնն որ էջմիածնայ կաթողիկոսութիւնը եւ անոր հետ ազգին ոգին ճիրանացը մէջ ամփոփելով զրեթէ անչնչացուցած է զանոնք . Երկրորդն բողոքականութիւնն է որ մեր անտէրունջ համազգեաց ետեւէ ընկնելով կըսպառնայ օտարացնել զանոնք . Բայց այս կրօնիս ազգեցութիւնն մեր ազգայնոց վրայ զօրաւոր չըլլալով այնչափ երկիւղ չտար, Երրորդն ալ ոմանք կըսեն թէ լատինականութիւնն է, կամ բուն լատինացիք եւ Հռոմ, որ Քրիստոնէութեան կեդրոնն ըլլալով՝ կրօնից պատրուակաւ կուզէ, այլոց Արեւելեան ազգաց հետ, միանգամայն

զազգս մեր Հայոց սակաւ առ սակաւ լատինացնել, բոլոր Արեւելեան կամ զանազան ազգային եկեղեցեաց սովորութիւնքը, կարգ եւ կանոն եւ արարողութիւնքը փոխել եւ անոնց տեղ դնել զօրէնս Արեւմտեան Եկեղեցւոյն, Եւ որովհետեւ, կըսեն, այս շիտաւորութիւնս մէկէն ի մէկ չկրնար յաջողիլ, վասն զի այսչափ մտքերու եւ սրտերու գալչելով կը խրտեցնէ զազգս, վասնորոյ կանխեր է ասոր առաջն առնելու քանի մը ասպահովացուցիչ յայտարարութեամբք, որովք այսպիսի միտք կամ կամք չունենալն կը ցըցունէ, Բայց եւ այնպէս երբեմն երբեմն զանազան գործոց եւ դատոց մէջ խօսքէ եւ գրութենէ շատ տարբեր հանգամանք դուրս ցատկելով՝ լատինական ոգին գլուխ կը ցըցունէ, եւ ծածուկ եւ հեռաւոր միջոցք յայտնապէս երեւան կեննեն, որով կիմացուի թէ նախ նա կուղէ մեր ազգին եկեղեցական կառավարութիւնն ձեռք բերել, եւ յԱրեւելս ալ պատրիարքական իշխանութիւն գործածել, գոհ չըլլալով միայն հաւատոյ մասանց, ուզիլ բարուց կամ Աստուածային Վարդապետութեան մէջ միութենէ եւ բնդհանուր եկեղեցւոյ գլխաւորութեան փառքէն կամ Արեւմտեան պայծառ պատրիարքութեան բարձր ատիճանէն, Ս. յսպէս ըլլալով իրր, կըսեն թէ ամեն խելք ունեցող մարդ պէտք է լաւ այս ճշմարտութիւնս ըմբռնէ որ ամեն տեսակ օրէնք, Սահմանադրութիւն եւ կանոն որչափ զեղեցիկ, որչափ իրաւացի ալ ըլլայ, քանի որ կենդանի պաշտպան մը չունենայ, չկրնար պահուիլ, զօրութիւն ստանալ եւ շարունակիլ. երբ ինքնիրէն մնայ, վաղ կամ անազան կը մեռնի. ուր մնաց՝ երբ Ազգային օրինաց, Ազգային ծիսից, իրաւանց եւ արարողութեանց պաշտպանն կամ պաշտօնեայն օտարական ըլլայ. եւ ինչպէս նա օտարական չըլլայ երբ փոխանակ ազգէն կախումն ունենալու ստարէ ունենայ, բոլոր գործքն օտարաց հետ ըլլան, բոլոր ծանր եւ երեւելի պաշտօնները յօտարէ ընդունի եւ օտարաց միայն համար տայ, առանց ուրիշ յարաբերութիւն ունենալու ազգին հետ, բաց ի անոր վրայ իշխելէ. հետեւաբար բնական է որ միշտ օտարին գիմէ եւ, որ իցէ կերպով, անոր հաճոյանալու ջանայ, Ա. յսպէս կ'ենթադրեն, այսպէս կը հետեւցնեն եւ օրինակ ալ կը բերեն ի նախնու մն Գրանսիլվանիոյ եւ Ղեհաստանի դաղթական եւ մօտերս Զմիւռնիոյ լատինացեալ հայքն եւ մեր իսկ այժմեան Արեւելոյ Աթոզիկոսութիւնը, որ, կըսեն, Աթոզիկոսին ի Հռոմի

երթալովը կորսնցուց զիւր ամենայն իրաւունքը, արտօնութիւնքը, որով մեր այժմեան Աթոռակալութիւնն իրայ միայն Ղատին Արքեպիսկոպոսութեան շուք մը մնացած է: Այսպէս խորհելով՝ նաև յորդոր կը կարգան ուրիշ միացեալ Ազգաց ի Աթոռակալիէ Եկեղեցւոյ հետանալու, իրր թէ Ղատինացւոց ջանքն է հաւատոյ վարդապետութեան պատրուակաւ արեւելեան ազգերն Ղատինացնել: Ահա այսպէս քարոզելով իրենք կը խորշին եւ զայլս կը խորհցնեն Հռովմայ անունն անգամ լսելէ:

Իսկ Աթոռակալից Հայոց ժողովուրդը այն խորհրդական խմորն, այն մանանխոյ հատն որ Աստուծոյ օրհնութեամբ կը յուսար ատենով մեծ ծառ մը ըլլալ յԱրեւելս եւ բոլոր ազգին ցրուեալ թռչնոց հովանի եւ պատսպարան ընծայել, տեսնելով գլխաւորին առաքելոց մեծին Պետրոսի սուրբ արեամբն ուղղեալ աթոռին արմատոցը հետ խորունկէն կապակցեալ, եւ իւր Թաղէոսի եւ Քարդոլինէոսի եւ Սրբոյ Գ. Լուսաւորչայ արեան հեղեղներովն շողուած եւ սողորուած կրօնիքը կապերուն թուլնալու եւ թերեւս խզուելու վտանքն եւ լրանելով բարեմտաց արտերն պղտորող այս խօսքերն, ալ իւր խաղաղասէր համբերութիւնն եւ երկարատեւ երկիւղածութիւնն մէկ դի թողով, մանաւանդ թէ ամեն բանէ նախամեծար դատելով առաքելական աթոռոյն անարատ բայց յանիրաւի զբարտեալ համբաւն, Ազգային Աթոռակալութեան իրաւանց ամբողջութիւնն եւ Ազգին ճշմարիտ օգուտը, ձայնը կրկնեցնէ եւ հրապարակաւ կրքողքէ որ իրն երբէք այնպէս չկրնար ըլլալ, Ղատինացիք կամ Արեւմտիք չեն կրնար եղած ըլլալ այն կարգադրութեանց հեղինակն որ զմեզ կը զրկեն մեր եկեղեցական կաւալարութենէն, մեր կարգերը կանոնները վախելով: Քանզի Ղատինացիք եւ Հռովմ՝ նոյնը մինչեւ ցայսօր մեր ձեռքը թողած էին. մեր Ազգայինք միշտ մեզի վերակացու, Աթոռակալոս, Պատրիարք, Սպիսկոպոս, Քահանայ եղեր էին. ասոնցմով ցարդ հոգացուեր էինք: Անոնց մեզմէ ուղածն եւ ինդրածն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ հաւատոյ Աստուծոյն Վարդապետութեան, եւ բարի վարուց մէջ կատարեալ համաձայնութիւն բոլոր աշխարհ տարածեալ Քրիստոսի Աթոռակալիէ Եկեղեցւոյն հետ, որոյ կեդրոնն եւ երեւելի գլուխն Սրբոյն Պետրոսի աթոռն է: Անոնք օտար եւ հեռու ըլլալով երբէք չեն կարող երեւակայել քան զընտանիքս եւ զմերձաւորքս լուսազոյն կերպով

մեր Եկեղեցւոյ եւ Ազգին անմիջական կառավարութիւնն եւ մատակարարութիւնն ընելու, Երբէք չեն ըսած թէ Աստուած եւ Հոգին Սուրբ այնպէս անօրինած է անպատճառ որ ինչ եւ իցէ ուղիղ կառավարութիւն, նոյն իսկ հաւատքէ դուրս գործոց մէջ ալ, միայն Լատինացւոց սեպհական ըլլայ, եւ ուրիշ Ազգերն, Կաթողիկեայ միութեան մէջ նոյն Արդապետութիւնն ունենալով, չկրնան իրենց Ազգն եւ ընդհանուր Եկեղեցւոյ մասն եղող Եկեղեցին կառավարել, նաեւ հաւատքէ դուրս գործոց մէջ, Մեր Կաթողիկէ Հայոց հասարակութիւնն կերպով մը անգամ բնաւ տարբերութիւն չունի յԱրեւմտեան Կաթողիկէ Քրիստոնէից, եւ այսպէս ալ պէտք է ըլլայ Յիսուսի Քրիստոսի մի, Սուրբ եւ ընդհանրական Եկեղեցին, Բայց Հռովմայ հեամիւննոյն զաւանսութիւնն ունեցող ազգի մը հոգեւոր կառավարիչք բուն իսկ իրմէ պիտի ըլլան թէ ուրիշներէ, բուն խնդիրն այս է. եւ ինչպէս իրմէ պիտի եզած ըլլան, երբ ինքը առաջուց ծանօթութիւն չունենայ եւ ուղղակի կամ անուղղակի կերպով մը անգամ ընտրութիւն ըրած ու հաւանութիւն տուած չըլլայ:

Եթէ կարելի ըլլար տարակուսիլ այս խնդրոյս վրայ, պէտք էր ըսել ուրեմն թէ մեզմէ առաջ եղող բոլոր Սրբոց Հարց, Հայրապետացն Աթանասի, Գրիգորի Աստուածարանի, Նաղինանգացւոյն, Բարսղէ, Կիւրղի, Ոսկերերանի, Գրիգորի Լուսաւորչայ, Ներսիսի, Սահակայ, Աբրահամա եւ այլ անհամար Հարց եւ Պատրիարքաց յայսմ մասի ունեցած եւ մինչեւ ցառուրս մեր գործադրուած բոլոր իշխանութիւնը, ընտրուած եւ ձեռնադրուած բովանդակ Աստուածարեայ Էպիսկոպոսաց դասն ապօրինաւոր էր եւ արտաքոյ եկեղեցւոյ: Իսկ եթէ չ'էր, ուրեմն ինչո՞ւ փոխելու, ինչո՞ւ հինն աւելելով նորը դնելու է, ինչո՞ւ նոր կապերան մեր հնութեան ձորձին վրայ ձգելու է, ինչո՞ւ նոր գինին հին տկերու մէջ ամփոփելով գինին ալ տիկն ալ կորսնցունելու է, Քրիստոսի Տեսուն մերոյ Սրբոյ Աւետարանին մէջ երեք անգամ յեղյեղեալ եւ հրամայեալ պատուիրանին հակառակ, որ կըսէ. «Ա՛չ որ արկանէ կապերտ անթափ ի վերայ հնացեալ ձորձոյ, զի առնու ելանէ զլուծութիւնն նորա ի հանդերձէն, եւ եւս չար պատառումն լինի Եւ ո՛չ արկանէ զինի նոր ի տիկս հինս, ապա թէ ոչ տիկքն պատառին եւ գինին հեղու եւ տիկքն կորնչին, Այլ արկանեն զգինի նոր ի տիկս նորս եւ երկուքին պահին»: Մատթ. Թ. 16. 17. Մարկ. Բ. 22, Ղուկ. Ե. 36:

Ինչո՞ւ , կ'ըսենք , ազգայնոյն սեզն հակազգայինն դնենք . վերջապէս ինչո՞ւ նախախնամութեան դեղեցիկ կարգն եւ դիրքն աւրելով Արեւմուտքն յԱրեւելս կամ Արեւելքն յԱրեւմուտս դարձնելու է : Միթէ Հռովմայի Քահանայապետք մինչեւ ցայժմ ընդհանուր Եկեղեցւոյ գլուխ ըլլալէ իզատ , նաեւ Արեւմտից Պատրիարք ըլլալով՝ Արեւելքի մէջ ալ Պատրիարք ըլլալու կարօտութիւն ունին , ո՛չ երբէք . կամ ինչո՞ւ մեր նախնեաց քով քան զթագաւորութիւն իսկ պանծալի եւ փառաւորագոյն համարուած եւ դասակարգութեան մէջ բարձրագոյն անդիք ունեցող Պատրիարքական կամ Աթոռակոսական արժանապատուութիւնն աղաւաղելու է : Արեւելից եւ Հայաստանեայց Պատրիարքութեան փառաւոր թաղին մէկ հատիկ տարրուշիչ պատուական քարն՝ որ սիրելագոյն է մեզ քան զիրն մեր աչաց , անկէ հանելով Արեւմտեան եռապսակ խոյրին վրայ տանելու դնելու է :

Պիտենք , այո՛ , որ բոլոր Արեւմտեայց հետնոյնպէս Աստինք լաւագոյն կը ճանաչեն քան զմեզ Արեւելեայս Արեւելից յարգն եւ իրաւունքը , կը պատուեն մեծարանօք զԱրեւելից աւերակս , կ'ուզեն ասոնցմով իրենց հնութեանց թանգարանն զարդարել եւ ճոխացնել : Բայց ո՛չ երբէք նոյն անգին հնութեանց տէր եղող կամ յարգն ճանաչող ազգաց ձեռքէն բռնի ինչ կառնուն , Հռովմայական վսեմ եւ վեհանձն ողին այսպիսի միջոցներ չընդունիր : Ոչ ապաքէն տիեզերական Եկեղեցւոյն կեդրոնական դանձն թաթաղուն , զեղուն է պարզեւօք եւ զանազան շնորհիւք , ուստի ուրիշներն աւելի շնորհք եւ արտօնութիւնք կը յուսան եւ կըսպասեն քան թէ իրենց մէկ հատիկ ժառանգութեան բարձումն եւ սեպհականութիւնը : Մեր նոյն իսկ հեթանոսութեան ժամանակի պատմութիւնն կրկկայէ որքան զՀռովմայեցիս աւելի մեր նախնեաց հետ բարեզօրով մարդասիրութեամբ վարուող կամ նուազ մնաս հասցնող ազգ չ'է եղած : Սուուդիս Աստինացիք չեն եւ չեն կրնար ըլլալ . վասնզի մինչեւ 1867 թուականը այնչափ հարիւրաւոր Քահանայապետաց շարքին մէջ մէկը չգտնուեցաւ որ այլոց իրաւանց այսպիսի հակառակ բան մը խորհէր . մանաւանդ թէ այնչափ ընդհանուր եւ առանձին կերպերով , ժողովօք , կոնգակովք աշխարհի առջեւ հրատարակեցին որ իրենք երբէք չեն ուզեր այլոց իշխանութեան , իրաւանց , եւ սովորութեանց անգամ

դպչել, այլ միայն հաւատոյ մասանց եւ բարի վարոյ մէջ ճիշդ միութիւն կը պահանջեն եւ ոչ աւելի ինչ, Նթէ մեր Ազգային Ապիսկոպոսաց ընտրութեան եւ ձեռնադրութեան նախնական դրութեան մէջ ծառ, մոլար, հերձուածողութեան նպատարար բան մը ըլլար, միթէ Ասթողիկէ Ակեղեցւոյ անչափ խնաստուն Աստուածարեալ զուխներըն թոյլ կուտային, չէին բողոքեր. մանաւանդ թէ իրենց հետ կըրօնիւ եւ որդիական ջերմ սիրով կապեալ եւ միացեալ այնչափ եւ այնչափ հողիները, մասնաւորապէս մեր լուսահողի եւ բարեյիշատակ եւ նոյն իսկ մեծամեծ դովեսաներով Առաքելական Աթուէն վերապատուեալ Առաստորչայ, Գրիգորի վիպասիրի, Կոստանդնու, Արբահամու, Յակովբայ, Բարսղի եւ Գրիգորի Պետրոսի Ը. ի նման սրբակրօն եւ ազգասէր հայրապետները՝ որոնց վրայ Ս. Աղբաւարոս, Իննովիկինախոս, Բէնեթիկղոս ԺԿ. , Պիոս Զ. Է. Ը. եւ Թ. վերջի աստիճանի սէր, վտահոթիւն եւ համարմունք ունէին, ինչպէս յայտնի կ'երեւի իրենց թղթակցութեանց մէջ, չէին արդեօք զգուշայներ, չէին խրատեր զանոնք եւ ոչ փոքր խորհուրդ մի անգամ չէին տար որ այսպէս մոլորական եւ փաստակար գրութենէ քաշուին, ուղիղ ճամբէն չը խտարին եւ «ապօրինաւոր» ըսուած արտօնութիւնքը վար ձգեն եւ «հերձուածոց դիւրաւ սնունդ եւ ճարակ մատակարարող» կերպէն հրատարին. մանաւանդ Հողին Սուրբ որ իւր անսխալ Ակեղեցւոյն աներեւոյթ խնամակալն եւ անմոլար առաջնորդն է, որ իւր բարերար սղեցութիւնն, ներշնչմունքն չէ պակսեցուցեր եւ չպիտի պակսեցնէ յաւիտեան իւր Ակեղեցւոյն վրայէն, կը ներէր արդեօք որ՝ այժմ՝ քարոզուածին պէս, «հերձուածողական» կամ թէ «քիչ ուղղափառական» եղող գրութիւն մը մինչեւ ցայսօր, մինչեւ ցվերջին շունչ հանգուցեալ Պետրոսի Ը. ի անփոփոխ եւ անհակառակ դորձադրական ըլլար, եւ այս ալ ի ներկայութեան եւ յերջանիկ Քահանայապետութեան Պիոսի Թ. ի. որ երբէք ձայն չը հանէ եւ միայն Պետրոսի Թ. ի անցեալ տարի Հըռովմոյ մէջ ներկայութեան Ժամանակ, իրբեւ թէ մինչեւ ցայն վայր անհողութեամբ կամ զանցառութեամբ չըրածը՝ եղնէ ընէ:

Այս պարագայից վրայ սակաւ ինչ անդամ խորհելով, Հայ Ասթողիկէ հասարակութիւնը չըկրնար, ի խղճէ մտաց, տալ Հռովմոյ այս փոփոխութեանց պատասխանատուութիւնն, այլ ցաւօք սրտի պա-

տասխանատու պէտք է ճանաչէ զայն անձն որ կրնար և որոյ նուիրա կան պարտքն էր զըննալ անոնց զիւր հաւանութիւնը՝ եթէ երբէք իրեն առաջարկուէին անգամ, և որ, ընդհակառակն, անոնց գործի եւ փաստարան կը ներկայանայ Ազգիս եւ համօրէն աշխարհի առջեւ:

Բայց որպէս զի օրինաւոր կերպով կարենանք ապացուցանել վերն քառածները, պէտք է որ մեր այս յայտարարութեամբ նախ ցուցնենք թէ ինչ էր մեր նախնի, ազգային եւ յամենայն ազգաց եւ նոյն իսկ Առաքելական ամօռէն ճանչցուած, ընդունուած, հրապարակական եղանակաւ քանիցս հաստատուած Յայիակոպոսական ընտրութեան եւ ձեռնադրութեան եղանակը, Պատրիարքական կամ Աթոռիկոսական ըսուած իշխանութիւնը, անոր իրաւունքը, արօնութիւնքը, անոր կառավարութեան եղանակն, որպէս զի յետոյ տեղի ունեցած փոփոխութիւնք դիւրաւ հասկցուին, եւ թէ արդի գրութիւնը որչափ վընասակար է, նախ՝ ազգին իրաւանց և անոր գոյութեան անգամ երկրորդ՝ թէ ինչպէս անիրաւի է մեր Ազգային Յայիակոպոսաց իրաւանց եւ բոլոր Եկեղեցական դասակարգութիւնն կաղմող Ք. Արքայպետաց եւ Քահանայից որոնք եթէ ապագային մէջ հաւանականութիւն մը կրնան ունենալ բարձր իշխանութեան մը հասնելու, զիսնան ստուգիւ որ դժբաղդարար Աստին Արքեպիսկոպոսութենէ կամ Ժողովրդապետութենէ մը աւելի ինչ չէ մնացել առջեւնին. եւ երրորդ՝ թէ ընդհանուր Եկեղեցւոյ յիշատակարանաց եւ դասակարգութեան մէջ փառաւոր տեղի մը զբաւոյլ Պատրիարքական իշխանութիւնն ստի անուանական եղած է եւ իրօք պարզ Արքեպիսկոպոսութենէ մը բնաւ տարբերութիւն չունի եւ իւր անկմամբն իւր ծանրութեան ներքեւ ընկծած է, որ ինչ գեղեցիկ եւ իրաւացի, որ ինչ Ազգային է, Եւ որովհետև ամեն բանի մէջ բաղդատութիւնն է լոյսն խառարէն, գեղեցիկն տգեղէն որսողն, տեսնենք նախ որ Աթոռիկեաց Հայոց Ազգին մէջ կար եւ կայ այժմ Պատրիարքական իշխանութիւն, թէ ոչ. եւ եթէ կար՝ ինչ էր եւ ինչ հիման վրայ հաստատուած էր անոր յատկութիւնքն եւ կառավարութեան եղանակը. որպէս զի ճշմարտութիւնն երեւան ելնելով, լուսաւորեալ եւ մտօք միաբան սրտիւ եղած շարեաց դարմանն մտածուի. մանաւանդ որ կըսուի թէ այս տարի մայրաքաղաքս գումարուելիք Ալեհոգոսն կաղմուելու վրայ է, եւ դուրսերը գտնուող մեր բոլոր

Ազգային Արքեպիսկոպոսունք , Ապիսկոպոսունք , Աբբայք միարար-
նութեանց , Վարդապետք եւ Վահանայք , մերձակայ ժողովքին ներկայ
գտնուելու հրաւիրուած են , Վասն զի ժողովուրդն որ ամեն բա-
նի հիմն , արմատ եւ տէրն է եւ իրեն պատկանեալ իշխանութեան
բաժինը ձեռքէ չը պիտի թողու , յայժմանէ ձայն կը բառնայ , որ չըլ-
լայ թէ հնոյն տեղ՝ նորամուտն , գեղեցիկն տեղ՝ աղեղն , խկականին
տեղ՝ ստուերն , ազգայինին տեղ՝ հակազգայինն գրուի եւ տիրէ , ոչ
ի շինութիւն այլ ի քակտումն . Բ. Արնդ . Ժ , 8 : Վաստհ ենք մեր
համազգեաց ազգասէր զգացմանցն վրայ , ապահով ենք մեր Աստ-
ուածարեալ Արքեպիսկոպոսաց , Ապիսկոպոսաց եւ Աբբայ հարց իրա-
ւասիրութեան , հնասիրութեան եւ արեւելասիրութեան վրայ . գի-
տենք , կը ճանչեն , կը յարգեն իրենց իրաւունքը . նոյնպէս վստահ
ենք մեր վանական եւ աշխարհական կղերին կիրթ եւ լուսաւորեալ
մասին վրայ որ նախանձայոյղ է պահելու եւ պահպանելու ազգային
իրաւունքը , պատիւն , լեզուն , ծէսերն եւ սահմանադրութիւնքը ,

Թ .

Այն Հայաստանը որ անհամեմատ բազդիւ նախ եւ յառաջ Աբար-
չապետին աջոյն տնկուած Աղեմական դրախտին կեդրանն եղաւ ,
եւ անոր գետերուն անմահական ջրերն նախ իր հողն ոռոգե-
ցին , եւ յետոյ Այրարատայ բարձրաբերձ լեռինը՝ Նոյեան տապանին
հանդատարանն ըլլալով , բոլոր մարդկային ազգին ցանկալի աւան-
դըն իւր ծոցին մէջ հիւրընկալելու անման պատիւն ունեցաւ ,
նոյն Հայաստանը Աստուածային տեսչութեամբ յաւիտենական Հօր
միածին Որդւոյն երկնքէն յերկիր խոնարհելուն ժամանակ յԱ-
րեւելից փութաց իւր թագապսակ գլուխները զրկելու յերկըր-
պագութիւն նորածին Աստուածորդւոյն եւ երբ խաղաղութեան
թագաւորն իրեննեկէն կը հարածուէր , նոյն Հայաստանը իւր հաւատա-
ցեալ Աբգար թագաւորին ձեռօք մասնաւորապէս հրաւիրատու ըլլալ
կանխեց Յիսուսի փրկչին , իւր մայրաքաղաքին դռներն անոր առջեւ
բացաւ , իւր արքունի պսակն Աստուածակօխ ոտից տակ դնելու քան

զամենեսեան յառաջընթաց ըլլալով, որուն մեր ազգային պատմութիւնն, ինչպէս Խորենացին, Յովհաննէս Աթոռիկ, Մագիստրոս, Առստանդին, Յայամաւորք, եւ ճառընաիրք, եւ յազգաց օտարաց Եւսեփիոս, Պորթմէոս, Պրոկոպիոս, Եւազրիոս, Վամասկացին, Ալենկէլոս, Կեդրոնիոս, Բարեբրէոս եւ Յայամաւորք Յունաց վկայելէ ի զատ, նոյն իսկ Աստուածաբան Յովհաննէս Աւետարաննիչ (ժԲ. 20) լռելեայն կ'ակնարկէ :

Բայց սրովհետեւ, ի յախտեանից սահմանեալ ժամանակն չէր հասած, Փրկիչն մեր չուղեց անձամբ երթալ, այլ յատուկ թղթով մը իւր պատկերն զրկեց եւ խոստացաւ իւր աշակերտաց մէկը առաքել, որպէս զի կենաց խօսքն լսելով իրեն աշակերտին, Առստի Վրիստոսի համբարձմանէ յետոյ Ս. Թովմաս Առաքեալն զԹագէոս զրկեց ի Հայաստան, յամի Տեառն 34, որով ճշմարտութեան լոյսն ճառագայթելով սկսաւ խաւարն կռապաշտութեան հաւածիլ, Մեհեանք քանդուիլ, Եկեղեցիք շինուիլ : Նախ եւ յառաջ Ազգէ Եզեոփոյ մայրաքաղաքին Եպիսկոպոս անուանեցաւ, յետոյ Զաքարիա՝ Շուարչան գաւառին եւ Թէոփիլէ՝ Կեսարիոյ Ապաթիովկացոց, Հեղինէ թագուհին, Ոգոհի, քոյր Սանատրիկոյ յաջորդին Աբգարու, Սանդուխտ արքայազուն օրիորդը, Զարմանդուխտ երեւելի տիկինը Վրիստոսնէս թիւնն կ'ընդունէին, Ս. Բարթողիմէոս Առաքեալն, բազմութիւնն հաւատացելոց տեսնելով, Տիրամօր պատկերն առած Հայաստան կը դիմէր, Անձեւացեաց գաւառին Եկեղեցին եւ Հոգւոց վանքն կը շինուէին : Սրբասէր կուսանքն Մարիամ, Աննա եւ Մարթա քորք իշխանացն Յուսկան, Որմիզատի եւ Մարտիրի կուսարաններ կը կառավարէին :

Ստորին Հայք Բարթողիմեայ քարոզութիւնն լսելով կը հաւատային, Սանատրուկ, քոյր թագուորին, թագուհին եւ Տան հաղարապետն կը մկրտուէին, Սուրբն Բարթողիմէոս իւր Առաքելական արեամբ կը ծաղկեցնէր երկիրը, եւ Թովմայի Առաքելոյն ոսկերչն ի Հնդկաց ի Հայաստան կը փոխադրուէին իրրեւ ապահով տեղի, Եղիշէ՝ Թագէոս Առաքելոյն աշակերտն, որ եզրայր Տեառն անուանեալ Յակոբոսէն Եպիսկոպոսական կարգ առած էր, Հայաստան կուգար եւ իր ոսկերքը Ուռեկան գիւղը կը թողուր, Նոյնպէս նաեւ Եւստատիէոս, մին եօթանասուն աշակերտացն Վրիստոսի, գալով քարոզու-

թեան ի Հայս՝ Ստաթեւ կամ Տաթեւ վանաց մէջ կը հանդէսէր, Վե-
րոյիչեալ պատմիչք այս մեր ըսածներուն գրեթէ ընդհանրապէս կը
վկայեն :

Թէպէտև Քրիստոնէութեան նորածագ արեգակն հաղիւ փայլած
էր, կռապաշտութեան սեւ ամպերով կը ծածկուէր, բայց ոչ բոլո-
րովին կ'անհետանար. էականն կը մնար եւ երբեմն երբեմն այն ամ-
պերն փարատելով՝ լոյսը յերեւան կ'ելլար :

Բայց ի ծածուկ շատ մը քրիստոնեայք կային մանաւանդ Միջա-
զեաց կողմերն, ուր Մծբնայ մէջ Ս. Յակովբ Եպիսկոպոս կ'ըլլար,
եւ այն վանքն որ չարաչար հալածանաց ժամանակ զինքն ընդուներ
էր յիւր ծոցը՝ կայ եւ կըմնայ մինչեւ ցաւու բա մեր իրբեւ վեճ պատ-
կեր մը բաղմագարեայ Քրիստոնէութեան Հայաստանեայց, Նսրիկերա
քաղաքին ընդարձակ պարսպաց մէջ Սրբոյն Մարութայի ձեռօք
ամփոփուած անհամար սրբոց նշխարքը անտարակոյս ըստ մեծի
մասին Հայաստանէ ժողուած էին : Այս միջոցին էր որ Հռիփսիմեան
եւ Գայիանեան կուսանք ի Հռոմէ հալածուած փախչելով Հայաստան
եկան ապաւինեցան :

Արդէն 276ին Հայաստանեայց լուսաւորիչ արեւն Սուրբ Գրիգոր
ծնեալ էր եւ իւր միջօրեայ պայծառութեան հասնելով իւր արեան
կենսաբեր ջերմութիւնն ծաւալեր էր մեր Հայրենեաց վրայ եւ սկսեր էր
կերպաւորիլ մեր եկեղեցին, երբ 302ին հաստացեալ Տրդատ Արքայն,
բոլոր կուսակալները, իշխանները եւ զօրազլուխները ժողովելով ամենուն
միտքան հաւանութեամբն եւ ընտրութեամբն կորոշուէր որ Սուրբ
Գրիգոր բովանդակ Հայաստանեայց աշխարհի հովիւ հոգեւոր եւ
Քահանայապետ ձեռնադրուի ի կեսարիոյ կուսակալ Արքեպիսկոպոս
Ղեւոնդիոսէ, այն երեւելի Աթուէն որ իւր վերջի պայծառութեան
հասած էր եւ որոյ Հայրապետքը՝ ինչպէս Գրիգոր Աստուածաբան,
Նազինանդայի, Ս. Բարսեղ եւ Նիսացին, ուղղափառ հաւատոյ վար-
դապետութեան ճառագայթները կը սփռէին բովանդակ տիեզերաց
վրայ : Սուրբ Գրիգոր լուսաւորիչն Եպիսկոպոսութեան ձեռնադրու-
թիւնն անկէ ընդունելով կը դառնայ ի Հայաստան եւ նոյն ընդ նոյն Ան-
տոն եւ կրօնիդէս կրօնաւորաց ձեռօք կը հիմնէ վանական եւ միաբա-
նական կեանքը, ձեռնադրելով յեպիսկոպոս անսոց մեծաւորները,
Նաեւ ի յունաց եւ յասորոց եպիսկոպոսներ կը հաստատէ, եւ ինչպէս

մեր պատմութիւնն ստէպ կը յիշատակէ, (Չամչ. Ա. Հատոր, էջ 394) սոսկ ի Սրբոյն Գրիգորէ ձեռնագրեալ Եպիսկոպոսաց թիւն 430է աւելի է (Խոր. Ա. գլխ. Կիրակ. եւ Վարդան), Ո՛վ կրնայ երազել թէ մեր Լուսաւորիչ Հայրն ապօրինաւոր կերպով կատարեց այս ամեն սքանչելի գործերը. եւս առ աւել, ո՞վ կրնայ համարձակիլ ըսելու թէ այս ամեն Եպիսկոպոսաց իւրաքանչիւրին ընտրութեան եւ հաստատութեան համար Հռովմ: կամ Կեսարիա կամ ուրիշ տեղ մը կը դիմէր, հրաման առնելու. կամ թէ Լատիններէն կամ Յունարէն կոնդակներ բերելով եւ իւր եկեղեցեաց մէջ նախ կարդալով, յետոյ գործ ադրել, եւ թէ այս եղանակն միայն օրինաւոր էր: Եթէ որ այսպիսի անտեղութիւն յառաջ բերէ՝ բոլոր պատմական ստուգութիւնն անոր դէմ կը բողոքէ: Սուրբ Գրիգոր այս անօրինութիւնքը կրնէր երբ սոսկ Արքեպիսկոպոսական իշխանութիւնն ունէր եւ ոչ Պատրիարքականը՝ զոր յետոյ ստացաւ, ոչ տուչութեամբ տիեզերական ժողովոյ, ինչպէս Կոստանդնուպոլսոյ Երուսաղեմայ պատրիարքութիւնքը Քաղկեդոնի ժողովոյն մէջ ի Զ. դարու, եւ ոչ անդստին յԱռաքելոց, ինչպէս է Պատրիարքական իշխանութիւնն իրօք, թէպէտ եւ ոչ անուանակոչութեամբ. վասնզի Պատրիարք բառը, բայց ոչ իրն, նախ եւ յառաջ Նիկիոյ Ա. ժողովոյն մէջ հնչեց (Կան. Զ.) ուր այն ժամանակ Եկեղեցւոյ մէջ գտնուած միայն երեք Պատրիարքական աթոռոց վրայ խօսուելով սահմանուեցաւ որ նախնեաց սովորութիւնն հաստատ պահուի Եզրպատոսի, Լիբիոյ եւ Պենտապօլսի մէջ, որոց ամենուն վրայ Աղեքսանդրիոյ Եպիսկոպոսն իրաւասութիւն ունենայ, վասն զի Հռովմայ Եպիսկոպոսի սովորութիւնն ալ այսպէս է (իբր Պատրիարք Արեւմտոյ), Յետոյ Անտիօքայ Պատրիարքին եւ ուրիշ Արեւելից երեւելի Առաջնորդաց համար կ'աւելցնեն, թէ շնորհալէս Սնտիօքայ եւ ուրիշ գաւառաց մէջ իւրաքանչիւր Եկեղեցւոյ արտօնութիւնները հաստատ պահուին ։

Սուրբ Գրիգոր լաւ գիտնալով որ ինքն Կեսարիոյ կուսակալ Արքեպիսկոպոսէն ձեռնագրութիւն առած ըլլալուն՝ համար անոր իշխանութեան և իրաւասութեան ներքեւն ընկած էր, ինչպէս նաև թրդթով նոյնը Ղեւոնդիոս ալ կը պահանջէ, ըսելով. « և հաստատեալ կացցէ վկայութիւն ի մէջ երկոցունց կողմանցս . զի պարզեարաշխութիւն նորոգեալ Քահանայապետութեան ձերոյ նահանգի առ ի մէնջ կացցէ անշարժ յեկեղեցւոջ Կեսարու . ուստի եւ հանդերձեցաւ ձեզ պատ-

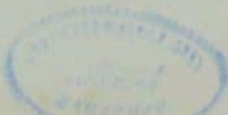
բաստութիւն շինութեան ձեռնադրութեանդ որով անտպական պարգեւք բաշխին ի ձեզ (Ա.գաթ, Յով. Կաթ. Խոր. Գ. 39): Վասնզի ընդհանուր կանոն է Եկեղեցւոյ որ ձեռնադրոջն կամ այն՝ որոյ հրամանաւ կրկայ ձեռնադրութիւնը յանձնարարութեամբ՝ միշտ իրաւունքունի ձեռնադրելոյն վրայ. ուստի կրնայ զայն յանդիմանել, իրատեւ մինչեւ անգամ պատժել ըստ կանոնաց. և թէ որ սյսպէս ըլլայ, Եկեղեցւոյ խորհրդական մարմնոյն մէջ կը ծնանին այնչափ հաւասարադոր եւ ինքնազուխ իշխանութիւնք որչափ ձեռնադրողք դասուին. ուստի չը մնար այնուհետեւ ոչ կախումն ոչ դասախորդութիւն, ոչ միութիւն, ոչ ողջամիտ վարդապետութիւն, ոչ հովիւ եւ ոչ հովեալք, հակառակ Սուրբ Գրոց որք զԵկեղեցին շէնքի, մարմնոյ, տան, թագաւորութեան և հօտի կը նմանցնեն, որոնց մէջ բարեկարգութիւն պէտք է տիրէ ըստ ամենայնի. որ չկրնար ըլլալ առանց հպատակութեան եւ հնազանդութեան, հրամանի եւ պատուիրանի: Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ գիտէր զայս եւ մանաւանդ մտացածին ինքնօրինութեան գաղափարաց աէր չէր, ինչպէս ոմանք մեր օրը կուզեն ըսել, իբր թէ Սուրբ Լուսաւորիչն Ղեւոնդիոսէ ձեռնադրութիւն ընդունելով՝ ոչ միայն անոր իշխանութեան ներքեւն չէ ընկած՝ այլ նաեւ Կեսարիոյ Աթոռին յաջորդութիւնը կամ իրաւունքն իրեն եւ Հայոց Ազգին փոխանցեր է, որ ամէն կանոնաց եւ իրաւանց հակառակ է. բայց եթէ այնպէս ալ եղած ըլլար՝ Պատրիարքական իշխանութիւն չը կրնար ենթադրել, այլ շատ շատ Մետրապօլիտութիւն մը Անտիօքայ Պատրիարքին իշխանութեան ներքեւ, ինչպէս էր Կեսարիայինը:

444
A 458

Այս օրինակ դրութեան հետեւողք պէտք է ի միտ ածեն թէ այս կերպով ի հիմանց կը սասանեցունեն ազգային Պատրիարքական կամ Կաթողիկոսական իշխանութիւնը, եւ ուրիշ վերնագոյն իշխանութիւն մը չընդունելով կը թողուն Ազգային գերագոյն Եկեղեցական իշխանութիւնը Կեսարիոյ Աթոռոյն եւ հետեւաբար Անտիօքայ Պատրիարքին և անոր իրաւասութեան ներքեւ. որով բովանդակ Պատրիարքութեան և Կաթողիկոսութեան իշխանութիւնն՝ ըստ կանոնաց և հատարակ օրինաց Եկեղեցւոյ, իրականապէս կը ջնջուի, կամ ինքնօրէն առեալ պատիւ մը կը դառնայ բոլոր տիեզերական Եկեղեցւոյ եւ նոյն իսկ խորագննին եւ իրաւագէտ Ազգայնոց

առջև : Աւստի Սուրբն Գրիգոր՝ որ ճշմարտապէս Լուսաւորին է Ս.գրերնուս թէ ըստ հոգւոյ և թէ ըստ մարմնոյ և որոյ ըրածը առանց պլախիտելու պէտք է ընդունի ամեն ճշմարիտ Լուսաւորչականն , Սուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ , կրօնէք , աղէկ ըմբռնելով իւր Աստուածատուր իմաստութեամբն այս ամենակարեւոր կէանն , եւ ուղելով Ս.գրին ապագայն եւ դոյութիւնն ապահովցրնել եւ իրենն սահմանակից , բայց լեզուաւ և ուրիշ յատկութեամբ բնականապէս ներհակ եզող Ազգաց , մանաւանդ Յունաց , աղղեցութենէն ու միջամտութենէն ի մշտնջենաւորս փրկել , և իւր քրտամբք , անտանելի չարչարանաց մէջ թափած արեամբ անկեալ ծառին արմատները խորունկէն կապակցել և ամբապնդել Արթողիկէ կրօնից կեդրոնին և Սրբոյն Պետրոսի թոռին հետ , իւր ալեւորեալ և բաղմուտատակ ամաց ծանրութիւնը չընկատելով , այն որ 'Նիկիոյ' Հոռովմայ համեմատութեամբ , մերձաւոր ժողովքը չէր գնացեր , այլ ստակ իւր կողմանէ փոխանորդ զրկեր էր , կամեցաւ ինքն անձամբ երթալ ի Հոռովմ , այնպիսի ժամանակ մը որ տեսակ տեսակ և մեծամեծ դրժուարութիւնք մէջ տեղ կային : Եւ դուցէ ասոնց համար տմանց անհաւատալի թուի այս երեւելի դէպքս և կրնգունէին որ դժուարահոտատ ըլլար , թէ որ մեր պատմութեան շատ կէտերն , հին և նոր գրուածք մի առ մի չը վկայէին : Այս ճշմարտութիւնն առանց մեր պատմութիւնը խաբար ցրելոյ և ուրանալու ոչ ոք կրնայ ժխտել կամ երկրայիլ իսկ , երբ դրական և պայծառ ստուգութեան դէմ բացասական տող մը անգամ չըկայ մեր նախնեաց գրուածոց մէջ , որ են , բաց յայլոց բաղմաց , Ազգութեանգեղոս , Խորենացին , Գրիգոր Աթմ . Տղայ , Վանական վարդապետ , Արապիոս , Շարականն , Տաթևացին , Զենոր , Վրթմանէս , Բուղանգ , Եղիշէ , Ներսէս շնորհալի , Ծառընախր , Աստանդին և Միքայէլ Աթողիկոսաց վկայութիւնքը և Վաչանց ըսուած թուղթն զոր Սուրբ Սեղբեստրոս և Սուրբն Գրիգոր մէջներնին հաստատած են , յորում թէպէտ և նորամուտ և չափազանց բաներ զանուին , բայց և ոյնպէս էութիւնն պատմականօրէն ուրանալն անկարելի է : Այսպէս մեծին Աստանդիանոսի դարձն առիթ առնելով՝ Սուրբ Գրիգոր ընդ արքային Տրդատայ գնաց ի Հոռովմ և փոխանորդ Քրիստոսի և յաջորդ մեծին Սրբոյն Պետրոսի Առաքելոյն Սուրբ Սեղբեստրոս Քահանայապետին հետ այս ծանր և երեւելի

Պատրիարքական խնդիրն կարգադրեց և առ.առ. անկէ Պատրիարքական իշխանութիւն յամի անառն 319 (Պատմ. Հայոց. հատ. Ա.) որոյ զօրութեամբ Ալիք, Աղուանք, Կողբիսացիք, և Մանկուիք ևս իւր իրաւասութեան ներքև զետեղեցան, ինչպէս կը վկայէ թուղթն դաշանց, ուր Սուրբ Սեղբեստրոս կ'ըսէ. «Արարաք զսա Պատրիարք Հայոց մեծաց զի ինքն (Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ) և ամենայն աթուաժառանգք սորա ինդնապուխ եղիցին, յիւրեանց Եպիսկոպոսացն առնուլ ձեռնադրութիւն առաջարկութեամբ Թագաւորի իւրեանց, Էւ Հայոց Հայրապետն ձեռնադրեացէ Կաթողիկոս Արայ Աշխարհին և ուր և լինիցի Հայ աղգ պիտեալ յընդանուր աշխարհ ի մէջ սյալակեալ Քրիստոնէից, իշխանութիւն ունի Հայոց Պատրիարքն ձեռնադրելոյ նոցա Կաթողիկոս (այսինքն Արքեպիսկոպոս), Էւ ևս Աշխարհն Աղուանից եղիցի ի հնազանդութիւն Հայրապետին Հայոց»: Կիրակոս պատմիչն ալ կը վկայէ այս եղելութեան, ըսելով. «Էւ ընկալեալ մեծաւ պատուով մեծ Հայրապետն (Սեղբեստրոս) աշխարհամուտ դրանն, մեծարանս արարեալ Սրբոյն Գրիգորի, որպէս խոստովանողի և Առաքելաշնորհ վկային Քրիստոսի, տան նմա Աթոռ Հայրապետութեան»: (Հնախ. Հայստ. հատ. Գ. 257), Երկոտասաններորդ դարուն մէջ Կիրակոսէ առաջ նոյն եղելութիւնն կը հաստատէ նաև Գրիգոր Տղայ Կաթողիկոսն առ Արևելեան Վարդապետս ուղղած թղթին մէջ, Սուրբ Լուսաւորչայ Հոռոմ երթալն ուրիշ պատճառաւ չէր բայց եթէ «առնուլ ձեռնադրութիւն ի Սրբոյն Սեղբեստրոսէ»: Ինչ ուրիշ ձեռնադրութիւն կրնանք իմանալ այս խօսքէն բայց եթէ Պատրիարքական իշխանութիւնն. որովհետև Լուսաւորիչ արդէն թէ Քահանայ էր և թէ Եպիսկոպոս և կրկին ձեռնադրուիլն անկարելի էր, և Հոռոմայ եկեղեցին այնպիսի մտրութիւնն արդէն Սուրբ Ստեփաննոս Քահանայապետին օրով Սուրբ Կաթողիկոսն յարուցած վէճին առ թիւ հերքեր և մերժեր էր. ուստի ձեռնադրութեան կրկնումն մեր Սուրբ Հայրապետին անպատուութիւն և նախատինք կը բերէր, ինչպէս նաև Կեսարիոյ Աթոռոյն որմէ Եպիսկոպոսական կարգն ընդունած էր: Վանական Վարդապետն ալ նոյնն կը հաստատէ ի ճառս հարցմանց և ի Ծարականի մեկնութեան այսպէս. «Լուսաւորիչն Գրիգոր ի Հոռոմայ դահիցն վերապատուեցաւ. Եղյնպէս նաև Կերսէս Լամբրոնացին կը յիշէ յիւր զրութեան առ Ոսկան ճշնաւոր, այս-

պէս՝ ՚ի Տիրիտիկոնն՝ յորում կարգ Եպիսկոպոսաց սահմանի գրեալ է որ Հայոց Կաթողիկոսն պատուեցաւ վասն Սրբոյն Գրիգորի։ (Հնախօս. Գ. 259), Որչափ սղգային գրականութեան խորունկն մտնենք, այնչափ ասոր պայծառ օրինակներ կը գտնենք, Ազգամանգեղոս զԼուսաւորին, Հռովմ երթալէ յառաջ Արքեպիսկոպոս իսկ կոչէ և դառնալէ յետոյ՝ Կաթողիկոս անունն կուտայ անոր, և դաշանց թղթոյն մէջ զոր վերն յիշեցինք, կըսէ Ս. Սեդրեստոս «Ձեռնագրեցաք Կաթողիկոս Հայոց զՍուրբ Գրիգոր» . . . և քիչ մը ետքը «Արարաք զսա Պատրիարք Հայոց մեծաց»։ Աւելցնենք նաև զվկայութիւնս օտար ազգի մասնագրաց որոնց մէջ երևելի է Աւղինոս դքսապատիւ յոյն կրօնաւորն որ կըսէ (Ստորագրութիւն Պատրիարքական Աթոռոց) «Պէտք է զիտնալ որ Արևելից մէջ զոր Մեծ Հայք կը կոչենք, մեծամեծ իշխանութիւն կոյ, շատ մը քաղաքք, զիւղաքաղաքք և զանազան գաւառք. անոնց Կաթողիկոսն ինքնազլուխ ըլլալով Արևելքի Աթոռները կը Լեցնէ եպիսկոպոսօք ըստ հարկին իւրաքանչիւր քաղաքի, աշխարհի և գաւառի, վանդի Սուրբ Գրիգոր Հայոց մեծաց ինքնազլուխ Արքեպիսկոպոս եղաւ և իւր Աթոռն ինքնազլուխ մնաց մինչև ցայսօր, Կաթողիկոսական Աթոռոյն յաջորդն յիւր Եպիսկոպոսաց ձեռնագրութիւն առնելուն համար»։ Սամուէլ Կամրջաձորեցին, Ստեփաննոս Օրբէլեանին աւանդելովն կըսէ. «Լուսաւորին Հռովմէ գառնալէ յետոյ Հայրապետական Աթոռի իշխանութիւնն կարգի դրաւ, այնպէս զի երեսուն և վեց Եպիսկոպոստնք Աթոռով և ոսկենկար բարձերով՝ տասնևութ մէկ կողմն և տասնևութ միւս կողմն կը նստէին»։

Բայց յայտոյիկ իններորդ դարու մէջ Լեոն Զ. կայսեր ժամանակն յունական գաւազանագրոց մէջ ալ ասոր յիշատակն կը գտնենք, ուր Չորրորդ Հայոց Եպիսկոպոսները յիշուելէ յետոյ կ'ըսուի Կաթողիկոսին համար՝ «Գիտելի է զի սա ինքնազլուխ է, ոչ առեալ ձեռնագրութիւն քնդ Աւաքբերական աթոռով, այլ պատուեալ վասն Սրբոյն Գրիգորի Հայաստանեայց»։ Ծատ մտադրութեան արժանի է այս կարեւոր խօսքն որովհետև կը հաստատէ թէ չէր նոր այս պատիւս, այլ շատ հին, այսինքն անգոստին յաւուրց Լուսաւորչոյ սկսեալ, և կը ցուցնէ թէ այս պատիւս գերագոյն տեղէ մը սրուած է, վասնզի պատուոզն պէտք է ունենայ նոյն պատիւն տալու իշխանութիւնը. սպաթէ ոչ՝ ոչինչ առած կըլլայ երբ նախ ինքն այն իշխանութիւնն չունի»։

Ուստի կը հարցուի թէ, ո՞վ է արդեօք այն պատուոյն սկզբնապատճառն կամ հեղինակն այն հին ժամանակաց մէջ. միթէ՞ փեղեբական ժողովք, ոչ երբէք. վասնզի ասոր և ոչ իսկ հետքն կայ դրականապէս :

Յունաց Պատրիարքո՞ւնք, կամ ինչպէս կ'ըսուի, Աեսարիոյ կուսակալ Արքեպիսկոպոսն արդեօք, բնաւ երբէք. զի հաւասարն կամ ևս առաւել ստորնագոյնն չը կրնար հաւասար իշխանութիւն ծնանիլ, և մանաւանդ Աեսարիոյ Մետրապօլիան՝ իրմէ բարձր իշխանութիւն մը, Արդեօք մեր Թագաւորք, Նախարարք. այս ևս անկարելի է. զի բոլոր քաղաքական իշխանութիւնք միատեղ չեն կարող և ոչ իսկ սոսկ դպրի կամ Աղերիկոսի մը Եկեղեցական իշխանութիւն կամ իրաւասութիւն տալ որ Աստուած ային և Եկեղեցական իշխանութեամբ կը տրուին այն ինքն Քրիստոս Յիսուս, յաւիտենական Հօրէ ընդունելով, ըստ այնմ թէ «Գու. եւ Քահանայ յաւիտեան ըստ կարգին Մեջբիսեդեկի» (Եբր. Ե. 6.), նոյնը հաղորդեց Առաքելոց և անոնց միջնորդութեամբ իւր Եկեղեցւոյն, իսկ թէ ըսուի թէ Հայք կամ լրումն Եպիսկոպոսաց Հայաստանեաց տուաւ զիշխանութիւնն Աթոռղիկոսութեան, մի և նոյն է ասել թէ՛ Հայք կամ մեր նախնիք իրենք զիրենք պատուած են, որ անհիմն դրութիւնն է և դէմ ընդդէմ Սուրբ զրոց հակառակ, որ կըսէ. «Զի ոչ եթէ անձամբ առնու որ պատիւ, այլ կոչեցեալն յԱստուծոյ. որպէս Ահարոյն, նոյնպէս և Քրիստոս, ոչ եթէ անձին ինչ չուք եղ լինել Քահանայապետ :» (Եբր. Ե. 5.-6)

Ուստի Ս. Սեղբեստրոսէ ի զատ այս պատուոյս հեղինակ և աղբիւր չենք կրնար գտնել, ապա թէ ոչ՝ անեւանելի բառի մէջ ընկնելով, ի հիմանց կը քակտենք այս Ազգային գերագոյն իշխանութիւնը, կը խոստորինք պատմական ստուգութենէ, կը տեսնք, կ'ուրանանք մեր արժանահաստ հեղինակները և կ'ընկնինք անխուսափելի հակասութեանց մէջ, և ամեն բան կը փճացնենք, չը կարենալով իրարու հետ շողկապել յառաջ եկած անտեղութիւնքը և լուծել կնճիւռները որ յիշեալ անհիմն դրութենէն բնականաբար կը ծագին :

Ուստի ամենաստոյգ է որ զայս պատիւ Աթոռղիկոսութեան կամ Պատրիարքութեան ի Ս. Սեղբեստրոսէ սուաւ Առաւորիչն, յամի Տեառն. 349, Բայց իւր յաջորդները՝ Աեսարիոյ Աթոռին հետ ունեցած բարեկամական յարաբերութիւնները շարունակելու համար, ինչպէս Ղեւոնդիոս ալ արդէն ինզբաժ էր Տրդատ Թագաւ-

ւորէն իւր գրովը զոր վերը յիշեցինք, և մանաւանդ զի՝ ինչպէս կը յիշատակէ Խորենացին, սուրբ մարդիկ և պատուափրութենէ վախճող ըլլալով (Ք. Վար. 80) «անսպառին և անանցանկանին միայն սկեւով, ոչ զպատին յինքեանս ձգէին, այլ պատին զճեռ նոցա ընթացաւ»։ Լուսաւորչայ յիշատակին համեմատ, շարունակեցին ի կեսարիա երթալ ձեռնադրութեան համար մինչև 361 թուականը, և մինչև ցՄեծն Ներսէս. որուն օրը հարկ համարեցան իրենց արդէն առած պատին գործադրական ընել իրենց Եպիսկոպոսներէ ձեռնադրութիւն ընդունելով ըստ օրինի Պատրիարքաց, ինչպէս նոյն Եպիսկոպոսունք կաթողիկոսէ կը ձեռնադրուէին. որպէսզի հրատարակաւ յայտնուի թէ կաթողիկոսութիւնը ինքնիշխան է և իւր ունեցած իշխանութիւնը Ազգին է և ոչ օտար է, Ատոր կը վկայէ Յովհ. Կաթ. (Պատմ. Ե. 32, 33.) Շահակ կաթողիկոսին վրայ գրելով. «Ոչ ևս ըստ սովորութեան առաջնոց Առաքեալ ի կեսարիա, այլ բնեալ ի բաց զօրէնն առաջին, ըստ օրինի Պատրիարքաց կալան կարգ ժողովով Եպիսկոպոսաց ձեռնադրիլ... զի մի յայլոց ոմանց ընդ ձեռամբ անկցի, որ ինքնակալութեամբն է պատուեալ Պատրիարքութիւն»։ Նոյնը Խորենացին ալ կը հաստատէ. «զՇահակ կացոյց փոխանակ Ներսիսի առանց մեծի Արքեպիսկոպոսին կեսարու»։ (Մատենադր. երես. 228 Գլ. 1, Թ)։ Եւ վարդան պատմիչ մեծին Ներսիսի Պատրիարքութեան վրայ խօսելով կ'ըսէ. «Սնոր բարեկարգութիւնքը տեսնելով, Թագաւորը միարանութեամբ Ազգին, Նախարարաց և իմաստուն Առաջնորդաց Եկեղեցոյ, զՍ. Պատրիարք անուանեցին ի պատիւ Սբոց Առաքելոցն Բարթողիմէաց և Թագէոսի և Ս. Լուսաւորչին, որ ի Հռոմի՝ Պապ (այսինքն Պատրիարք) կոչուեր էր»։ որով վերը զբաժնիս աւելի ևս պայծառ կը յայտնուի. «Տեսեալ Թագաւորին և Նախարարացն և իմաստուն Առաջնորդաց Եկեղեցոյ, անուանեն զնա Պատրիարք, զի առ մեզ կան ասեն սիւնքն անշարժելիք Բարթողիմէոս և Թագէոս և Սուրբ Լուսաւորչին, որ Պապն կոչեցաւ ի Հրոմի»։ Ուստի ըստ այսմ՝ Սուրբն Լուսաւորիչ կիրակոսի պատմութեան վկայութեամբը վրաց և Աղուանից վրայ Եպիսկոպոսապետ ձեռնադրեց զԱրիստակէս. «Ձեռնադրեաց զորդի իւր զՍուրբն Արիստակէս Եպիսկոպոսապետ Հայոց և վրաց և Աղուանից»։ Յովհաննէս կաթողիկոս զԵգեբրացիս ալ կը յիշէ. «Այս Մովսէս՝ զՎիւրիսն՝ Սուրբ կաթողիկէի վանաց երէց, ձեռնադրէ յԱրքեպիսկոպոսութիւն վրաց նահանգին և Պու-

դարաց և Եգերացւոց, ըստ օրինակի կարգացն առաջնոց: Նոյնպէս մեծն Ներսէս Սերասաօղոյ, Մելիտինոյ և Նպրկերտի (Մարտիրոսաց քաղաքի) վրայ Մետրապօլիտ դրաւ (Յովհ. Կաթ. Պատմ. 33), Եւ ոչ այսչափ միայն, այլ նաև Բուզանդ և Մետրոպ պատմչաց նայելով, այնչափ բազմացուց զՆպխկոպոսուհնս որ ասոնց թիւն հազար քսանի հասաւ. յետոյ Պետրոս Գետազարձի ժամանակ հինգ հարիւրի իջաւ, ինչպէս կը յիշատակէ Մատթ. պատմիչ, որ թեմական կամ դաւառատեսուչ Եպիսկոպոսք էին. իսկ Անհողինն Գաթի ժամանակ երկու հարիւրի իջաւ: Հայքայս իրենց իրաւունքը անխափան դորձած եցին, և նոյն իսկ Տիեզերական ժողովոց մէջ ամենեկին այս դորձադրութեանց վրայ վէճ, բողոք և կօսք անդամ չեղաւ. հետևաբար բոլոր ընդհանուր Եկեղեցին ճանչցաւ Հայոց այս պատիւը, իրաւունքը և իրաւասութիւնը, ապա թէ ոչ անհնարին էր որ լուծութիւն ըլլար, մանաւանդ Յունաց կողմէն, որոց Աեսարիոյ աթոռին հպատակ պիտի սեպուած ըլլար մեր Աթոռը Ղևնդիտի և Լուսաւորչոյ պատճառաւ, և անոր միջնորդութեամբ՝ Անտիոքոյ Պատրիարքութեան: Ուստի ըստ այսմ Կ. Պօլսոյ Տիեզերական ժողովը, որ դումարեցաւ յամի 381, զոր ամեն տարի բոլոր Հայոց Ազգը կը ածնէ, կը լուէ Հայոց վրայ. որ շատ զարմանալի դէպք և ազացոյց է մեր Ազգային իրաւանց:

Այս ժողովոյս մէջ կը սահմանուէր (Կան. Բ.) որ իրենց վիճակէն դուրս եղող Եպիսկոպոսուհք, իրենց սահմանէն դուրս եղող Եկեղեցիներ չերթան, և չը չփոթեն և չըխառնեն Եկեղեցիները՝ սահմանեալ կանոնաց հակառակ: Ուստի Աղեքսանդրիոյ Եպիսկոպոսն յԵդիպոսս եղողներն միայն հալուէ, Եւ Արևելքի Եպիսկոպոսուհք Արևելեացոյց միայն հոգ տանին, միշտ Անտիոքոյ Եկեղեցւոյն գըլխաւորութեան պատին պահելով, Նիկիոյ ժողովոյն կանոնաց համաձայն, Նոյնպէս Ասիոյ վիճակին Եպիսկոպոսուհք, Ասիոյ և Ասիական վիճակաց վերարբերեալներն միայն կառավարեն, և Պոնտոսի Եպիսկոպոսուհք միայն Պոնտոսի վիճակները և Թրակիայի միայն Թրակիոյ վիճակը հոգան: Արգ՝ կրսենք, այս ժողովոյս մէջ առաջիկայ էին, ինչպէս Կապպասուտիոս կը գրէ, Անտիոքոյ Մելիտոս Պատրիարքը և Կեսարիոյ Կապադօկիացւոց Հեղատիոս Մետրապօլիտը. և մեր Պատմագրաց նայելով, հոս էր նոյնպէս մեր մեծն Ներսէս Կաթողիկոսը զորոյ Պատրիարքութիւնն աս ժողովէն տասնուհինգ տարի յառաջ՝

մեր Հայերը հանդիսացուցեր էին, և Մետրապօլիտներ կարգեր էին փոքր Հայոց Աբրահամի մէջ, նոյնպէս Միլիտանէի և Մարտիրոսաց քաղաքին վրայ, և Վրաց և Աղուանից ալ Արքեպիսկոպոսութիւն տուած էին: Այս տեղիք քաղաքականապէս Յունաց պետութեան ներքին էին, և Վիրք ըստ մեր Պատմաց այլածէս էին, այսինքն Յունական ծիսով կը վարուէին. ուստի կը հարցնենք ամենայն իրաւամբ. ինչո՞ւ արդեօք յիշեալ տիեղերական ժողովը, Եղիպտոսի, Անտիոքայ, Ասիոյ, Պոնտոսի և Թրակիոյ վիճակաց Եպիսկոպոսաց կառավարութեան կանոն և օրէնք տալու ժամանակ, Հայոց ինքնահրաման և ինքնազուլս Պատրիարքութեան համար (թէ որ այնպէս համարուած ըլլար) բնաւ կարգադրութիւն մը չեն ըներ, այլ կը լռեն, մանաւանդ որ Ղևոնդիոս Մետրապօլիտն զաշնադրութեան թղթին համաձայն, Լուսաւորայ պատճառաւ և օրովը կեսարիոյ ամոռին հօրատակ եղած պիտի ըլլար: Եւ մանաւանդ, ինչպէս ըսինք, նոյն ժողովին մէջ ներկայ էին Մելիտոս Անտիոքայ Պատրիարքը և Հելլատիոս կեսարիոյ կուսակալ Արքեպիսկոպոսը և Հայոց մեծն Ներսէսը. ուրեմն ժողովոյն հարքը և բուն Պատրիարքական իրաւանց տէրերը լաւ գիտէին որ Հայք այսպիսի պատիւ մը Հռովմայ զահէն առեր են և կը վայելեն. վասնորոյ կատարեալ լռութիւն պահեցին, և եթէ այսպէս չըլլար, անշուշտ մեծամեծ վէճեր պիտի ծագէին և չպիտի թոյլ տային որ Հայք ինքնօրէն զիրենք պատուեն և առանց հիման կամ աղբիւրի մը Պատրիարքական իշխանութիւն վարեն և այլոց իրաւունքը ոտքնակոխ ընեն, ինչպէս քիչ մը ետքը Եփեսոսի ժողովին մէջ Պատրիարքն Անտիոքայ մեծ դատ բացաւ. կիպրոս կղզւոյն Եպիսկոպոսին հետ, որ ի պատիւ Առաքելոյն Բառնարայ կ'ուղէր և կը պահանջէր՝ ըստ օրինի Պատրիարքաց, յիւր Եպիսկոպոսաց ձեռնադրութիւն առնուլ և ինքն իւր Եպիսկոպոսներն հաստատել, որ հակառակ իրաւանց ըլլալով խափանուեցաւ, Սուրբ Տիեզերական ժողովոյն հրամանաւը նոյնպէս Քաղկեդոնի ժողովին մէջ ալ Անտիոքայ Մարտիրոս Պատրիարքին և Փոքր Յովհաննէս կոչուած Երուսաղէմայ Եպիսկոպոսին մէջ ծագած թեմական խնդիրը լուծուեցաւ, և որչառեցաւ որ իրարու իրաւասութեան չը դպչին, Այսպէս էր Եկեղեցւոյ մէջ դորձածուած խտուածութիւնը իրաւասութեան ճշդիւ պահպանութեանը վրայ, Ուստի ինչպէս Եկեղեցին, Անտիոքայ Պատրիարքը և կեսարու կու-

սակալ Արքեպիսկոպոսն անվէճ, անբողոք և անհակառակ թողուցին սր իրենց իշխանութեան և իրաւասութեան դէմ՝ Հայք այնպէս ինքնազուխ Պատրիարքական իշխանութիւն կազմեն, կանգնեն և յԱրևելք բաղմամբ և Եպիսկոպոսական աթոռներ հաստատեն, ոչ միայն իրենց Պետութեան մէջ, այլև բուն իսկ քաղաքականապէս Հոռիմայեցւոց հպատակ եղած երկիրներու մէջ, թէ որ յայտնի և ստուգապէս չը զիտնային թէ Հայոց Պատրիարքական իրաւունքը գերադոյն իշխանութենէ մը իրենց տրուած և ճանչցուած է, Այս՝ պայծառ օրինակ մը և աներկբայ ապացոյց մ'է Հոռիմայ ունեցած գլխաւորութեան տիեզերական Եկեղեցւոյ վրայ, Ասկէց ի զատ 420 ին, փոքր Թէոդոս կայսեր և Ատտիկոս Կ. Պօլսոյ Պատրիարքին ժամանակ, Փոքր Հայոց բնակիչք՝ Կեսարիոյ Եպիսկոպոսական թեմին մէջ ըլլալով չուղեցին Սուրբ Սահակ Պարթևին և Սուրբ Մեսրոպոյ ձեռքէն ընդունիլ Հայկական դրերն, Վասնորոյ Սուրբ Սահակ Կաթողիկոսն առ Թէոդոս զիմեց և անկէ հրամանագիր առաւ առ Անատոլիոս զօրավար, որ ի Մելիտինէ կը նստէր, և առ այլ պաշտօնատէրս, որպէսզի զՍուրբ Սահակ ընդունին և թողուն որ Հայոց վրայ իւր իշխանութիւնը գործածէ, ինչպէս Կեսարիոյ Եպիսկոպոսն Յունաց վրայ, և Հայոց լեզուին համար ամենայն դաւառաց մէջ գալրոց հաստատելու արգելք չըլլայ (Խոր. Գ. Գալբ. Գ. ԾԷ. Պատ. Հայոց, հատ. Ա. եր. 504), Այս երևելի դէպքս արդարացնելու համար չը կրնար ըսուիլ թէ Թէոդոս և Ատտիկոս առ սէր Սուրբ Սահակայ Պարթևի Կ. Պօլսոյ տիեզերական ժողովոյն կանոնները տնօրինեցին, որ իրենց իշխանութենէն շատ վեր բան էր. ուստի պէտք է ըսենք, թէ Սուրբ Սահակայ պահածունքն իրաւացի, օրինաւոր և Եկեղեցւոյ կանոնաց համաձայն ըլլալուն պատճառաւ, այսինքն Ս. Մեղրեստրոսի աուչութեամբ յանձն Սրբոյ Լուսաւորչին, թոյլ տրուեցաւ որ Սուրբն Սահակ իւր իշխանութիւնն ի գործ դնէ Հոռիմայեցւոց պետութեան հպատակ Ազգայնոց վրայ, Այս բանիս նոյն իսկ Կղեմէս Կալանոս կը վկայէ իւր Պատմական հատորին մէջ. «Թէպէտև Աթոռ Պատրիարքութեան Հայոց ոչ անընդմիջապէս հաստատեցաւ ի Սրբոց Առաքելոց, սակայն իրաւամբը համարի Պատրիարքական վասն առեալ իշխանութեանն ի Սուրբ Մեղրեստրոսէ Քահանայապետէ Հոռիմայ. զի սա ձեռնադրեաց Պատրիարք զառաջին Աթոռակալն Հայոց զՍուրբ Գրիգոր

Լուսաւորիչ , որ նախ ձեռնադրեալ էր Ապիսկոպոս ի Արարչն Ղ. և ռն-
դեայ, Եւ ետ նմա և յաջորդաց Աթոռոյն զիշխանութիւն ձեռնա-
դրելոյ զայլ Հայրապետս ի մէջ Հայոց, ըստ որում և յետ այսորիկ ի դի-
պոլ ժամու ի գործ եղին . . . (Գլ. Բ. եր. 34-35) : Վրացիք (Կիւր-
ճիները) Հայոց Պատրիարքական իրաւասութեան ներքեւ էին և մը-
նացին մինչև 580 թուականը , և այս միջոցիս՝ իրենց Կիւրիոն Արքե-
պիսկոպոսին օրն , ի Հայոց զատուեցան Քաղկեդոնի Սուրբ Ժողովոյն
պատճառաւ . Աշտարակեցի Ներսէս և մանաւանդ Աղբաթանցի Ա-
բրահամ Կաթողիկոսաց օրովը , որ զԿիւրիոն և բոլոր Քաղկեդոնի ժո-
ղովը ընդունողները նզովելով՝ Ազգք զայն ընդունողներէն բոլոր-
ովին բաժնուեցաւ և մասնաւոր նզովք դրուեցաւ անոնց ամենուն վը-
րայ , որպէսզի Վրաց հետ հազորդակցութիւն , խնամութիւն կամ ա-
ռուտութիւն անգամ չըլլայ . որով Վիրք բոլորովին Հայերէն բաժնուեցան ,
Ասոր կը վկայէ Կիրակոս պատմիչն բսելով . « Մինչև ցայն վայր (այս-
ինքն մինչև ցԿիւրիոն , որ Մովսէս Բ. Կաթողիկոսէն ձեռնադրուած է
ի վեցերորդ դարու) ի Հայոց առնուին Վիրք ձեռնադրութիւն . . .
յայնմ հետէ բարձաւ ձեռնադրութիւն Վրաց՝ որ ի Հայոց , զիսկսան
դՅունօք թիւակոխել » : Նոյնը կը վկայէ Յովհ. Կաթողիկոս (Պատմ.
եր. 50. և Հ. Միք. Չամչ. Պատմ. Հատ. Բ. 306) :

Այսպէս Վիրք Հայերէն բաժնուելով , Յունաց հետ միացան , և
իրենց Մետրապօլիտն Անտիոքայ Պատրիարքէն ձեռնադրութիւն առ-
նելուն համար ընկաւ անոր իշխանութեան ներքեւ և մնաց մինչև
1053, երբ Անտիոքայ Պետրոս Պատրիարքը թոյլ տուաւ որ յիւր Եպիս-
կոպոսաց ձեռնադրուի , բայց միշտ Անտիոքայ մեծութիւնն յարգելով ,
ինչպէս կը պատմէ Թէոդոս Պալումոս (Կան ժԱ. Կոստանդ.) : Իսկ
Աղուանք մինչև ցՅովհ. Կաթողիկոս , իննեւորդ դարուն վերջերն և տաս-
ներորդին սկիզբը , Հայոց իշխանութեան ներքեւ էին , և Հայոց Կաթո-
ղիկոսէն ձեռնադրութիւն կրնդունէին , քանի որ Քրիստոնեայ էին
(Հնախօս . Հայաստանեայց . Հատ. Գ. եր. 263) : Այս , Հայաստանե-
այց Եկեղեցին Քաղկեդոնի ժողովոյն պատճառաւ բաժնուելով
Տիեզերական Եկեղեցւոյ միութենէն , կորսնցուց իւր մարմնոյն լրո-
թիւնն և ամբողջութիւնը , իւր մէջն մեծամեծ կորուստներ , վերք և
պառակտմունք ունեցաւ . բայց և այնպէս զանազան ժամանակներ
չպակսեցան նաև մեծախոհ Կաթողիկոսունք , որ նոյն միութեան դի-

մերով՝ յարդեցին զայն : Արդ՝ երեսունէ աւելի խմաստուն Կաթողիկոսաց Առաքելական Աթոռոյն հետ յարարեցում թիւն ունեցած ժամանակ չլսուեցաւ որ Անտիոքայ Պատրիարքն կամ Հռովմայ Քահանայապետաց մէկն անոնցմէ պահանջեր որ միայն ինքն կարենայ հաստատել Հայաստանի մէջ Կաթողիկոսին հպատակ Եպիսկոպոսները՝ մինչդեռ Իննովկենտիոս Բ՛ի՝ Հռովմայ Քահանայապետին օրն անգամ, այսինքն 1143 ին, ինչպէս Յովթան պատմին կը յիշէ, հազարէ աւելի էին Հայոց Տէր Գրիգորին Կաթողիկոսին իշխանութեան ներքեւ դանուած Ազգային Եպիսկոպոսունք, որոց հաստատութեան ոչ ոք միջամտութիւն չընելէ ի զատ, երբ 1238ին Անտիոքայ Լատին Պատրիարքն ելաւ Անտիոքայ մօտերը Կիլիկիոյ մէջ եղած Կոստանդին Բարձրերդցի Կաթողիկոսն իւր իշխանութեան հպատակելու, Գրիգոր Գ. Հռովմայ Քահանայապետն Կոստանդին Կաթողիկոսին յառաջ բերած փաստերն ընդունելով, մեր Պատրիարքութեան ազատ Առաջնորդութիւնը վերահաստատեց և դրեց ևս որ Սուրբ Սեղբեստրոսէ մնացած այն հաւանական սովորութիւնը պահուի, վասնզի հակառակութիւն մը չունի ոչ կանոնաց, ոչ սահմանադրութեանց և ոչ Սուրբ Հարց աւանդութեանց, զոր Հայք անփոփոխ պահած էին, ըսելով (Կղեմ. Կալ. Պատմ. հատ. Ա. եր. 375) «Մեք զիջեալ ի ինդիր ձեր Առաքելական իշխանութեամբս հաստատուք ձեզ զսցդպիսի հաւանական սովորութիւնս, որք ոչ ընդդիմանան կանոնական Սահմանադրութեանց, և Սրբոց Հարց աւանդութեանց, և զոր դուք անշարժ պահեալ աւանդեալ ունիք յաւուրց անտի նախորդին մերոյ Ս. Սեղբեստրոսի և Ս. Գրիգորի նօրին ժամանակակցի և Հայաստանեայց Հայրապետի», Նոյնը դարձեալ հաստատեց և Իննովկենտիոս Գ. խնդրանօք Լեոն թագաւորին, որ կուզէր որ թէ՛ Հայք և թէ՛ Լատինացիք իւր թագաւորութեան մէջ բնակեալք ազատ ըլլան այլոց ազգաց Առաջնորդաց դատաստանէն. «Զօրութեամբ հզօր հրամանաց մերոց արգելումք, զի մի ոք յեկեղեցական դատաւորաց, բաց ի Հայրապետէն Հռովմայ կամ ի Հրեշտակէ նորա, իշխեսցէ դատել զքեզ և կամ զթագաւորութիւն քո և կամ զորս բնակեալ են ընդ իշխանութեամբս քով, և միջնորդութեամբ Հայրապետացն Հայոց հնազանդեալ Առաքելական աթոռոյս» (Կղեմ. Կալ. Ա. հատ. Գլ. ԻԳ. եր. 364): Երկոտասաններորդ դարուն վերջերք Վարդան Պատմիչ՝ Գրիգոր Տղայ Կաթողիկոսին համար կը պատ-

մէ թէ Հռովմայ Լուսիոս Քահանայապետին գիր գրեց, և պատասխան առաւ, յորում կրէր Լուսիոս. « Եւ վասն զի երկայն ճանապարհ է ի մէջ իմ և եղբօրն իմոյ Հայոց Պատրիարքին, առաքեցի նմա զիմ վակասն և զօրական և զհօշիկն, զի զայն զգեցեալ պատարագեացէ մատանեաւ. հանդերձ», Իսկ Ներսէս Լամբրոնացոյն թարգմանած թղթոյն մէջ զայս կը գտնենք. « Ոմոխորն քեզ, Եղբայր Աթոռոյկոս, Պալիուն, որ է առաջին ամենայն պատուոյ և խոյր զիմոյ գլխոյս առաքեցի զգեստ սպած առ թեան Եկեղեցոյ. զորս ընկալեալ քո ի մէջ, որպէս վայելչանաս յայսմ աշխարհի, նոյնպէս զորացիս սպած առանալ ի հանդերձեալ կեանսն». որոյ վրայ կաւելցնէ մատենադիրն, թէ « Ընկալեալ Աթոռոյկոսին Արքայ զպատուական Պալիունն, և զխոյրն ի լուսն պատուոյ իւրոյ, գոհացաւ զԱստուծոյ», Պալիունը Լատինաց մէջ մեր Արեւելեան Եմիլիորնի տեղն է, պատուոյ լրման նշանակ, զոր Քահանայապետին ուրիշի տալը կամ զրկելը չէ այլ ինչ, բայց եթէ անոր՝ որու կը զրկէ Արքեպիսկոպոսական կամ Պատրիարքական պատիւը ճանչնալ և անոր իրաւունքն հաստատել, ևս և արտաքին ցոյց մը սիրոյ և հարգողակցութեան ընդ լրութեան Եկեղեցոյ: Այս ստոյգ է որ ի մեր Աթոռոյկոսաց տմանք զայն առին, ինչպէս Արիլիկոյ Աթոռոյկոսունք ևս, բայց չենք գտնար այս յարաբերութեանց մէջ տող մը կամ հետք մը, որով Հռովմայ Քահանայապետք ըսած կամ ուղած ըլլան որ Հայոց Պատրիարքներն անպատճառ Պալիուն ընդունին, կամ թէ զայն չառած, երբ Եպիսկոպոսունք զՊատրիարք կ'ընտրեն և կը ձեռնադրեն ըստ օրինաց Ազգին, այն ընտրեալն և ձեռնադրեալը չը կրնար ոչ աթոռ նստիլ, ոչ իրաւասութիւն ունենալ, ոչ միւռնն օրհնել կամ Եպիսկոպոս ձեռնադրել, ոչ գրոշմ տալ և ոչ Աղերիկոս մի ընել. մանաւանդ որ յԱրեւելս գրոշմ տալը սարգ Քահանայի գործ է: Այդպիսի յիշատակ մ'անգամ չունիմք, և այդ խեբէ մտքէ դուրս բան է և էր մանաւանդ. հին ժամանակաց մէջ, երբ այնչափ դժուարութիւններ կային և հեռաւորութիւն տեղեաց, Եւ չըսուի թէ այժմ շոգենաւուց, հեռագրաց, թղթատարաց մեծ դիւրութիւն է, որով կարդարանայ ոյգ գրութիւնն. զի Եկեղեցական իրաւունքն և կառավարութիւնն չեն նայիր սուրհանգակաց, շոգենաւուց, հեռագրաց և նոյնպիսի գիւտերու հետ կապուած չէ Եկեղեցին Աստուծոյ ըլլան

կամ չըլլան, մի և նոյնն է և այնպէս պիտի մնայ Այսօրինակ տղայա-
կան փաստարանութենէ այս և անհրաժեշտ կը հետեի, որ արդի
Լուսաւորեալ դարուս մէջ որչափ կենցաղօգուտ գիւտեր, որչափ
քաղաքական յառաջադիմութեան միջոցներ գտնուին, մեր Ազգա-
յին իրաւունքն այնչափ պիտի տկարանան և գոյութիւնն իսկ եր-
թալով ջնջուի, գիւտից բազմութեան համեմատութեամբ: Առ ժամս
կաթողիկոսութեան իշխանութիւնը հոս թողլով, տեսնենք անոր
կառավարութեան և ընտրութեան եղանակն, և յետոյ Եպիսկոպոս-
ոսաց ընտրութեան և ձեռնադրութեան ձեւն, թէ ինչպէս էր Նախ-
նեաց ժամանակ:

Պ.

Մեր պատմութիւնը կը վկայէ որ նախ և առաջ մեծ փոյթ կար
Հայոց մէջ որ Պատրիարքը Լուսաւորչայ ցեղէ ընտրուի, ինչպէս էր հին
օրինաց ժամանակ Ահարոնի Քահանայութիւնը Ղևտացոց ցեղին սե-
փականած և ինչպէս է նաև Հռովմայ քահանայապետութիւնը, 1216ին
Սնորիոս պապէն սկսեալ սովորութեան համեմատ Քահանայապետն
Խաւաքի պիտի ըլլայ և Արարինալաց ժողովն պիտի ընտրէ զայն, թէպէտ
և իհնուց թագաւորք և սնտրութեան մասնակից կըլլային, Այս սովո-
րութիւնս և մեր մէջ կերևի թէ կար՝ թէ Լուսաւորչայ և թէ մեծին
Ներսիսի ժամանակներն, որ թագաւորը, Նախարարք և Առաջնորդք հա-
ւասարապէս կը մասնակցէին ընտրութեան, բայց ձեռնադրութիւնն
Եպիսկոպոսոսաց միայն պահուած էր: Սուրբ Սահակայ Պարթևի օրը
Լուսաւորչայ սերունդն սպառեալով, հարկ եղաւ այս կերպս փոխե-
լու և 1400 ին սկիզբը, Մխիթար կաթողիկոսին Հռովմայ թողթէն
այս անկատար տեղեկութիւնս կրնանք քաղել զոր Մանսի ի Հուս-
թումն ժողովոց (Հատ. ԻԵ. եր. 1138) յառաջ կը բերէ. «Թագաւո-
րին հրամանաւն . . . կը ժողովին Արքեպիսկոպոսք, Եպիսկոպոսք . . . և
Խորքանչիւրը կը գրէ Եպիսկոպոսի մը կամ Վարդապետի մը անունն
և իւր կնքով կնքած կուտայ Թագաւորին . և թէ որ բազմաթիւ են

անունները, Թագաւորը կը հրամայէ թէ երկուքի կամ երեքի վրայ միաբանին, և Թագաւորն իւր ժողովովն երեքէն մէկը կ'ընտրէ. և օժման ժամանակ ինքն ի ծուներ գալով մատանին Ընտրելոյն մատը կը գնէ, անոր աջը կը համրուրէ և իւր տեղը կը դառնայ, Այն ժամանակ Առաջնորդը, Կաթողիկոսութեան սովորութեանն համեմատ օժման հանդէսը կը կատարեն, Եւ Կարնոյ ժողովոյն կանոնն, Մխիթարայ Գօշի կանոնք. և Լամբրոնացոյ Մեկն. Պատարարդի, և այլ Հայոց պատմագիրք կ'աւանդեն որ մատնին նշան էր փեսայութեան ընդ Եկեղեցւոյն և ընդ նորին Հովուաց հարսնացելոց ընդ նորապըսակ Կաթողիկոսին. նոյնպէս գաւազանն զնտաձև զոր ձեռքը կուտային, չորեքանկիւն խաչ վրան ունենալով, էր իր նշան չորից կողմանց աշխարհի, ուր իւր Ազգը կը գտնուէր, Կաթողիկոսին դործն էր. մեռն օրհնել, Եպիսկոպոս ձեռնադրել, ընդհանուր ժողով կազմել, և ժողովդեան վրայ օրէնք դնել, ինչպէս Մխիթարայ Գօշի 157^ր կանոնին մէջ կ'երևի, Կաթողիկոսն եթէ ուզէր՝ Եպիսկոպոսաց ևս հրաման կուտար օժութեան իւզն օրհնելու, բայց Եպիսկոպոսուհք ինքնակամ չէին կրնար օրհնել զայն. ևս առաւել Եպիսկոպոսական հաստատութիւնն միայն Կաթողիկոսին վերապահեալ էր իրբև սեպհական նշանն անոր բարձր իշխանութեան իւր Եկեղեցւոյն և Ազգին վրայ :

Կաթողիկոսաց ընտրութեան վրայ աւելի ծանօթութիւն չունինք մինչև մեզ հասած գրութեամբք, բայց օրինաց հաւասարազօր բաղմաժամանակեայ սովորութեամբ և ուրիշ Արևելեան Ս.զգաց ևս գործածութեանն համաձայն ուրիշ մանրամասն աւանդութիւնք ալ ունինք, որոց վրայ յետոյ պիտի խօսինք :

Իսկ Կաթողիկոսին զԱզգն և զԵկեղեցին կառավարելու համար հետևած կերպին և ունեցած խորհրդականաց վրայ բաւական տեղեկութիւն ունինք ի Նախնեաց, թէպէտև Ազգին և Եպիսկոպոսաց բաղմութեան նկատմամբ, դրաւորապէս աւանդեալներն սակաւ ինչ երևին, Սակայն որչափ ժամանակը պահեր է, գէթ զանոնք յիշեն աւելորդ չ'ըլլար :

Սամուէլ Կամրջաձորեցի կը պատմէ Սուրբ Լուսաւորչայ համար որ Հռոմէն դառնալէն յետոյ Աթոռը կարգի դրաւ և երեսուն ու վեց Եպիսկոպոս խորհրդական և աթոռակից ունէր, որք յաջ և յահեակ

կը նստէին սակենկար բարձու վրայ, Այս չորրորդ դարուն մէջ, Բուզանդ, ի հինգերորդ դարու, Մեծին Ներսիսի վրայ խօսելով, հետեւեալ տեղեկութիւնը կուտայ. «Էին ի ներքնի Հայրապետին ի տան իւրում ընդ նորա ձեռամբ երկոտասան Եպիսկոպոսք և Վարդապետք, ամոռակիցք իւր գործակիցք և խորհրդակիցք» (Գայր. 2), Մատթ. Առհայեցի պատմիչ, յԺԲ. դարու, ի թիւն ձժէ, կըսէ. «Երկոտասան Եպիսկոպոս և չորս Վարդապետս ի տան Հայրապետին անպակաս լինէր, և վաթսուն երէց, ի կրօնաւորաց և յաշխարհականաց հինգ հարիւր, վասն գործոց և կառավարութեան Աթոռոյն, որ գայր հասանէր մինչև ի Տէր Պետրոս (Գետադարձ, ի ժԱ. դարու) և առ նովաւ խափանեալ լուծաւ» :

Գարձեալ Բուզանդ (Ղ. Գ. 15.) Մեծին Ներսիսի վրայ խօսելով կը գրէ. «Յըեաց զիւր Աթոռակիցն զԽաղ, և զիւր Աբրիգիակոնն (Սարկաւազապետ, ըստ Աստ. Աւագ Սարկաւագ) Եպիսկոպոսին որում անունն Մուրիկ կոչէր» :

Մովսէս Խորենացի նոյնպէս ի Ն. դարու (Գայր. Գ. թղթահամար 67). «զՊատուական մարմին նորա (Մեծին Սահակայ) բարձեալ Սարկաւազապետին նորին Երեմիայի հանդերձ աշակերտակցօք . . . տարեալ հանդուցին յիւրեանց զիւղն յԱշտիշատ» : Սարկաւազապետին պաշտօնն և իշխանութիւնը փոքր ինչ չէր. վասն զի միանգամայն Աջակից էր Աթոռդիկոսին կամ Աբքեպիսկոպոսին, որոյ վրայ ուրիշ հնախօսք ևս կը խօսին :

Վերստին Բուզանդ (Ձ. 3.) Մեծին Ներսիսի օրը կը յիշէ. «Եպիսկոպոս ոմն Փոստոս ի տան նորին իբրև թեմակալ», որ Տեղակալ բառին աւաղեալը կ'երևի, կամ Երոպացւոց Թէօլօկալ (Աստուածարան) բառին որ ուրիշ տեղ մեր Նախնեաց սճով Գրան Վարդապետ ըսուածին կը համապատասխանէ :

Միւս պաշտօնեացք որոյ յիշատակութիւնն կը գտնենք մեր գրոց մէջ, ասոնք են .

Սենեկապետ. զոր կը յիշատակէ Ասողիկ ի Ժ. դարու (Բ. 2.) «Ներսիսի կացեալ ամս տասն, յաջորդէ զԱթոռն Անաստաս ի ձԻԱ. թուին. որ էր սենեկապետ Ներսիսի» : Զայս Յովհ. Աթթ. յԺ. դարու Սենեկապան կ'անուանէ :

Փակակալ (ըստ Աստ. Պրիմիկուր). Յովհաննէս. Կաթողիկոս Եզրի

համար կրսէ . « Էր փակակալ Սրբոյն Գրիգորի » : Նոյնպէս Ստեփաննոս Օրբելեան Անուոյ քաղքին Մխիթար անուն աւագերէցն, կը յիշէ ըսելով . « Փակակալ Սուրբ Կաթողիկէին » (ԿԱ) :

Վանաց երէց (ըստ Լատ. Ապաշխարողահայր) կը յիշէ Յովհ. Կաթ.) զոր « Մովսէս զԱլիւրիոն Սրբոյ Կաթողիկէի Վանաց երէց ձեռնադրէ յԱրքեպիսկոպոսութիւն Վրաց » . (Ե. 45), Ա. յս 2. դարուն մէջ է : Այսպէս կը յիշէ նաև Ասողիկ, Բ. 2 :

Գրան Եպիսկոպոս (ըստ Լատ. Նախագահ) Կաթողիկոսարանին դրան համար կը հասկցուի վանն զի Յովհ. Կաթ. այս անունը տալուն , « Գրան մերոյ Եպիսկոպոս » կանուանէ (երես 247), Նոյնպէս 1316ին Ատանայի Ժողովոյն մէջ ևս յիշատակը կը տեսնենք . « Ստեփաննոս Եպիսկոպոս դրան Կաթողիկոսարանի » :

Գպրապետ. Մատ. Ուսնայեցի յԺԲ. դարուն կը յիշէ . « Ը՛նէ Գրիգոր Վարդապետ, գպրապետ Գրիգորիս Վահրամ Կաթողիկոսին » , որ և Թուրքոյ մէջ Կաթողիկոսութեամբ նստեցաւ :

Հիւրատես (ըստ Լատ. Տեսուչ) Արխատակէս Լասացիվերոցի ի ԺԱ. դարու այսպէս կը պատմէ . « Եւ ելեալ լինդրակոցն դաին զերէց ոմն Կիրակոս անուն, որ Կաթողիկոսարանին հիւրատեսն էր » (ԳԼ Ժ. 36) :

Գրան Վարդապետ (ըստ Լատ. Աստուածարան). Արխատակէս Լատ. կրսէ . « Սարգիս և Տիրան անուն և Ենովք, որք Կաթողիկոսարանին էին Գրան Վարդապետք » (Ե. 6.) : ԺԳ. դարուն, այսինքն 1307ի Սոյ ժողովոյն մէջ կը յիշուի « Մարտիրոս Վարդապետ Գրան Կաթողիկոսարանի » :

Այս բաներուս աներկբայ ապացոյցն կը տեսնենք, ի՞՞՞ դարուն երբ Սուրբ Սահակ Պարթևին մահուանէն յետոյ Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոց, Վարդապետ ըլլալով և ոչ Եպիսկոպոս, այնչափ հարիւրաւոր Եպիսկոպոսաց մէջ Կաթողիկոսական Տեղապահ կամ Փոխանորդ եղաւ, ի 440, ի պարապութեան Աթոռոյ որ վեց ամիս տևեց և զԱզդըն և զԵկեղեցիին կառավարեց : Ատոր մահուանէ ետքը Տեղապահութիւնն անցաւ Յովսէփ Քահանային, և Բաղնուենաց Սուրբակ անուն Եպիսկոպոսն հրամանաւ նոյն Տեղապահի, ձեռնադրութիւն կ'ընէր. (Պատմ. Հայոց Ա. Հատ. 314) : Նմանապէս Եղիվարդ կոչուած Մովսէս Կաթողիկոսին մեռնելէն ետքը, Վրթանէս Վարդապետն

Տեղապահ եղաւ, և շատ ժամանակ այս պաշտօնս վարեց, ինչպէս
կը վկայեն Ղազար Փարպեցի, Կիրակոս Պատմիչ, Յովհ. Կաթ. և
Չամչեանն Հ. Միք. (Պատմ. Հայոց. Հատ. Ա. էր. 593):

Նոյնպէս կը գիտենք նաև Սոսոյ առաջին ժողովոյն մէջ որ դուստ-
րեցաւ ի 1307, և Ստանայի Բ. ժողովոյն մէջ, որ եղաւ յամի 1316,
և դարձեալ Սոսոյ Գ. ժողովոյն մէջ ի 1342, որ թեմերու և վիճակաց
կառավարութիւնը կրղլար Խառն ժողովով Վարդապետաց և Եպիս-
կոսոսաց. ասոնց դրած կանոնքն Ազգէն ընդունուած են, Սյս խոր-
հրդականաց ժողովն շատ հին է: Թողունք հին օրինաց Քահանայու-
թիւնն, ըստ որում Մովսէս եօթանասուն խորհրդական ունէր, այլ
և Քրիստոս Տէրն մեր տասներկու Առաքեալ և եօթանասուն ու եր-
կու աշակերտ ընտրեց, որ քովը կը ժողուէին (Մարկ. Զ. 30), Առա-
քեալք նոյն օրէնքն պահեցին (Գործ. Ժ. 5.) և եօթն Մարկաւագք
յԱռաքելոց ընտրուեցան, որ ամեն պիտոյից հօռ տանին (Գործ. Զ. 2.):
Ասոնց անդ այժմ ի Հռովմ Կարաինալք կը բռնեն, և այնչափ մեծ իշ-
խանութիւն ունեցան Եկեղեցւոյ մէջ, որ մինչև Տիեզերական ժողո-
վոց մէջ նախագահ նստեցան իբրև փոխանորդք Քահանայապետի.
և Սուրբ Քահանայապետք ասոնց ժողովէն կընտրուին, և կան մէ-
ջերնին Եպիսկոպոս, Քահանայ և Մարկաւագներ և Գպիւրներ ան-
գամ որոց խորհրդով կը կառավարուի Տիեզերական Եկեղեցին:

Նոյնպէս ընդ համօրէն Եւրոպա չկայ Արքեպիսկոպոսական կամ
Եպիսկոպոսական Աթոռ մը, որ իւր սեփհական խորհրդակից Վար-
դապետներն չունենայ, որք կըսուին Կանոնիկոս, Նախնիք մեր նոյնն
ունէին, և մինչև ցարդ կը տեսնուի ասոր հետքը թէ յԵմիա-
ծին, թէ ի Սիս և թէ յԱրուսաղէմ, ուր խորհրդականք Աթոռոց
միաբան Վարդապետք են, Եթէ այս օգտակար և կարևոր կարգն
չունենայինք ի հնուց հետէ, այժմ ի նորոյ հաստատուէ պէտք էր, ուր
մնաց եղածն ջնջել, ըսելով թէ՛ յԱրևելս նոր բան է, կամ նախա-
տական և անիրաւի Պատրիարքական և Եպիսկոպոսական աստիճա-
նաց, Չենք կարծեր որ յԱրևմուտս և յԱրևելս այսչափ ժամանակէ
ի վեր գործադրեալ օրէնք մը այսօր յԱրևելս միայն անիրաւ և նա-
խատական համարուի, վասն զի մեր Պատրիարքունք չեն իմաստնա-
գոյն կամ բարձրաստիճան քան զՔահանայապետս Հռովմայ որ
խորհրդականաց պէտք չունենան և լուսաւ որուելու անկարօտ ըլլան,

Իսկ Եպիսկոպոսաց ընտրութեան նախնական կերպին դալով, նախ և յառաջ թէ մեզ և թէ մեր նախնեաց առաջնորդ և լուսատու եզոզ Սուրբ Գիրքն բանանք և տեսնենք թէ ինչ է ասոր կանոնը: Արդտոնենք ի Գործս Առաքելոց (Գլ. Ա. 15) որ երբ Յուդայի տեղ զումս յառաքելութիւն ընտրել պէտք եղաւ, Ս. Պետրոս հարիւր քսան հոգիէ բազկացեալ հաւատացելոց ժողովրդեան առաջարկեց խնդիրն և անոնք երկու անձինք մէջ տեղ դրին, Յուստոսն և Մատաթիան, և վիճակն Մատաթիայի ելաւ որ այնպէս «Համարեցաւ ընդ մեռասան Առաքեալսն», Նոյնպէս (Գործոց 9. 2.) երբ աշակերտք բաղմացան, և Յունաց և Կիրայեցոց մէջ ընկած վէճն խաղաղացնել հարկ եղաւ, երկուսասան Առաքեալք կանչելին զաշակերտաց բազմութիւնն, զժողովուրդն և ըսին. Հոգւով Սրբով և իմաստութեամբ լեցուն եօթն հոգի ընտրեցէք ձեռնէ, որ այս գործոց պիտոյքն հոգալու համար գնենք: Սուրբ Գիրքն կրսէ թէ «Հաճոյ թուեցաւ բանն առաջի բաղմութեան, և ընտրեցին . . . և կացուցին առաջի Առաքելոցն . . . եղին ի վերայ նոցա դձեռս», Եւ Պողոս Առաքեալ առ Տիմոթէոս՝ իւր աշակերտն դրած Ա. թղթին Գ. գլխոյն մէջ կը պատուիրէ, որ այն անձն միայն Եպիսկոպոս ձեռնադրուի որ «Խրում տանն իսկ բարուք վերակացու լեալ իցէ . . . ապա թէ ոք իւրում տանն վերակացու չդիտիցէ լինել, զիարդեկեղեցոյ Աստուծոյ խնամակալ լինիցի»: Արդ կը հարցուի թէ ո՞վ լաւագոյն կրնայ գիտնալ այն անձին իւր տան բարուք վերակացու և խնամակալ ըլլալն կամ չըլլալն: Ո՞վ կրնայ այսպիսի խնդրոյ մէջ արժանահաւատ և ստոյգ վկայ ըլլալ, ընտանիք, մերձաւորք, նոյն հոգւոր տան դրացիք, այսինքն, կղեր և ժողովուրդ այն քաղքին՝ յորում արդէն գտնուած և քաղաքաւարած է ընտրելին, թէ օտարականք, հեռաւորք, որք չեն ճանչնար այն անձը և չեն գիտեր անոր և այն քաղաքին հանգամանքը: Վերջապէս Արևելից վրայ ո՞վ աւելի տեղեկութիւն կրնայ ունենալ, նոյն ինքն Արևելք և Արևելեայք, թէ շատ հեռու և բոլորովին ծանօթութիւն չունեցող Արևմուտք և Արևմտեայք, Խնդիրը պարզ, գիւրիւմաց և յայտնի է: Ուստի իրաւամբ ժողովրդեան բարոյն ծանօթ և նախանձախնդիր այն Սուրբ Առաքեալն նոյն տեղ կաւելցրնէ ըսելով. «Այլ պարտ է նմա վկայութիւն բարի և յարաաքնոցն ունել, զի մի ի նախատինս անկանիցի և յորոգ այլ սատանայի»:

Այս Հոգւով Սրբով գրուածին . ի մեր վարդապետութիւն, յանդիմանութիւն, յուղղութիւն և իխրատ արդարութեան , որով մարդս Աստուծոյ ամեն բարի գործոց մէջ կատարեալ և հաստատեալ պիտի ըլլայ (Բ. Տիմ. Գ. 16,) բոլորովին համաձայն կրգտեննք մեր Ազգային Նպիսկոպոսաց ընտրութեան գրութիւնը, որ թէ գործածութեամբ , թէ գրաւոր աւանդութեամբ այնպէս յայտնի է մեր քով, որ բնաւ երբէք երկբայութիւն չը տանիր , և զայն ուրանալու և ոչնչացնելու համար պէտք է անօրինակ բռնաբարութիւն և ցնջումն Ազգային իրաւանց և բոլոր մեր պատմութեան և Նկեղեցական գոյութեան, զինոյն իսկ Նպիսկոպոսաց ձեռնադրութեան կանոնը այսպէս կը պատուիրէ . «Յորժամ հանդերձեալ լինի Նպիսկոպոս կացուցանել զը, ամենայն ժառանգաւորք Նկեղեցւոյն, բոլոր բնակչօք դաւառին, երկցամբք, տանուտէրօք, հարբք և վանականօք ընտրեն զարժանաւոր սք և զՍուրբ» . և յետոյ կըսէ . «Այսպէս ընտրեն զնա առաջին , և զայլ ոմն նոյնպէս երկրորդ նորա , և զմիւս ևս երրորդ նոցա» , Ար զրկեն զընտրեալն վկայութեան և ընտրութեան թղթով առ Աթոզիկոսն որուն միայն վերապահեալ է ձեռնադրութիւն Նպիսկոպոսի , իբրև մի միայն յատկացուցիչ և որոշիչ նշան և կնիք իւր զխաւորութեան և մեծութեան ի վերայ բովանդակ Ազգին և մեր Նկեղեցւոյ : Աթոզիկոսն ձեռնադրութեան հանդիսին օրը մանրամասն քըննութիւն կ'ընէ հարցուփորձ ընելով թէ արդարև ընտրեալն յՆպիսկոպոս՝ ունի՞ ձեռքը օրինաւոր և վաւերական վկայութեան և ընտրութեան թուղթ , և զայն հրապարակաւ Նկեղեցւոյն մէջ կարդալ տալէ յետոյ , ամէնքն, այսինքն Սարկաւազք, Գպիրք, Քահանայք , Քահանայապետք , իշխանք , հարուստք , տանուտեալք և ազբատք անգամ միաբերանն վկայութիւն տալով իրենց եղած նախընթաց հարցմանն զոր կ'ընէ Հայրապետն ըսելով . «Նզրարք , արդարութեամբէ դատելդ ձեր» , կը պատասխանեն . «Մեք դատեմք , որպէս զի Աստուած և Հայրդ մեր տացէ զեղբայրն բարի Առաջնորդ» : Ար հարցընէ դարձեալ Հայրապետն «Բարւօք կարգաւորեալ է զուուն իւր» : «Այո՛ Հայր» , կը պատասխանեն , Գարձեալ կը հարցընէ . «Զինչ կարձէք զգմանէ» . պատասխանն կուտան . «Սրբութեամբ պահէ զանձն իւր ի մեղաց , խոնարհութեամբ և բարութեամբ , և յամենայն իրս՝ որ Աստուծոյ պիտոյ է» : Վերջապէս Աթոզիկոսն խօսքը կը կնքէ ըսե-

լով, որովհետև այս այսպէս է, ուրեմն ձեռք դնենք: Յետոյ զնորագրասկ Եպիսկոպոսն առանցին քովը կանչելով իրատ կուտայ ըսելով. «Պատուական եղբայր, որպէս ձեռնադրեցար դքեղ Աստուծոյ հրամանաւն, և ընտրութեամբ ժողովոյ քաղաքին, որք միով սրտև խընդրեցին դքեղ և առաքեցին առմեզ, և արդ ձեռնադրեցար և օծար, և այլն, Նոյնը շատ դեղեցիկ կը նկարագրէ և կը հաստատէ Առբր Ներսէս շնորհալի Հայրապետն իւր կարաքաղաքին բնակչաց ուղղած շրջաբերական կոնգակին մէջ գրելով. «Յետ բարոյ և իմաստուն հովուի ձերոյ Տէր Արրահամու զընթացսն կատարելոյ... ընարեցաւ առ ի ձէնջ բառ հոգւոյն տեսչութեան Խաչատուր Քահանայ... և առաքեցաւ առաջի Սրբոյ Աթոռոյս վկայական ձեր գրով անարատ ունել զքաղաքավարութիւն անձին իւրոյ ի մանկութենէ, զոր և ընկալեալ մեր և հաւատացեալ վկայութեանս որ ի ձէնջ թղթով և բանիւ, կատարեցաք ի վրայ դորա զԱստուածային խորհրդածութեանցն ձեռնադրութիւնս, յաստիճան Եպիսկոպոսութեան վերակոչելով» (Նամակագր. եր. 215-214). յետոյ կաւելցնէ, որ նոյն Եպիսկոպոսն զայն մարդիկը կրնայ ձեռնադրել ի Քահանայ, որ ժողովողեան բարի վկայութիւնն առած ըլլան. «Ի կարգ Քահանայութեան և ի սպասաւորութիւն Աստուածային, և ի տեսչութիւն ժողովրդութեան կոչեսցէ զանարատն և զիմաստունն և զվկայեալն ի գործս բարեաց»:

Այս մեր Ազգային գրութեան շատ գեղեցիկ կը համապատասխանէ Յուստինիանոս կայսեր սահմանադրութիւնն, որ Նկեղեցական սովորութեամբ ընդունուած է, ոչ միայն Արևելից, այլև Արևմտից մէջ, որ կ'ըսէ (Նորատունկ. ՃԻԳ). «Սահմանեմք քանիցս դէպ լինի ձեռնադրել Եպիսկոպոս, ժառանգաւորք և տանուտեարք քաղաքին, որոյ հանդերձեալ է լինել Եպիսկոպոս, անդէն և անդ որոշեսցեն զերիս անձինս ի ձեռնադրել: Եւ յերից անախ՝ զորս որոշեսցեն, արժանազոյնն ձեռնադրեսցի ընտրութեամբ և վտանգաւ ձեռնադրողին»: Եւ լեռն Հոռովմայի մեծ Քահանայապետին յայտմ մասի տուած վճիռն շատ նշանաւոր, իրաւացի և համաձայն է այս ամեն գրուածներուն իրբև համառօտ, բայց իմաստալից և ազդու բովանդակութիւն մը, որով կրսէ՝ Այն որ ամենեցուն վերնագոյն պիտի ըլլայ, պէտք է որ ամենէն ընտրուի. «Qui praefuturus est, ab omnibus eligatur»:

Ուստի մեր նախնիք այսպէս Սուրբ Գրոց և Եկեղեցական սահմանադրութեանց համեմատ՝ անհակառակ և անխափան վարուելով, այսպիսի հաստատուն հիմանց վրայ բարձրացեալ Կաթողիկոսական և Եպիսկոպոսական ընտրութեան և իրենց Աթոռոյն կառավարութեան յատուկ կերպն և դրութիւնն 319 թուականէն, այսինքն անդատին ի Ս. Լուսաւորչայ սկսեալ, շարունակեց յԵջմիածին յԱբրքայանիստ Վաղարշապատ Քաղքի, 133 տարի. և ի 452 Մելիտէ Կաթողիկոսի ժամանակ փոխադրուեցաւ Աթոռն ի Կուին, ուր մնաց 472 տարի. և ի 924, Յովհաննէս Կաթողիկոսի օրով, ի Յորոց վանս, և անտի ի Վարոզ և յԱրդինա: Եւ այս տեղերս 69 տարի մնալէն յետոյ, ի 993, Սարգոսի Առաջնոյ ժամանակը, Շիրակ դաւառին Անի քաղաքը փոխադրուեցաւ: Անդ. ևս 71 տարի մնալէն զկնի, յամի 1064, Գրիգոր Վկայասէր Կաթողիկոսի ատեն, անցաւ ի Թաւրլուր, ի Ծամնադաւ և ի Հոնի: Այստեղերս ալ 49 տարի միայն մնաց. և յամի 1113, Գրիգոր Պահլաւունոյ օրը, ի Սեաւ լեառն և ի Ծովք Գղեակ, ուր 34 տարի մնալով, ի 1147, նոյն Կաթողիկոսի ժամանակ, ի Հըռումկլայ անցաւ, և մնաց 147 տարի: Յայս տեղեաց, Գրիգոր Անուարդեցոյ ժամանակ, Կիւլիկիոյ Թագաւորանիստ Սիս քաղաքն փոխադրուեցաւ, յամի 1294 և մնաց 446 տարի: Եւ ի 1740, նոյն Հայաստանեայց Պատրիարքական Աթոռոյն, հարազատ յաջորդութիւնն օրինաւոր ընտրութեամբ անցաւ Արրահամ Պետրոս Ա. Կաթողիկոսին, նոյն Պատրիարքական պատիւն՝ յանձն մեր Լուսաւորչին տուող Սուրբ Սեղրեատրոսի Աթոռաժառանգ Բենեդիկտոս Ժ.Գ. Քահանայապետի ընդունելութեամբ և հաստատութեամբ. որով մեծն Բենեդիկտոս ըստ քմաց նոր Պատրիարքական Աթոռ հնարած չեղաւ, այլ զհինն օրինաւոր գտաւ, ճանչցաւ և վերապատուեց իւր Առաքելական իշխանութեամբը: Բայց Աբրահամ համ չկրնալով երթալ նստիլ ո՛չ ի Սիս, և ո՛չ ի Կ. Պոլիս, անխտահութեան պատճառաւ, հարկադրեցաւ երթալ ի Լիբանան, ուր մնաց Աթոռն 126 տարի, և անտի, փոխադրուեցաւ Կ. Պոլիս ի 14 Սեպ. 1866 ինչպէս կը կարծուի, որոյ վրայ ետքը պիտի խօսինք:

Բայց որպէս զի խօսից մէջ չիտթութիւն չը մտնայ, պէտք է հոս պարզ ի պարզոյ ճշմարտութիւնը մէջ տեղ զնել, որչափ ծանր ըլլայ մեզ յիշել բոլոր Ազգին համար այն չիտթ և աղետալի ժամա-

նակները. ուստի կանխաւ ամեն կարծեաց ներողամտութիւնն ինդրելով կ'ըսեմք, որ ամեն Հայ առանց հակառակութեան անպատճառ կընդունի որ Հայոց Պատրիարքական յաջորդութիւնն անընդհատ եկաւ հասաւ մինչև ց/վոստանդին Վահկեցի, որ ի 1430 նստաւ Սիւս, և անտի իւր փոխանորդներն առ Փլորինտիոյ տիեզերական ժողովքն զրկելով, Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ հետ միաբանութիւն ըրաւ: Այս ամենաստոյգ պատմական ճշմարտութիւն մըն է, որ երբէք ոք չկրնար ուրանալ, Այս իմաստուն և ճշմարտապէս հայրենասէր Կաթողիկոսին վախճանելէն ետքը՝ մեծ Հայաստան եղող քանի մը անձինք, հանգուցեալ Կաթողիկոսին այս ըրած միաբանութեան համար զսյրանալով, մանաւանդ Թովմաս Մեծոփեցի Վարդապետն, որ Քաղկեդոնի Սուրբ և Տիեզերական ժողովոյն ևս սաստիկ թննամի էր, ինք իր գլխուն ժողով գումարելով՝ ուղեց Լուսաւորչայ Աթոռն յԱյմիան ժողովարէլ, ինչպէս նոյն ինքն յայտնի և բացայայտ կը խոստովանի իւր պատմութեան մէջ ըսելով որ այս բանիս իրեն յորդոր և սկզբնապատճառ եղած է: Առաջին (պատճառ) զի սպաղանեցան կարգք և կանոնք Սրբոց Հարցն մերոց ի Կիլիկեցւոց Առաջնորդացն, որ յամեալ եղև Կաթողիկոսութիւնն նոցա ձեռք: ամ, սահմանեալ ի յառաջին Թագաւորացն Կիլիկեցւոց. մանաւանդ զի մնացեալ էր խմբ Այսրարմայոյքեան՝ Կոստանդեայ և Գրիգորի Անաւարդեցւոյ Քաղկեդոնական գորով: Այս խօսքով կուզէ ցուցնել, որ 147 տարի Լուսաւորչայ ի Սիւս եղած Աթոռն՝ որով և Հայաստանեայց Եկեղեցին, աղաւաղած և մոլորած է եղեր, և այն ասոր համար առաւելապէս որ Քաղկեդոնի Սուրբ ժողովն ընդունուեր է. և աւելի դատապարտութեան արժանի կը համարի Կոստանդին և Գրիգոր Կաթողիկոսներն, որոց առաջինն զվերջին օժման խորհուրդն, որ ընդհանրական Եկեղեցւոյն Քրիստոսի հաւատացած եօթն վրկարար խորհրդոց մէկն է, և զՀոգոյն Սրբոյ ի Հօրէ և յՈրդւոյ միանգամայն բղխումն ընդուներ էր, իրբև ճշմարտութիւն, և երկրորդն, այսինչն Գրիգոր Անաւարդեցի Կաթողիկոսն, չէ թէ միայն՝ կուզէր յայտնապէս դաւանիլ ի մի անձն Քրիստոսի երկու բնութիւն, երկու կամք և երկու ներգործութիւն՝ Աստուածային և մարդկային և պատարագի ժամանակ բաժակին մէջ շուր խառնել, այլ և ընդուներ էր զեօթն ընդհանուր ժողովս և անոնց սահմանադրութիւնքն՝ ըստ հասարակ վարդապետութեան և սո-

վորութեան ընդհանուր Եկեղեցւոյ, որոց արդարեւ պէտք էր Հայաստանեայց մասնաւոր Եկեղեցիին հաւատալ, և զանոնք ընդունիլ իր մասն ընդհանուրին, և ոչ եթէ մերժել կամ փոխել, ևս առաւել նպոյլիք դատապարտել զՏիեզերական ժողովն, որով և ընդհանուր Եկեղեցին, զայն որ անյաղթելի պիտի մնար ի դրանց դժոխաց, ըստ անսուտ խոստմանն Վրիտանոսի և շնորհօք Հոգւոյն Սրբոյ՝ որ մինչև ցկատարած աշխարհի իւր Եկեղեցւոյն հետ պիտի մնար, և չը թողլով՝ որ այն մոլորի և կորսուի հաւատոյ վերաբերեալ Վարդապետութեան կամ դաւանութեան մէջ, Ահա ասոնք եղան առաջին դիտաւոր պատճառներն և շարժառիթները Արիիկիոյ Աթոռոյն ի Սոյոյ յԷջմիածին փոխադրուելուն. որոց որչափ զօրութիւն ունենայն, ամեն խիղճ ունեցողին, ամեն կանոն և օրէնք գիտցողին դատողութեանը կը յանձնենք: Միայն զայս նայինք որ Մեծովեցի Թովմաս Վարդապետը այսպիսի դիտմամբ ժողովակ կազմելով Աթոռոյն օրինաւոր յաջորդին հաւանութիւնը չառած, մանաւանդ թէ անոր դէմ ապստամբութիւն յարուցանելով, կրնար և կրցաւ օրինաւորապէս զայն Աթոռն փոխադրել իւր տեղէն, և անոր իշխանութիւնն կամ իրաւասութիւնը ջնջել, և իրեն կամ ուրիշի անցընել՝ զայն՝ զոր ինքն ոչ ունէր և ոչ կրնար ունենալ. քանզի ինքն իսկ հպատակ մըն էր և պարտական հնազանդելու գերագոյն իշխանութեան և Վարդապետութեանն իւր Ազգային Աթոռոյն. ուստի և պարտական էր ընդունելու այն ողջամիտ Վարդապետութիւնն զոր ընդհանուր Եկեղեցւոյն հետ իւր Եկեղեցւոյն ևս գլուխ եղող Աթոռիկոսունք ընդունելու և դաւանելու էին հրապարակաւ, Արդ՝ իրաւամբ կը հարցուի. ո՞վ կուտար այն սոսկական Վարդապետին այդ ծանր և կարեւոր իշխանութիւնն և իրաւունքն՝ արդեօք Եկեղեցին Աստուծոյ, բայց ասոր Տիեզերական իշխանութիւնն ընդունելի չէր Թովմայի. արդեօք Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն զԼուսն, բայց և անոր դէմ ինքն ապստամբեր էր, և նա չէր կրնար տալ, վասնզի անոր դէմ էր եղած հակառակութիւնը. միթէ Ազգային Եպիսկոպոսունք, ո՞չ երբէք. վասնզի ասոնք, առանց երևելի գրչխոյ մը, որ էր Աթոռիկոսն, չէին կրնար ըստ քմաց՝ առանց Հայրապետին հաւանութեանը ժողով կազմել, և այնպիսի ծանր խնդիր մը լուծել. որոյ բուն իսկ Ազգային օրինաւոր իշխանութեամբ հաստատեալ կանոնք չէին թողլ տար, ինչպէս Միտիթարայ Գօշի 157

կանոնն յայտնի կը վկայէ: Աւստի կը մնայ սոսկական Վարդապետ մը իւր առանձին անձնական հեղինակութեամբն բոլոր Տիեզերական Սկեզեցւոյ, Ազգային Պատրիարքական իշխանութեան մը առջին. և այս վիճակիս մէջ Թովմաս Մեծոփեցի կրնա՞ր ո՛չ միայն զՎաթողիկոսական իշխանութիւնը դատապարտել, այլ նաև ուրիշ Պատրիարքական իշխանութիւն մը ծնանիլ, ուրիշ Պատրիարքական Աթոռ մը կազմել, և անոր Սկեզեցական իրաւասութիւն տալ Հայաստանեայց Սկեզեցւոյն վրայ, զոր ինքն չունէր: Եւ ոչ իսկ Քրիստոս Տէրն մեր ըստ կարգին Մեկքիսեղեկի մշտնջնաւոր Քահանայապետն, ինքիբէն պատիւ և իշխանութիւն առած էր, և ո՛չ Ղուսաւորիչն, ինչպէս վերը տեսանք, և աւելի յայտնի կերպով պիտի տեսնենք, Հասարակաց, մանաւանդ թէ բնութեան ևս օրէնք է, որ քանի մը անհատներ չեն կրնար իրենցմէ վերնադոյն իշխանութեան վրայ դատաւոր ըլլալ և զայն դատել, անոր հակառակ օրինաւոր և վաւեր վճիռ տալ, ևս առաւել անոր իրաւունքն իրենց սեպհականել, երբ օրինաւոր պատճառ, կարգ և ժողով չըլլայ: Այսպիսի զեղծում մը նոյն իսկ մեր Հայոց Ազգին օրինացը դէմ է, որ կը հրամայեն ըսելով. «Ո՛չ է պարտ զվաղնջուց սովորութիւն Սկեզեցեաց նորածուէն»: Մխիթ. Գօչի. Կան. ՃԿԱ: Յայտնի է այս կանոնս Աթոռոց և վիճակաց համար է. և եթէ փոփոխել ուզէ որ, կ'ըսէ, «Հայրապետաց ժողովուրք պարտ է առնել»: Նոյնն կանոն ՃԼԷ, ուր դարձեալ կ'աւելցրնէ, որ «Եթէ Եպիսկոպոսք և Քահանայք աշխատին ուրիշի մը վիճակ յափշտակելու, իւրաքանչիւրն դադրի, այսինքն իշխանութիւն չունենայ և իւր վիճակին մէջ. սպա թէ բռնութեամբ և կաշառօք յանդգնին նոյն բանը ընելու, և այսու Առաքելական կանոնին հակառակ գտնուին, մեծ ժողովս կամեցաւ որ այնպիսիք Քահանայական կարգէն և իրենց Աթոռէն վար առնուին, և բոլորովին Սկեզեցւոյ ծառայութենէն մերժուին»: և այլն: Թէ որ այս բանս և Հայոց կանոնին համեմատ այսպէս է, ինչպէս ուրեմն հասարակ Վարդապետ մը, այնչափ բաղմամբիւ Ազգային Եպիսկոպոսաց մէջէն, հետն ունենալով միայն տասնևութ Վարդապետ և տասն ու երկու Եպիսկոպոս, որոց շատերն դրով միայն միաբանած էին, կրնա՞ր օրինաւոր ժողովք կազմել, ժողովոյ Նախագահ նստիլ, և այնպէս Ազգին կամ անոր Պատրիարքական Աթոռոյն, Կիլիկիայէն

ի Վաղարշապատ և յԵջմիածին փոխադրուելուն համար դատապարտութեան վճիռ տալ, երբ նոյն ժողովոյն մէջ չկար ոչ ընդհանուր բազմութիւն Ազգային հոգեկիր Եպիսկոպոսաց, և ոչ նոյն իսկ գլուխ եղող Պատրիարքն, Լուսաւորչայ օրինաւոր Աթոռաժառանգ յաջորդն, ուսկէց բղիժէր և ծառայէր կամ անձամբ կամ փոխանորդաբար, իրաւասութեան և իշխանութեան լրումն և օժութեան խղն և օրհնութիւնն ի գլուխ և ի մօրուս և ի զբազանս զգետուոց հոն ժողուած Եպիսկոպոսաց և Վարդապետաց, այլ միայն քանի մը պատրեալ կամ Ազգային սխալ նախանձակնդրութեամբ վատեալ անձինք, որոց կանոնական իրաւունքն և հասարակաց ընկալեալ օրէնք հակառակելէն ի զստ, նոյն իսկ Ազգային կանոնք դէմ կու գային, հրամայելով որ սյսպիսի գործի մը ձեռք զարնողն եթէ Եպիսկոպոս ըլլայ, Աթոռէն ձգուի, վիճակին մէջ դադարի, և եթէ Վարդապետ կամ Քահանայ, տարտաճար յօրինաց, ի ճշմարտութենէ և ի Քահանայապետութենէ, կարգէն և պաշտօնէն մերժուի: Աւրեմն քաջ յայտ է որ Թովմայի ժողովակին վճռովն Հայոց Պատրիարքութեան Աթոռ Սխալ յԵջմիածին չէր կրնար փոխադրուիլ, իբրև օրինաւոր յաջորդութիւն Սուրբ Լուսաւորչին «Վերադատուելոյն ի Քահոյցն Հռովմայ, ուր եղաւ վէմն հաւատոյ հիման Ս. Եկեղեցւոյ» (Շար. Խաչի), այլ կը մնայ իբր հակառակ Աթոռ մը ինքնօրէն պատուեալ ի Թովմայէ Մեծոփեցւոյ, ինչպէս ասե՛նօք յԱղթամար ևս դրուած էր երևբտասաներորդ դարուն մէջ Պաթի ժամանակ, պատճառ բերուելով որ Լուսաւորչի քօղն, գաւաղանն և մաշկեղէն գօտին ուրիշ նշխարաց հետ հոն է:

Վասնորոյ Հայոց Պատրիարքական Աթոռն ի Սխա մնաց մինչև 1740, որուն կը վկայէ մեր նախնեաց և նախահարց քով պանծալի և գերապայծառ անուանեալ Քաղաքին (Շնորհ. Աղբ. Եղեւ.) խորհրդական ատենին քննութիւնը, «այն տիեզերական մայրաքաղաքին որ նստի յԱրեւմտա Առաքելական պատկեալ լուսով աշխարհատարած ճառագայթիւք, այն Եկեղեցւոյն Հռովմայեցւոց, մօր Հռիփսիմեայ որ հարսն է անմահ փեսային, հարսն Առաքելական, ուստի Աւետարանին թեւք սըացան յԱրեւելս» (Թորեն. Մատենագր. ձառ Հռիփ. երես 345), Աւստի Բենեա. ԺՊ. Կիլիկիոյ Աթոռոյն Պատրիարքութիւնը կը ճանչնայ և կը հաստատէ, բայց ոչ եթէ, ինչպէս կը կարծուի և կըրուի, կը հնարէ, յանձն Արքահամ Պետրոս Ա. Կաթողիկոսին

ըսելով . . . Արիւիկիոյ Նահանգին Սիս ըսուած քաղաքին . . . մէջն է Հայոց Պատրիարքութեան Աթոռն, հին ժամանակէ ի վեր հոն փոխադրուած ի Աղաղարչապատ քաղաքէ, ուր երկար ժամանակ յայն Աթոռն նստեցան Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Հայոց և անոր ուղղափառ յաջորդներն : Ահա անախ փոխադրուեցաւ օրինաւոր պատճառաւ, կարգաւ և իշխանութեամբ Լիբանանու Վեսրիլանկամ որ բուն ճշմարիտըն է Խոսրովաւան ըսուած գաւառը, և հոն մնաց մինչև ցամն 1866, Իսկ թէ ինչպէս յաջուրեց ի Սիս, և ինչպէս ի Լիբանան փոխադրեցաւ, հարկ է քննել ու շաղքութեամբ :

Պ .

Երբ ի 1393 Լեւոն Ե. Հայոց Թագաւորին հետ մեր Ազգին Թագաւորութիւնը արդէն իւր վերջին շունչն հասած էր և իւր գոյութիւնը երկրէս կը ջնջուէր, Հայաստանեայց Արիւիկիոյ Եկեղեցին ևս օր քան որ իւր բարեկարգութիւնը կը կորսնցընէր. և չէ թէ միայն Եկեղեցական օրէնք և կանոնք կը խանդարուէին, այլ և Արիւիկիոյ ասն մէջ Աթոռիկէ Հաւատոյ խմբն, ախարսիւս յորիւն ըսուածը, կ'ըսկըսէր աւրուիլ, եթէ ոչ բոլորովին ապականիլ. վասնզի Աստանդին Վահկեցի Աթոռիկոսն, ի 1493, իւր Ազգին կողմէ առ Փլորինտիոյ Սուրբ և Տիեզերական ժողովին հրեշտակներ կ'առաքէր անոր մասնակից և խորհրդակից ըլլալու, Ի 1550, Անանիա Աթոռիկոսն ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւնը եպիսկոպոսաց և իշխանաց ստորադրութեամբ ի Հոսով կը զրկէր, ինչպէս մինչև ցայսօր Վաթիքանու պալատին գրատան մէջ անոր բնագիրը կը տեսնուի : Նոյնպէս ի 1572, Զաքարիա կամ Անանիա Աթոռիկոսն իւր չորս Եպիսկոպոսաց հետ, որք էին Յովհաննէս՝ Զէյթնոյ, Մարտիրոս՝ Աշտի, Յովհաննէս՝ Բերիոյ, Մինաս՝ Սերաստիոյ Եպիսկոպոսները, դաւանութեան թուղթ կը դրէր առ Գրիգոր ԺԳ. Վահանայապետն, և նոյն բանը նորէն կը կրկնէին ի 1585 (Ժամանակագր. Լեհացի Ստեփ. Հ. Միք. Վ. Չամչ. Պատմ. Գ. Հատ. էջ. 528, Հ. Ինգն. Փափաղ. Պատմ. Եկղ. էջ. 778) : Ասոր վրայ շատ չանցաւ Դաւիթ Աթոռիկոսն ալ 1603 ին

յից Եպիսկոպոսօք թաղթ գրեց, և երկու տարի յետոյ, ի 1607 բոլոր
ժողովրդով նոյնը կրկնեց, Գարձեալ Խաչատուր Սոյ Կաթողիկոսը՝
Մինաէրճի բուած, տասներեք Եպիսկոպոսօք և ինն Վարդապետօք
գաւանտ թեան գիր տարով Աշոցայ Եպիսկոպոսին ձեռօք ի Հռովմ՝
ղրկեց, ի 1664, առ Աղեքսանդր Է. Պապն, ինչպէս կը պատմեն Գրի-
գոր Վ. Լեոպօլտեցի, Սեպ. Վ. Լեհացի, Չամչ. Պատմ. Գ. Հատ. էջ.
698, նմանապէս ի 1693 Գրիգոր Սոյ Կաթողիկոսն իւր երկու Եպիս-
կոպոսաց հետ, որ էին Հայէպցի Յակոբ և Յովհաննէս Եպիսկոպոս-
ներն անձամբ ի Հռովմ՝ կ'երթար և գաւանտ թիւն հաւատոյ կ'ընծայէր
Առաքելական Աթոռին և յետո կը գառնար. (Աթոռ Ս. Պետր. եր.
280), Ասոնց ետեւէն կուգայ Պետրոս Պրծակ Կաթողիկոսն որ այն Ա-
թոռ կը նստի ի 1704, և ասոր օրն է, որ Տիւզեանց մեծահամբաւ
գերդաստանը Սուրբ Միւռօնի օրհնութեան համար ոսկեղէն ծանրա-
գին կաթսայ մը շինել տալով ընծայ կը զրկեն ի Սիւ, որ դեռ կը
պահուի ան տեղ յատուկ արձանագրութեամբ, Այս Կաթողիկոսը
լաւ գիտնալով Անթէպցի Արծիւեան կամ Արծրունեան Աբրահամ
Վարդապետին, որ Սոյ Աթոռոյն միարանն էր, ուղղափառ հա-
ւաւալն և ողջամիտ քարոզութիւնը, որով Գերիոյ բոլոր ժողովուրդը
ի միութիւն Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ բերեր էր, զանիկայ նոյն Քաղա-
քին վրայ Արքեպիսկոպոս կը ձեռնադրէ ի 1710, և ասոր համար
Կաթողիկոսն մինչև ց՝ Պարսկաստան կ'արտորուի, Աբրահամէն ի զաւ-
նակ Մերտինի վրայ Եպիսկոպոս կը ձեռնադրէ զԱբրահանեան Գալղոցի
աշակերտ Գասպասեան Մելքոն Վարդապետը, որ յետոյ Կաթողի-
կէ հաւատոյն համար ի Կ. Պօլիս բերուելով թիոյ ծառայութեան կը
դատապարտուի, և նաւարանին մէջ իւր խոստովանողական կեանքը կը
վճարէ. Պետրոս Կաթողիկոսէն յետոյ ևս կ'ըսկին Կաթողիկէպք
ամեն տեղ հարած ու իլ, և Սոյ Կաթողիկոսննն ի Կ. Պօլիս նստող Ար-
քեպիսկոպոսներէն և Գրան առջև իրիւ Պատրիարք ճանչցուածներէն
կամ խարուելով և կամ վախնալով կը պաղին և կ'օտարանան բոլոր-
ովն յԱռաքելական Աթոռոյ մտերական սիրոյն և հազարդակցութեանէն
և այնպէս կ'ըսկին սաստկապէս նեղել իրենց եղբայրները. Այս տես-
նելով այն ժամանակին բաղնաթիւ Կաթողիկէպք, որոց մէջ կային
չաօ մը Եպիսկոպոսներ, Վարդապետք, Քահանայք, Աբեղայք, և
այլ կղերք երկու Կաթողիկոսութեանց ևս վիճակէն և անբաւ աշխար-

հականք, ինչպէս Պուղթ քաջալերական ուղղեալ առ Եւզակիացիս ըսուած գիրն կը վկայէ (Աթոռ Սուրբ Պետր. եր. 280) կուզեն ժափամանակէ մը ի վեր իրենց մտածած խորհուրդն ի գործ դնել, յոր ելուելեայն Հ. Մ. Չափեան կ'ականարկէ այս (Պատմ. Հայ. Հատ. Գ), և աւելի յայտնապէս, ինչպէս ի լրոյ գիտենք ստուգիւ, նոյն բանը կը հաստատեն թէ անցեալ դարուն պատմութիւնը և թէ այն ժամանակին գրուած և Լիբանանու վանուց գիւանին մէջ ամբողջ և անարատ պահուած վաւերական թղթերը, Ուստի Կիլիկիոյ վերջին Ղուկաս Կաթողիկոսի մեռնելուն, յամի 1737, ի պարսպութեան Աթոռոյ որ երկար ժամանակ տեւեց, նոյն աթոռէն ձեռնադրութիւն աւած և անոր սեպհական Եպիսկոպոսն սեպուած միաբանք, այսինքն, Աբրահամ Արքեպիսկոպոսի աջակից օգնական Յակոբ Եպիսկոպոսը, Մեղրոնի յաջորդ Մերսինի Մարգար Եպիսկոպոսը, Քիւրոյ Սահակ Եպիսկոպոսը, Հալէպի Քահանայք, Իշխանք և ժողովուրդք, ուրիշ տեղեաց, ինչպէս Եփրատացւոց, Միջագետաց, Փոքր Հայոց, Կապադովկացւոց, Պոնտացւոց, Եդիպտացւոց, Ատրեստանեայց, և Կ. Պօլսոյ մէջ գտնուող բազմաթիւ եկեղեցական և աշխարհական մեծամեծ անձանց Պրատր ընտրութեամբ և հաւանութեամբը Բերիոյ Աբրահամ Արքեպիսկոպոսը Կիլիկիոյ Պատրիարք կ'անուանեն, ինչպէս այս յիշեալ տեղերէն և իւրաքանչիւր քաղաքէն թէ առ Աթոռն Առաքելական, և թէ առ նոյն իսկ Աբրահամ Կաթողիկոսն ուղղեալ թղթերը զստ զստ կը յուցընեն, Արդէն նոյն միտքն ունէին և ի Կ. Պօլսո եղող Կաթողիկեայ Հայք, որք հոն դանուող Եպիսկոպոսաց, և Վարդապետաց և ամենայն ժողովուրդեան հաւանութեամբ պատրաստուած էին առանձին Քաղաքական ազգապետ մը ևս դնելու արքունի հրովարտակաւ և Բ. Գրան ճանչընելու, որ զանազան պատճառներու համար չը յաջողելով, ևս ձգուեցաւ, Աբրահամ Կաթողիկոսի ձեռնադրութեան հանդիսին համար, քիչ հակառակորդ գտնուած տեղ մը պէտք էր, որպէս զի մտածուած խորհուրդը ապահովութեամբ ի գործ դրուէր. և ասոր համար Բերիա քաղքէն յարմարագոյնը չըլլալով, հոն կը կանչեն յաքսորանաց և ի կապանաց զԱբրահամ Արքեպիսկոպոսը, որ Աստուածապաշտութեամբը և հաւատոյ քարոզութեամբը մեծ անուն հանած էր, թէ ի Կ. Պօլսո նաւարանը մասնուելով, թէ յԱնկիրիա և թէ ի Տրապիզոն արեան դուրը ձգուելով, որ զանչը

գորշու անունով դեռ կը յիշուի, և թէ շատ ուրիշ տեղուանք, մասնաւանդ Բերրիոյ մէջ, Ահա հոս ժողուած երեք Ապիսկոպոսունք՝ միաբանք Աթուոյն Սոյ, Հայոց արարողութեան համեմատ զինքը Պատրիարք և Լուսաւորչեան Արիւիկիոյ Աթուոյն վրայ Աթոզիկոս կը ձեռնադրեն, յամի 1740 ի 26 Նոյեմբերի և Արբահամ անունը պահելով, ի պատիւ Ախմին հաւատոյ՝ Պետրոսի անունն ալ կուտան իրեն, Այլ որովհետեւ այս ծանր և կարեւոր գործս շատ հակառակութեանց և հարածանաց առիթ էր, մանաւանդ այն վտանգալից ժամանակները, ուստի և կարօտութիւն կը տեսնուէր և ձեռնտուութեան Եւրոպական մարդասէր և Աթոզիկէ պետութեանց, պատշաճ կը դատին ամենեցուն հաւանութեան և յանձնարարութեան թղթով զնոյն խկ նորապսակ Աթոզիկոսն անձամբ ի Հռովմ գրկել, որպէս զի Առաքելական Աթուոյն հաւանութեան, հաճութեան և հաստատութեան հետ միատեղ (որ և գրով ալ կրնար առնուիլ), անոր միջնորդութեամբ պէտք եղած յանձնարարութիւններն եւս ձեռք բերուին, և կարենայ ապա Աթոզիկոսն համարձակ իւր իշխանութիւնը վարել ամեն տեղ: Աստի Արբահամ իւր տեղը Բերրիոյ փիճակին վրայ թեմական Արքեպիսկոպոս անուանելով զՅակոբ Վարդապետ, դէպ յԱրեւմուտս ճամբայ կ'ենէ և դժուար և երկար ճանապարհորդութենէ մը ետեւ ի Հռովմ հասնելով, ոչ միայն ամեն տեսակ խնամք և մարդասիրութիւն և պատիւ կը գտնէ Առաքելական դահէն, այլ և առանց ամենեւին վնաս կամ կորուստ մը կրելու իւր Պատրիարքական իրաւանցը մէջ, սուանց խօսք մը կամ խրատ մ'ալ ըսելու այսպիսի բաներու վրայ, գործքն կարգի կը դնէ և իւր հաստատութիւնը կ'ընդունի, ի 1742 յ 8 Ռեպտեմբերի, Այս քսուածներն մուտ կամ տարակուսական չկարծուելու համար, զնենք հոս Հռովմայի Քահանայապետաց մէջ Ռեպիմաստ անունը ժառանգող այն յաւերժացիչատակ Բենեդիկտոս ԺՊ. Քահանայապետին պաշտօնական հրապարակախօսութիւնը զոր ըրաւ Արքեպիսկոպոս ժողովոյն մէջ, զոր և Մեծն Միսիթար Աբբայ Աբասապի ճիշդ և բառ առ բառ Լատիներէն բնագրէն թարգմանելով՝ առանձին շնորհաւորութեան և խնդակցութեան թղթովը իրեն արդէն ծանօթ և յարդոյ նորապսակ Հայրապետին զրկած է, և զոր վաւերական և արժանայարգ տեղէ մը յաջողեցանք ձեռք բերել, Ահա թո՛ղ խօսի մեծն Բենեդիկտոս ԺՊ. և ըսեն ամեն լեզուք. ո՛հ, երանի թէ Քրիստոսի փոխանորդին

ձայնովը , ինչպէս կ'ըսուի , ամեն դատ միանգամայն վերջանար , և խիղճներն հանդարտէին :

Յարգելի Եղբայրք ,

• Կարծեմք թէ ծածուկ խորհրդարանին մէջ ձեր մինչև ցայժմ լրածէն շատ աղէկ իմացար Հայոց Կիլիկիոյ Պատրիարքական Աթոռոյն վիճակը , հասկըցար թէ երեսուն տարիէ ի վեր Բերիոյ Արքահամ Պետրոս Արքեպիսկոպոսն , ինչպէս նոյն իսկ ի Հայոց Կիլիկիոյ Պատրիարք ընտրուած է , և թէ անոր ընտրութիւնը կամ խնդիրը , արժանաւոր քննութիւն ըլլալէն յետոյ մեզմէ ևս հաստատուեցաւ , Ասկէց ի դատ գիտէք որ Արքահամ Պետրոսի արդիւնքներն ինչ պանծալի արդիւնք են . սա , Հռովմէական ուղղափառ հաւատքը պաշտպանելու համար ինչեք չը քաշեց հակառակորդաց ձեռքէն , որոնց զայրոյթէն իւր անձը ազատելու համար հարկագրուեցաւ Լիբանան ընդ Մառոնի Ազգին մէջ փախչելով ապաւինելու . ուր իրեն ի հիմանց կառուցած վանուցը մէջ և Ամենատուր Փրկչին և Սնոր փառաւորեալ Մօրը կուսին Մարիամու անուամբ շինեալ Եկեղեցւոյն մէջ Ս. Անտոնի Աբրայի կրօնաւորաց հետ միատեղ , որ յիշեալ վանուց մէջ Հայոց արարողութեան համեմատ Աստուածային պաշտամունք կը կատարէին , շատ գովելի վարուք ասլոցաւ , Գարձեալ լսեցիք , որ նոյն պատրիարքի անուամբ այժմիկ խորհրդարանին փաստարանը արժանաւորապէս մեզմէ Հովուական պաշտօնին լրումը բովանդակող Պալիոնի պատիւը ինդրեց : Եիտակը խօսելու համար , Եկեղեցւոյ ժամանակագրութիւնքը կարգացած ասան՝ կը տեսնենք որ Նախնիք արձանագրեր են թէ Ս. Գրիգոր՝ կոչեցեալն Լուսաւորիչ՝ Հայոց ազգը և Տրդատ թագաւորը հաւասարի բերելէ ետքը , անոր հետ ի միասին Հռովմէ կեկրէ , և այս տեղ՝ Յիսուսի Քրիստոսի փոխանորդ և Քրիստոսի հօտին ընդհանուր հովիւ եղող Ս. Սեղբեստրոսի Քահանայապետին պատիւ և հնազանդութիւն ընծայեր է և անկէց Պատրիարքութիւն կամ Գահերէցութիւն տուեր է Հայոց վրայ . . . Ետ երկար կրկայ և թերեւս աւելորդ բան մը ասոր վրայ տեղեցնել Հայոց ուղղափառ Պատրիարքներուն շարքը . . . Հռովմայ քահանայապետք

երեք անգամ Արիկիոյ Պատրիարքաց Պալիոն շնորհեցին, այսինքն երկու անգամ Իննսովկէնտիոս Գ. որ առաջ Գրիգորի վաթսուներորդ վեցերորդ Պատրիարքին և ետքէն վաթսուներորդ եօթներորդ Պատրիարքին զրկեց զայն կարգինալ Կեսպանաց ձեռօք, Եւ երրորդ անգամ Գրիգոր Թ. Պալիոնի պատուով մեծարեց զՎոստանդին եօթանասներորդ Պատրիարքը, որուն համաձայն կը վկայեն իւր գրու թիւնքն, Ահա այսպէս և մեք մեր նախորդաց պանծալի ընթացից հաստատութեամբ հետեւելով Պալիոնի համար մեզմէ եղած խնդիրն յօժարութեամբ յանձ կ'առնու՛մք կատարելու, և Միբերիանու Մայր Եկեղեցւոյն մէջ Կուսին անտրատ յղութեան Տօնին օրը, մենք մեր ձեռօք առանձին սիրով, այժմ հոս ներկայ եղող նոյն Պատրիարքին՝ որ երկիւղած անձ մըն է, ուսոցը վրայ պիտի դնենք, Անտարակոյս այս կերպով ամենեւին երկրայութիւն չունինք, որ յիշեալ օրը, թէ՛ մեղի և թէ՛ ձեղի համար ուրախացից օր մըն է, վասն զի Ս. Սեղբեստրոսի Քահանայապետին օրէն սկսեալ մինչև ցայսօր չը տեսնուած օրինակը կը տեսնենք, որ Հայոց Արիկիոյ Պատրիարքն ի Հռովմ գաց, և մեր արժէք չունեցող անձին վրայ ճանչնայ Եկեղեցւոյ զլիսաւորութիւնը, և զայս Հռովմայ Եկեղեցին՝ իրրև կեդրոն միութեան, Ուր թողունք որ Առաքելական Պալիոնի արժանապատուութիւնն ընդունելու համար, ինքն մեղի Կեսպաններ չը զրկեր, այլ ինքնին անձամբ կուգայ, Եւ այս՝ թէ՛ մեղի և թէ՛ ձեղի անխտիր և հասարակ եղած ուրախութեան համար, պէտք է որ միաբերան շընորհակալ ըլլանք Ամենակալին և մեծին Աստուծոյ, Ուրիշ տելի նըկատելու բան մ'ալ կայ մասնաւորապէս, որ դեռ երեսուն տարի չ'եղաւ, որ այս տեղս ուր այժմեան խորհրդարանիս փաստարանը Հայոց Արիկիոյ Պատրիարքին համար մեզմէ Պալիոն խնդրեց, մենք նոյնպէս այն ժամանակը խորհրդարանի փաստարանն ըլլալով, բարեյիշատակ Աղեմէս ԺԱ. էն նոյն Պալիոնը խնդրեցինք Աղեքսանդրիոյ Պատրիարքին համար, որ հերձուածողութենէ հրաժարելով, մասնաւորապէս զրկած փոխանորդի մը ձեռօք Պալիոնի պատիւ կը խնդրէր, Այս պատճառաւ մենք շատ և երկար ոչխատանք քաշեցինք այս իրաց քննութեան համար գրուած անձինքն համոզելու և անոնց միտքն հաճեցնելու, որ Հռովմայ Եկեղեցւոյն անվայել բան մը չէ (ինչպէս անոնք կը կարծեն), Արեւելեան Եկեղեցւոյ Պատրիարքաց

կամ Արքեպիսկոպոսաց Պալիոնի արժանապատուութիւնը տալ ։
Արքահամու տրուած ուրիշ կոնդակի մը մէջ այս նշանաւոր խօսքն
ևս կ'աւելցնէ Մեծն Բենեդիկտոս , ըստ վեճի և արքունական
հին ոճոյն Լատիներէնի , որք եթէ մտադրութեամբ կարդացուին ,
չառ գեղեցիկ կը համապատասխանեն Ս . Անդրեստրոսի լեզուին
առ Ս . Լուսաւորին մեր իԹուղթն Գաշանց , որոյ մէկ քանի
հատուածն վերը յիշեցինք . այսպէս կը գրէ .

• Մեր եղբայր Հայոց Եպիսկոպոսաց ընտրութիւնը հաւնելով կը
հաստատենք Առաքելական իշխանութեամբ . . . և զքեզ (ղ)Արքա-
համ) Հայոց Ազգին Արիկիոյ Պատրիարքական Եկեղեցին փոխադրե-
լու գիտամբ և բոլոր իշխանութեան լրութեամբ Հայոց Ազգին վրոյ
Պատրիարք կը կացուցանենք , նոյն պատրիարքական Եկեղեցւոյն տես-
չութիւնն և հոգեւոր և ժամանակաւոր գործոց կառավարութիւնը
բոլորովին քեզ թողլով , Տէր Աստուած քու գործոցդ ուղղիչ ըլ-
լայ . . . Ուստի քու սիրելի ուղղափառ օգնական եպիսկոպոսացդ
և մեր ևւս եղբայր , և քու ժողովոյդ կանանիկոսաց (այսինքն վար-
դապետաց) որ մեր սիրելի զաւակունքն են , և Հայոց Արիկիոյ Պատ-
րիարքական Եկեղեցւոյն հպատակ եղելոց թէ քահանայից և թէ ժո-
ղովրդեան կը հրամայենք այս Առաքելական դրովս , որ Եպիսկոպո-
սուք քեզ այնպէս հնազանդ ըլլան , ինչպէս անդամք գլխոյն , և Աար-
դապետաց ժողովը քեզ իրրե հօր և իրենց հոգւոց հովուին անապով
հնազանդութիւն և արժանաւոր յարգութիւն ընծայեն . . . Իսկ
ժողովուրդն ընդունի զքեզ իրրե զհայր և իրենց հոգւոց հովուք ։

Տուեալ ի Հռոմ , Յամի Տեառն ի 6 Դեկտ . 1742 .

Ասկէց յառաջ , այս է՝ յ 8 Դեկտ . 1744 , Աուսին անարատ
Յղութեան Տօնին օրը , ինքն Քահանայապետը նախ պատարագելով ,
անմիջապէս ևսորը շատ մարդասիրութեամբ հրամայեց , որ նոյն իսկ
իւր հազամ բոլոր ծանրագին զգեստներովը Աթոռիկոսան իւր առջեւ
պատարագէ ըստ արարողութեան Հայոց , և յեա պատարագին
զամենն անոր շնորհեց , որք էին . Քահանայապետին մատանին ,
կուրծքին խաչը՝ պատուական ակամբք զարդարեալ , իւր Պալիոնին
երեք անգամանդեայ աստղունքը , Պատարագի Ակիհն և զգեստը , և

խորանին վրայ դրուած Անարատ ԅղութեան փղտկրեայ անհամեմատ արձանին հետ նսեւ իւր կենդանագիր պատկերը, Ար լսենք թէ այս ամենը գեւ կը պահուին մեծարանօք Ախրանանու վանուց մէջ և թէ նոյն հանդիսին տարեգարծը կը կատարուի ի յիշատակ յաւերժական Հոսովէական հիւրամեծար մարդատիրութեան և ի պատիւ պատուուղին Բենեդիկտոսի և պատուեցելոյն Արբահամ Արթողիկոսին Գարծեայ՝ երբ նորասպակ Արթողիկոսը կը հիւանդանոց ծանրապէս, նոյն մեծ Քահանայապետն նախ մէկ երկու Արդրինալ կը զրկէ անոր այցելութեան, յետոյ ինչն անձամբ անոր այց կ'ընէ և զնա կը մտիթարէ, և երբ կ'առողջանայ առատ թոշակներով և անցնելք տեղեայն համար պէտք եղած յանձնարարական նամակներով զնա ճամբոց կը դնէ որ ուղղակի Պոլիս դայ, Բենեդիկտոսի երկու նամակը՝ ուղղեալ առ Գեսարանս Գաղղիոյ և Աւստրիոյ ի Ա. Պոլիս, պահուած են, կրտսեն, Ախրանանու վանուց գիւանը, Ահնէր Հոյիւր իւր սեփական հօտին քով դալու, ժողովուրդը կը վախաբէր իւր վատաւորեալ Հայրապետը տեսնալու. թէ մայրաքաղաքէն, թէ Տրապիզոնէն և թէ Անկիւրիայէ իրարու վրայ կը հասնէին շնորհաւորութեան և բարեյաջող ճանապարհորդութեան մտղթանայ թղթեր, Սակոյն դժբաղդարար այն ժամանակ ժողովուրդն անտերունչ և շքեալ վիճակի մը մէջ էր, զուրկ ի սեփական պաշտօնէից, և ասկէ օտարք օդուս քաղելով, իրենց Ակեղեցիքը կը ճոխացընէին. ուստի և կը վտոթան թղթեր հասցընելու ի Հոսով, ըսելով թէ նորընտիր Արթողիկոսին՝ այնպիսի վտանգաւոր և փոթորկալից ժամանակ Տաճկաստանի մայրաքաղաքին մէջ դանուիր կրնար զրգուսթիւն կրից պատճառել, Նոյն ինչն Հայրապետն ստատիկ ալէկոմութեան հանդիպելով, և վեց ամեկ աւելի ճանապարհորդութեամբ անցընելով, կ'իյնայ վերջապէս Ախարոս կղզին, և հոն Աստին կրօնաւորաց ձեռօք կ'ընդունի Բենեդիկտոսի թղթերը որ խրատ կուտային իրեն դէթ առժամանակեայ խտտորելու ճանապարհէն դէպ ի Ախրանան, մինչև օգերը պարզին և կատարեալ կրօնական ազատութիւն տիրէ մայրաքաղաքին մէջ, Ար հասկընայ ձեռունի Հայրապետն իրեն դէմ լքուած մեքենաները. բայց չուզելով, որքան դոյզն ըլլայ հաւանականութիւնը, որ իւր պատճառաւ փաստու ստուեր մը անդամ կարենայ հասնիլ իւր սիրելի հօտին, կը դիմէ ի Ախրանան, և հոն արդէն շինուած վանուց մէջ փակուե-

լով, թէպէտեւ այլեւայլ տեղերէ շատ հրաւիրանաց թղթեր կառնու
 և գործին այսպիսի ցաւալի ելք ունենալուն նոյն իսկ մեծն Մխիթար
 Աբբայ սրտին կսկիծը գրով կը յայտնէ անոր, բայց նա տեղէն չը հե-
 աւանար. քանի մը աջակից Յպիսկոպոսներ կը ձեռնադրէ, և սաստիկ
 մտատանջութեամբ մաշելով իւր բաղմարդիւն կենաց յիշմանը կը լրա-
 ցունէ, յիններորդ ամի Աթոզիկոսութեանն, ի 1749, Հօկտ. 1 ին, և
 կը մնան իւր ոսկրները նոյն վանուց մէջ, բայց ոչ երբէք իւր ժառան-
 գական յաջորդութիւնը կը թաղուի իւր հետ, այլ նոյն ընդ նոյն ըստ
 Ազգային իրաւանց և սովորութեան իրեն յաջորդ կ'ընտրուի, ի 14
 Հսկտեմբերի նոյն տարւոյն, Յակոբ Պետրոս Բ. որ կը վարէ իւր իրա-
 ւասութիւնը, և կը ճանչցուի տարի մը ետքը ի Բենիդիկոսոս Ժ. Գ. է,
 այս է յամի 1750 ի Սեպտեմբերի 19, Բայց սա վաղամեակի ըլլալով ի 15
 Մայիս, 1753, կ'ընտրուի նոյն տարւոյն, ի 29 Յունիսի, Միքայէլ Պետ-
 րոս Գ. որ սղորդ Քահանայ և կրօնաւոր մըն էր. ուստի Յպիսկո-
 պոսուէք նախ զինքն Յպիսկոպոս կը ձեռնադրեն և իրեն վիճակ
 կուտան, ապա ի Աթոզիկոս կ'օրհնեն և հետեւեալ տարւոյն Մարտի 6 ին,
 կը ճանչցուի յառաքելական դահէն, ի Բենիդիկոսոս Ժ. Գ. է, որ գրով
 ուրախութիւնը կը յայտնէ, զի Արևելցիք իրենց հին սովորութիւնը
 կը պահեն այսպիսի գործոց մէջ, սարդ Քահանայ կամ կրօնաւոր մը
 ուղղակի Պատրիարքութեան բարձր աստիճանին կօշկով Ուշադրու-
 թեան արժանի դէպք. ահա Քահանայ մը Յպիսկոպոսական կնիք
 չունենալով, կարող կ'ըլլայ անմիջապէս Պատրիարք ընտրուիլ, և այս՝
 նախատական և անիրաւի չը սեպուիր Յպիսկոպոսական կարգ և
 պատիւ ունեցողներուն. իսկ Քահանայի մը ընտրող ձայն ունենալը,
 որ այդ իրաւանց բազմամամբ յոյժ թեթեւ բան մըն է, ինչպէս
 Յպիսկոպոսութեան կնքոյն և պատուոյն նախատական կրնար ըլլալ.
 մանաւանդ երբ ընտրեալն անմիջապէս մեծաւոր և զլուխ պիտի ըլլար
 կանոնաւոր միաբանութեան մը, զոր պիտի կառավարէր ըստ ամենայ-
 նի, մատակարարելով անոնց ինչքը, և անոնք ցկեանս անոր պիտի
 հնազանդէին խոնարհաբար, և յետ մահու եւս անոր պիտի օգտա-
 կար ըլլային, թողլով իրենց քրտինքն և արիւնը ի հասարակաց քրտի
 միաբանութեան, անոր ամեն պիտոյիցը ծառայելու համար. ճիշդ
 նախնի հտաւապետաց երջանիկ դարուն և Առաքելական պարզու-
 թեան նման, ինչպէս կը վկայեն Սուրբ Գիբք (Գործոց, Գ. 32), և

երբ ասոնք ունէին այն սքանչելի գիրքն և կատարելութիւնը Սուրբ գրոց, ինչպէս չունենային Սուրբ գրոց քարոզած միւս իրաւունքը : զի երբ աշակերտք բազմացան և Յոյնք և Երբայեցիք սկըսան իրարու դէմ տրանջել հանապազորդ պաշտաման մէջ կըրած նեղութեանց և արհամարհանայն համար, երկուտասան Առաքեալք՝ հաւասար արդարութիւն գործելու գիտմամբ, կանչեցին այն կատարելութեան մասնակից եզոզ բոլոր աշակերտաց բազմութիւնը, և ըսին թէ սեղանոյ վերաբերեալ գործերն հոգարու համար դուք եղբարք եօթն հոգի ընտրեցէք. և անոնք ալ ընտրելով, Առաքեալք անոնց ընտրութիւնը ընդունեցին և այնպէս վէճը վերջացաւ, և արդարութիւն և քրիստոնէական խաղաղութիւն տիրեց տրանջողաց և սկարաց մէջ (Գործ. 9. 1-7) : Բայց մեծն Բենեդիկտոս որ կը յարգէր այս Արևելեան իրաւունքը, պարտք համարեցաւ միանգամայն զգուշայնել զԵպիսկոպոսոսունս, զի մի ի պարապութեան Աթոռոյ համարձակին մէկու մը Եպիսկոպոսական թեմ՝ վիճակ և իրաւասութիւն տալ. վասն զի, կ'ըսէ, ասանկ ծանր խնդրոյ մէջ ոչ ոք՝ բաց ի Պատրիարքէն, և ոչ իսկ Եպիսկոպոսաց ժողովն, իշխանութիւն ունի : Այո՛, կրնան Եպիսկոպոսական կարգ չունեցող զոմն՝ Պատրիարք ընտրել, և յետ ընտրութեան զայն Եպիսկոպոս ձեռնադրել, այսու գիտմամբ. բայց վիճակ տալ չեն կրնար, վասն զի այս տուլութիւնը Պատրիարքին իրաւունքն է, իրրև գլուխ իւր Եկեղեցոյն : Եւ շատ իրաւունք ունէր Սուրբ Բահանայապետան այսպէս պահանջելու. ապա թէ ոչ՝ եթէ Եպիսկոպոսունք այսպիսի իրաւունք մը տալու իշխանութիւն ունենային, Պատրիարքական իրաւունքն ոսնակիս ըլլալով և ոչնչանալով, քանի մը Եպիսկոպոսունք ի միասին ժողուելով կարող պիտի ըլլային զատ զատ Պատրիարքական իշխանութիւններ յառաջ բերել, որով անհամար Պատրիարքութիւններ կը ձևանային Եկեղեցոյ մէջ, և անոր բարեկարգութիւնը կը խանգարէր :

Ուրիշ աւելի բացայայտ և նշանաւոր բաներ կ'աւելցնէ Սուրբ Բահանայապետը առ նոյն Աթոռոյիկոսն զրեալ կոնդակին մէջ. «Վիտենք, կըսէ, Արևելեան Պատրիարքները մեզմէ Պալիոն առնելն յետոյ արտօնութիւն ունին նոյնը իրենց հնազանդեալ Մետրապօլտաց և ուրիշ երեւելի Եկեղեցեաց Եպիսկոպոսաց տալ և շնորհել, ինչպէս Իննովկենտիս Գ. իւր վճռականներուն Յողագոս արտօնութեանց ըսուած

գլխոյն մէջ կ'որոշէ: Արդ ինոյն արտօնութեանց և սովորութեանց և ոչ մին կը խափանենք: միայն զայս կ'ըսեմք որ Պատրիարքը մենէ Պալիսն առնելէն յետոյ, կրնայ զնոյնն այլոց ևս տալ: բայց այս Պալիսը Լատինական նեղ և կարծ Պալիսնը չէ, այլ լայն և երկայնը՝ կարմիր խաչերով զարդարեալ առաջնոյն պէս, որ յունական Պալիսն, կամ Եմիլիորն (Արեւելեան) կ'ըսուի:

Այս նշանաւոր խօսքն Արեւու լուսոյն պէս յայտնի կը ցուցնեն Մեծին Բենեդիկտոսի և անոր միջնորդութեամբ Առաքելական դահին միտքը և այն մեծ յարգն և համարումը որ ունէին և ունին Պատրիարքական պատուոց և իշխանութեան վրայ, «Սովորութեանց և արտօնութեանց և ոչ մին կը խափանենք» ըսելով, ոչ միայն կը ճանաչէ Սուրբ Աթոռն որ նոյն Կաթողիկոսունք յիրտանց և ի սովորութեանէ իշխանութիւն և արտօնութիւն ունին Եպիսկոպոս ձեռնադրելու, անոնց վիճակ, իրաւասութիւն և հաստատութեան կոնգակ տալու, այլ նաև զայսպիսի սովորութիւնքն անգամ կը հաստատէ և կուզէ որ ամենը ողջ և ամբողջ մնան: Եւ թէպէտ ի հնումն Արեւելեան Պատրիարքները Պալիսն առնելէն առաջ, կամ բնաւ չառած՝ Եպիսկոպոս կրնային ձեռնադրել, ի վերջոյ սովորութիւն եղաւ գրեթէ Պալիսն առնելէն ետքը ձեռնադրել: իսկ զոյն ևս ընդունելէ զկնի՝ դարձեալ չ'կրնալ ձեռնադրել առանց նոր հրամանի, և այս՝ յիւրաքանչիւր Եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան, միայն նոր գրութեան զեղծումն է, զոր յետոյ պետի աեաններ, Առայժմ, արձանագրենք նաև հոս Մեծին Բենեդիկտոսի ուրիշ քանի մը մասնաւոր մտադրութեան արժանի վճիռներն՝ որ ամեն Հայոց սրտերուն քաղցր և անջնջելի յիշատակ թողած են, և յետոյ պատմենք մեր Կաթողիկոսաց ընտրութեան և ձեռնադրութեան վերաբերեալ սովորութիւնքն և արարողութիւնքը՝ իրենց ամեն հանգամանօքը, ինչպէս ի սկզբանէ հետէ գործածուած են և ինչպէս պահած էր զանանք Եկեղեցւոյ Աթոռն ի Լիբանան:

Ամենիմաստ Բենեդիկտոս ԺԳ. Աբրահամ Կաթողիկոսի հաստատութենէն անմիջապէս ետքը, 14 Դեկտ. 1743 թուականաւ Մեքսիկո Յունաց Անտիոքոյ Պատրիարքին և անոր Եպիսկոպոսաց ուղղած կոնգակին մէջ կըսէր. «Գիտցած ըլլաք որ ձեզմէ այլ ինչ չենք ուզեր բնաւ, բայց եթէ զայս՝ որ Յունաց Եկեղեցւոյն պատուական տրա-

բողութիւնքն և սովորութիւնքը իրենց զօրութեամբը ամբողջ և հաստատուն մնան . գուք անոնց վրայ լի և կատարեալ իշխանութիւն և իրաւասութիւն ունենաք , և ժողովուրդը պարտուպատշաճ կերպով և բոլորովին ձեզ հնազանդի ընդ ամենայն տեղիս՝ ուր ուղղափառ անունը կը կրեն , իրարու հետ կապուին սիրով և միութեամբ , և Աստուածային սահմանադրութեամբ ուրիշ ամենայն իշխանութիւններէ բարձր և գերազանց եղող այս Սուրբ Աթոռոյս գերագոյն իշխանութիւնը ուրիշ բանի համար չը պիտի խառնուի ձեր իշխանութեան , բայց եթէ այն ամեն Եկեղեցեաց օգուտն յառաջացնելու համար , ուստի կուղենք որ անփնաս և անարատ և անխառն մնան ձեր եղբայրութեան ամեն իրաւունքն և ձեր ազատ իրաւասութեան գործածութիւնը անոնց ամենուն նկատմամբ , որպէս զի հաւատացեաց հօտին առաջնորդէք և զայն Աստուծոյ պատուիրանաց ճամբան տանիք օգնութեամբ շնորհաց Տեառն , յախտեհական փրկութեան համար :
Պարձեալ՝ նոյն մեծ Փահանայապետն այս բաներով ևս գոհ չըլլալով , 26 Յուլիս , 1753 թուականաւ առ Արևելեան Լատին Միսիօնարս գրած ընդհանուր շրջարեւրականաւ կը սահմանէ և խտտիւ կը պատուիրէ որ « Արևելք գանուող թէ Յոյնք և թէ ուրիշ քրիստոնէ Սղղերն որ իրենց ուղղափառ Եպիսկոպոսաց , Արքեպիսկոպոսաց և կամ Պատրիարքաց իշխանութեան ներքեւ կը գանուին , իրենց Սուրբ Աթոռէն հաւանեալ կամ թոյլ տուեալ արարողութիւններն՝ ինչ տեսակ ալ ըլլան , և ինչպիսի իրաւունք ունենան , թէ՛ յիրաւանց , թէ՛ ի սովորութենէ և թէ՛ ուրիշ ուսկից ալ ըլլայ , և որպիսի օրինօք ալ ըլլայ՝ որ իրենց կը պատշաճին , կամ Աւարելիական սահմանադրութեան կամ ընդհանուր և մասնաւոր Սիւնհոգոսներու , կամ մեր յարգելի եղբարց Հռովմէական Սուրբ Եկեղեցոյ Արքինալաց՝ Յունաց կամ ուրիշ Արևելեաց ծէսերու վրայ առած վճիռներով , չենք ուղեր , չենք դիտեր բնաւ զանոնք մերժել կամ բնաւ փնաս մը հասցրնել : » Այս խօսքերով մեծ իմաստ Փահանայապետն ոչ միայն Արևելեաց Աւարելիական Աթոռէն ի նորոյ ճանչցուած իրաւունքն և արտօնութիւնքը և իրաւասութիւնը կը հաստատէ , այլեւ զայնս որ ունէին ի նախնի իրաւանց և կանոնաց , վասն զի բացայայտ կերպով կ'ըսէ թէ անոնց որ և իցէ իրաւունքն անփնաս պիտի մնան , Աւստի անընդհատ յաջորդութեամբ շարունակեալ կամ վերականգնեալ Արևելեան Պատ-

ըրարքներն իրենց ի հնուց հետէ ունեցած իրաւասութենէ ամենեւին բան մը չը կորսնցուցին, այլ ինչ որ իրենց նախորդք ունէին, նոյնը և իրենք ամբողջ ունին, միայն այս զանազանութեամբ, որ հին Պատրիարքական Աթոռները տեղական էին, իսկ արդի Աթոռք ազգային են. ինչ իրաւունք որ հին Պատրիարքունք ունէին իրենց տեղական սահմանին մէջ գտնուող ամեն քրիստոնէից վրայ անխտիր, սր արարողութենէ և Ազգէ ալ ըլլային, նոյնը ունին այժմ՝ իրենց արարողութիւնն ունեցող բոլոր Ազգայնոց վրայ՝ ուր և գտնուին ասոնք. անգլիացի ի Լուսաւորչէ՝ մեր Ազգին Պատրիարքութիւնն ալ այս օրինակ եղած է: Առտի ուղիղ կերպով կրնանք հետեւցընել և ապացուցանել, որ Լուսաւորչեան Կիլիկիոյ Պատրիարքական Աթոռը՝ առանց ամենեւին սպախութեան, ունէր և ունենալու է այն ամեն իրաւունքը, արտօնութիւնքը, և իրաւասութիւնը՝ զոր ունէին Սուրբ Գրիգոր և անոր օրինաւոր յաջորդները, հաւասար ուրիշ Արեւելեան Պատրիարքաց, որ են Մեքիթի Յունացն, Մառնցոցն և Ասորուոցն յանուն Անտիոքայ, և Բաղդէացոցն յանուն Բաբելոնի, Արեւելեան Պատրիարքաց գոյութեան և ունեցած իշխանութեան կը վկայեն բազմահատոր գրութիւնք ոչ միայն բոլոր Լատին, Իտալացի, Գաղղիացի և Գերմանացի հմուտ հեղինակք, այլ նոյն իսկ Տիեզերական Եկեղեցին իւր Կիլիկիոյ և Կ. Պօլսոյ Ա. Լատերանու չորրորդ, և Փլորինտիոյ ժողովներովը, Իննովկենարոս Գ., Բենեդիկտոս ԺԳ. և բոլոր Բահանայապետք Հռովմայ, որ միաբերան զարտօնութիւնս Պատրիարքաց քսան և եօթի կը հասցընեն. զորս հոս մի առ մի համբըլը թէ խիտ երկայն կ'ըլլայ և թէ մեր նպատակէն դուրս իսկ մեր Ազգային կանոնադիրք այն արտօնութիւնքն ի տասն ու չորս գլուխ կը բովանդակեն. բայց ամենուն գրեթէ հոգին Եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան և հաստատութեան մէջ կը կայանայ, որ ի սկզբանէ հետէ անփոփոխ գործադրուած է՝ իբրեւ սեպհական նշան Պատրիարքական գերազանց իշխանութեան, որով Եպիսկոպոսութենէ կամ Արքեպիսկոպոսութենէ կը տարբերի, և առանց որոյ սոսկ անուանական իշխանութիւն մը, պատուոյ ախտոս մը կը մնայ, և Արեւելեան Կաթողիկոսութեան շէնքին բոլոր վեմութիւնն ոչ միայն կը խանգարի, այլ իսպառ կը փճանայ: Այս է խորհրդական ծառ մը, որոյ հովանեաց ներքեւ զիշեր ցորեկ պիտի կարենան հանգչիլ ազգին թռչունները,

և արեւուն կիզիչ ճառագայթներէն պատսպարիլ, Այս մարմին մըն է որ կրօնից հողոյն հետ կը պարունակէ բոլոր մեր ազգութեան դոյութիւնը, փառքն և պատիւը. չըլլայ որ Նարուզողոնոսորայ ծառոյն նմանի որ՝ երբ կը հնչէ ձայնն թէ՛ «Հատէք զճառք և ապականեցէք զգա», կը թօթափին իւր զարգարանքն եղող տերեւները, թռչունքն կը ցրուին, արմատը անպիտան կոծղ մը կը դառնայ. մանաւանդ թէ՛ անիծից նշաւակ փայտի մը նման, մէջ տեղ կենալով, տեսողաց և անցաւորաց առիթ կըլլայ քամահրելու զայն կամողրայու : Այս առանց այդ էական արտօնութեանց, մեղմէ յարգութիւն և հնազանդութիւն պահանջող իշխանութիւնն իսկ աղի արձանի մը կը փոխուի որ սակաւ ինչ խոնաւութեան չգիտնալով կը լուծի գետին կ'ընկնի, ոչ շինութեան կուգայ, ոչ երկրի կը ծառայէ, (Ղուկ. ԺԳ. 35) այլ բոլորովին կ'անպիտանանայ, այն՝ որ իրաւամբ ամենայն պատուոյ և մեծարանաց արժանի էր. և մեր հասարակութիւնն ալ նոյն վիճակը կունենայ զոր ունեցաւ երբեմն Նարուզողոնոսորայ երազեալ արձանն որ թէպէտ գլուխն ոսկի, մէջքն արծաթի, բազուկները պղնձի և սրունգն երկաթի էին, այլ սաքը՝ բոլոր այն ծանրութիւնը կրող հիմը, խեցեղէն, կաւեղէն ըլլալուն պատճառաւ, լեռնէն իջած փոքրիկ քարի մը իրեն զարնուելովը յերկիր կործանեցաւ, փշրեցաւ, և այն ոսկին և արծաթն և երկաթն և խեցին խառնուրդ մը եղան՝ նոր, շփոթ և անանուան :

Արդ՝ դնենք հոս Արիւիկիոյ Աթոզիկոսաց ընտրութեան եղանակը զոր Աբրահամ Սոոյ Աթուին միաբան ըլլալով՝ հոն տեսեր էր, և որոյ շատ նմանը յԵջմիսածին ճանապարհորդած ժամանակ հոն եւս դատած էր, թէպէտ ի վերջոյ Պալատէնիան ուրիշ ամեն բանի հետ ասոր ալ նախնական դեղեցկութիւնը խանգարեց, Աբրահամու աւանդած դրութիւնը կը տեսնենք նաեւ ուրիշ Արեւելեան Աթոռոյ մէջ, որ են Մեւթիթ Յունացն, Ատորոցն, Մառոնցոցն և Վաղդէացոցն :

Ե .

Արդէն տեսանք թէ ինչ էր մեր նախնի Աթոռողիկոսաց ընտրութեան, և Աթոռողիկոսարանի և Ազգային Եկեղեցւոյ կառավարութեան եղանակը և թէ որք էին անոր սեպհական պաշտօնեայքը, Արիկիոյ Աթոռոցն մէջ նոյնը գործադրուած կը գտնենք : Այս Աթոռը տեսնելով որ ինքն և ժողովուրդը զոր պիտի կառավարէր չէին կրնար ուրիշ կերպով յառաջանալ, բայց եթէ բարեխառն միտարանական դրութեամբ մը, ժողովով կ'որոշէ որ Առաքելոց ժամանակին պէս ըլլայ ամենայն ինչ հասարակաց, և ոչ ոք կարենայ ըսել : Զընչեց իւրոց, թէ իւր իցեն, այլ ամենը նոյն սեղանոյն մասնակից ըլլան հաւասարապէս : Ի կենդանութեան՝ չկրնան իրենց ստացուածքն վատնել ըստ հաճոյից կամ առանց հարկի վաճառել, և զինի մահու՝ իրենց բոլոր ինչքը գործընեն նոյն հասարակաց գանձը, ինչպէս ձեռ ուխտի միտարանութեանն կը վկայէ, որով հաւատոյ և ժողովրդեան օգուտն կարենայ մեծաբայլ ընթանալ : Առտի յայտմասի Առաքելոց ընթացիցն և Սուրբ Սահակայ Պարթևի օրինակին հետեւելէ յետոյ, կուղեն հաստատել այնպիսի բարեխառն վիճակ մը, որ ոչ սոսկ ճգնաւորական ըլլայ և ոչ սոսկ աշխարհական քահանայի, այլ երկուքին ևս կատարելութիւնն ունենայ և իրենց մէջ ըստ ամենայնի փոխադարձաբար կատարեալ իրաւունք և հաւասարութիւն ըլլայ, և որովհետև Սուրբ Սահակ Պարթև և Հայրապետն իւր քովն ունէր վաթսուն աշակերտ : Ըստ նմանութեան մայրաքաղաքացն Սպուտէից, արք կրօնաւորք... որք յոր ընդ նմա չըլէին և որովք մշտնջենաւոր պաշտամամբ կատարէր զվանսն, որպէս զայն՝ որ յանապատսն էին, և հոգայր զաշխարհս, որպէս զայն՝ որ աշխարհի են» (Խոր. Մատ. Գլ. ԽԹ. երես. 240), ժողով ընելով, ի 19 Ապրիլի, 1788, նախնի Աթոռողիկոսաց կառավարած պատուէրին համաձայն կը սահմանեն այսպէս. Կանոն վասն դպրատան, Բ. «Առաջիկայ Պատրիարքն ընդ Եպիսկոպոսաց, Քահանայից հոգ տարցին սրտի մտօք ի յառաջադիմութիւն դպրատան, ի Պատրիարքական Աթոռի, և ամենայն պիտոյից նորա միտ գիցեն առ ի վարժութիւն զէթ տասն մանկանց ի լեզու հայկա-

կան, և յուսումն կարեւոր գիտութեանց ի քահանայութիւն Բարձրելոյն, որով և եղիցի փրկութիւն խղճի մտաց նոցա առաջի Աստուծոյ և հոգւոյ հաւատացելոց, և լրացին կամբ և գիտաւորութիւն նախնեաց մերոց», «Ընտրութիւն Աթոռակալի է ի կամս Գեր. Պատրիարքին, բայց իշխանութիւն նորա լռէ և դադարէ բնական կամ բարոյական մահուամբ փոխանորդողին», Եւ դարձեալ՝ «Ի վախճանիլ Գ. Պատրիարքին, եղիցի միաբան հաւանութեամբ ամենեցուն որ յԱթոռն, ընտրութիւն նորոգ տեղափոխի և կառավարչի վասն հոգեւորի և մարմնաւորի մինչեւ ջընտրութիւն նորոյ Աթոռիկոսի» . . . :

Եւ այլ քանի մը կանոններ յաւելընելով կը վերջացունեն, այսպէս.

«Մեք ստորեւ գրեալքս ստորագրեցաք ձեռագրով մերով և կնքեցաք . . . և մեք ընկալաք զայստիկ և հաճեցաք, զի ըստ այնոյ ի գործարկցին այսոյիկ կանոնք ի կեանս մեր, և առ յապոյն ի մշտնջենաւորըս, ըստ որում ի վերայ այսոցիկ հիմնեալ կայ շինութիւն և յառաջագիմութիւն այսր Աթոռոյ» :

Յամի Տեառն 1788, Ապրիլ 19 .

(Ստորագրութիւնք)

ԳՐԻՂՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԳԱՄԱՍԿՈՍԻ

ԳՐԻԳՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՏԱՆՈՅ

ԴԱՐԻԵԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԲԵՐԻՈՅ

ՏԷՐ ՍԻՄՈՆ ՍԱԳՍՂԱՆԱ

Այս բանս կ'ըլլար երբ Աթոռը՝ մահուամբ Բարսեղ Պետրոս Գի, պարապ մնալով, նոր Աթոռիկոսի ընտրութեան համար ժողով եղած էր, Նոյն կարգադրութիւնքն յաջորդութեամբ ետքն եկող ամեն Պատրիարքունք, Եպիսկոպոսունք և միաբան Արքայպետք ևս ստորագրելով անոնց համեմատ ուխտած էին, Ուստի ըստ այսոցիկ, Պատրիարքը վախճանելուն պէս, Աթոռը գտնուող օգնական Եպիսկոպոսունք և Արքայպետաց ժողովն առանց յապաղելու տասն օրուան մէջ փոխանորդ մը կ'ընտրեն հետեւեալ ձեռով, ինչպէս ի Պատրիարքութեան Յակոբ Աթոռիկոսի գործադրական եղած օրինակէն միայն

հաստատած մը կրցինք ձեռք բերել և հոս կը գնենք, վասն զի ստորագրութեանց տէրերը մեծագոյն մասամբ կենդանի վկայք են գործին :

• Մեք ստորեւ գրեալ միարանքս Պատրիարքական Աթոռոյն Արիւկիոյ Հայոց ուղղափառաց, որ ի Լիբանան ի վանս Վերափոխման կուսին Մարեմայ, յետ մահու և թաղման Գրիգորի Պետրոսի Զ. Աթոռադիկոսի մերոյ, ժողովեցաք սցսօր առ ընտրութիւն նորոգ փոխանորդի, և յետ աղօթից, և կամաւ և յօժարութեամբ ըստ հաճելոյ և պատշաճ դասելոյ ժողովոյն, ընտրեցաք զՎեր. Յակոբ Հօլասեան զԱրքեպիսկոպոս Ամասիոյ ի փոխանորդ ի վերայ մեր և ի վերայ ժողովրդեանս, մինչև ջընտրութիւն նորոյ Պատրիարքի : Եւ առ ի հաստատութիւն սցսօր ամենայնի առաք ի ձեռս նորա զսյս գիր ընտրութեան ստորագրեալ ձեռամբ մերով : և այլն :

1840 ի 22 Սեպտ., յաւաւր Երեքշաբաթի :

(Ստորագրութիւնք)

- ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՀՈՂԱՍԵԱՆ Արքեպիսկոպոս. Ատանոյ, զփոխանեալ .
- ՏԷՐ ՄԱՏԹԷՈՍ ՂԱԶԱՆՃԵԱՆ. „
- ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԳԱՐԱՊՕՂԱՍԵԱՆ. „
- ՏԷՐ ԳՐԴՈՐ ՊԷՏԻԿԵԱՆ. Ողջ է ի վանս Լիբանանու .
- ՏԷՐ ՌԱՓԱՅԷԼ ԱՐԵԼԵԱՆ. Այսօր Եպիսկոպոս է Մարաշի Պետրոս անուամբ .
- ՏԷՐ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԱՅՄԱՆԵԱՆ. Առաջնորդ է յԱնդէպ .
- ՏԷՐ ՊՕՂԱՍ ԵՓՐԻԿԵԱՆ. Առաջնորդ է ի Քիլիս .
- ՏԷՐ ԿԱՐԱՊԵՏ ՂԱՏԻՖԵԱՆ. Առաջնորդ է ի Կիրին .
- ՏԷՐ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԲԵՌԵԱՐԴՈՍԵԱՆ. Ժողովրդապետ է ի Թագոս .
- ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆ ԱՆՈՒԱՆԵԱՆ. Առաջնորդ է յԵղիպտոս .

Եւ այսպէս հասարակաց հաւանութեամբ ընտրեալ փոխանորդն ունէր կատարեալ իրաւաստութիւն առանց ամփոփման ինչ և անդառնալի եղանակաւ, այնպէս զի առանց իրաւացի պատճառի չէր կրնար իշխանութենէն ձգուիլ, բայց և այնպէս՝ առ ժամանակեաց ըլլարով, չունէր իշխանութիւն Աթոռոյն հին կարգերն և սովորութիւնք փոխելու, յիրաւանց ընդունելի եղած առածին համաձայն թէ՛ . Լսարարա-

պուլթեան Աթոսոյ փոփոխի ինչ ոչ : Աւստի գրով կամ օրատգ ամառն օրնե-
րով ամեն Արքեպիսկոպոսոսաց և Եպիսկոպոսոսաց ազգարարութիւն կ'ը-
նէր, որ յԱթոսն դան նոր Պատրիարքի ընտրութեան և ձեռնադրու-
թեան համար՝ քստ կանոնաց և օրինի : Որք դարով՝ դեռ ի ժողով
չմտած, քուէից քննիչ ըլլալու համար երկու քահանայ կ'ընտրէին,
նոյնպէս երկու ժողովոյ նօտար, և մէկ դրան պահապան : Յետոյ կը
ժողուէին Կեօրապօլիտք, Եպիսկոպոսունք և ի վիճակատէր առա-
ջակալ Վարդապետաց երկու հոգի միայն՝ որոց մին կ'ընտրուէր
նոյն իսկ Քահանայից ժողովէն և միւսն Պատրիարքի ընտրութեան
մէջ քուէ ունեցող Աթոսոյն Եպիսկոպոսոսաց ժողովէն, միայն այս ան-
ձինք մասնակից կ'ըլլային Պատրիարքի ընտրութեան :

Իսկ ընտրութեան ժողովոյն՝ ձեռնադրութեամբ ամենէն հին և
երկրագոյն Եպիսկոպոսը նախագահ կ'ըլլար : Եւ նախնեաց սովորու-
թիւնը պատուելու համար, թէ՛ Եպիսկոպոս և թէ՛ պարզ քահանայ,
կրնար անխտիր՝ միայն թէ՛ արժանաւորագոյնն ըլլար, ի Պատրիարք
ընտրուիլ, ինչպէս ի 29 Յունիսի, 1753, Միքայէլ Պետրոս Պ. ընտ-
րուեցաւ, և ի 4 Գեկտեմբերի, 1780, Բարսեղ Պ. Պետրոսն, որք
երկուքին եւս պարզ կրօնաւորք էին Սուրբ Անտոնի կարգէն, և ան-
միջապէս ի նոյն Աթոսն բարձրացան :

Արդ՝ վերոյդ բնակեղանակին համեմատ, թէ՛ Եպիսկոպոսունք թէ՛
առաջակալ երկու Վարդապետք կը ժողուէին յԵկեղեցին, և Պա-
տարագ մատուցուելէն յետոյ՝ Աւագ սեղանին վրայ կը դրուէր Աւե-
տարանն և խորանին առջեւ սեղան մը և աթոս մը՝ ուր կը նստէր
նախագահը՝ երեսն յԱրեւելք դարձուցած, երկու կողմը Եպիսկոպո-
սունք և քուէից քննիչք և նօտարք, որոց երգումն ընել կուտար
նախագահն որ քուէները ծածուկ պահեն, Երբ կը մանեն ի ժողով,
սեղանին վրայ Սկիճ մը կը դրուի քուէ ձողուելու համար. իսկ Եկեղե-
ցոյն դրանը մօտ պատրաստ կը կենայ կրակարան մը, ուր վերջը
քուէից թղթերը կը նետուին ու կ'այրուին : Քահագլուխը կամ յԵպիս-
կոպոսոսաց մէկը նախ խրատական ճառ մը կը խօսի, որ ընտրութիւնը
արժանաւորին վրայ ըլլայ. պատարագէն յետոյ Եկեղեցոյն դրունքը
կը գոցուին. և քուէարկութիւնը կրակի, Իսկ քուէարկութեան կա-
նոնն այս է, որ նախ Քահագլուխն իւր կարծիքը կը զրէ, այսպէս.
« Ես ընտրեմ ի Պատրիարք Կիլիկիոյ յԱթոս Սուրբ Լուսաւորչին

մերոյ և ի Հովիւ Ազգիս զԳեր. (Ա. Ա.) զՄետրապօլիս կամ զԵպիս-
կոսոս (Ա. Ա.) քաղաքի կամ (զայս անուն) Քահանայն, Ետքը տոմսա-
կը ծալելով, և կնքելով սեղանին վրայ դուռած Սկիհին մէջ կը ձգէ.
մնացածներն ալ նոյնպէս ըստ կարգի մի առ մի քուէարկութիւն ընե-
լէ յետոյ, Ժողովոյն նախագահն երկու քննչաց հետ, որ ժողովէն
ընտրուած էին և իրենք քուէարկուաց անուններն ծածուկ պահելու
երդումն ըրած, Սկիհին մէջէն տոմսակները կը հանէ և կը համ-
բէ, եթէ համարը աւելի կամ պակաս ըլլայ՝ քան զժողովեալ
ձայնատէրերս, անմիջապէս կրակը կը նետէ զանոնք, և ընտրու-
թիւնը կը կրկնուի. իսկ եթէ ճիշդ է, քննիչք միայն տոմսակները
կը բանան, և ընտրողաց անունը չը տալով, բարձր ձայնիւ կը
հրատարակեն ընտրելոյն անունը, զոր իսկայն նօտարք կը նշանա-
կեն, և ընտրութիւնն յայնժամ օրինաւոր կը սեպուի, երբ քուէար-
կուաց թուոյն կիսէն աւելի քուէով ըլլայ, Իսկ կենդանի ձայնիւ
ընտրութիւնն յայնժամ միայն վաւեր է, երբ ամեն ընտրողք առ հա-
սարակ, առանց մէկը դուրս մնալու, համաձայնին, ապա թէ ոչ՝ ոչինչ
է. նոյնպէս արժէք չունենար, եթէ յառաջուց քանի մը անհատից
վրայ ամփոփուելով, ուրիշները դուրս ձգուին, Երբ կը ըմնաց ըն-
տրութիւնը, ժողովոյն նախագահը կը հրատարակէ զայն այսպէս.
Պատուական Հայրեր, քուէները բողոքատելէ յետոյ կը դանենք որ
այս Սուրբ Ժողովն Գերերջանիկ Տեառն (Ա. Ա.) Եպիսկոպոսին կամ
Վարդապետին Հայրապետութեան և մեր վրայ Պատրիարքութեան
խնդրոյն մէջ միտքան է. Ուստի բոլոր ժողովականացս կողմէն և ձեր
ամենեցուն ինձ շնորհած իշխանութեամբը, կը ծանուցանեմ և կը հրա-
տարակեմ թէ Գերերջանիկ (Ա. Ա.) ընտրուած է, և մեր ամենեցուն և
բոլոր Ազգիս Հայր և Պատրիարքն է, Չինի այս հրատարակութեան,
Ժողովին նախագահը քուէից երկու քննչաց և նօտարաց հետ կուգայ
ընտրելոյն քով, և անոր առջեւ ծունկ դնելով կ'ըսէ. «Հագին Սուրբ
կոչէ դքեղ, զի լիցիս Պատրիարք և Աթոռիկոս Արիկիկոյ և ամենայն
սահմանաց Աթուոյ Սուրբ Լուսաւորչին, և Հայր մեր ամենեցուն»,
Նոյնպէս ծունկը դնեն ամենայն ընտրողք, քահանայք, քննիչք և նօ-
տարք, Նոյն ժամանակ ընտրեալն եւս ի ծունկ դալով, կարճ աղօթքէ
մը ետքը կ'ըսէ. «Ընդունի՛մ և հնազանդիմ», Չայս ըսելով ոտք կ'ելլայ,
և ոմանք ի Ժողովականաց իրեն մօտենալով կը հաղուեցընեն նափորտը,

կըդնեն թաղը, կուտան մատնին ինչան փեսայու թեան ընդ Եկեղեցւոյն
և հովուացն հարանայելոց ընդ իւր կուտան յետոյ անոր ձեռքը զնտաձե
գաւաղանը՝ վրան ունենալով խաչին չորեքանկեան նշանն որ կ'ակնարկէ
չորից կողմանց աշխարհի՝ ուր իւր ժողովուրդը կը գտնուի. (Ժողով
Կարնոյ, Կան. Ը, Մ/տի/թ. Գօշ, Կան. 1, Լամբ. Մեկն. Պատարագի, Պատ-
մագիրք Հայոց), Նորընտիր Պատրիարքն յաջ և յահեակ մէկն ունե-
նալով ի գլխաւոր Եպիսկոպոսաց, յաջակողմն խորանին պատրաստեալ
Աթոռոյն վրայ կը նստի. և ընտրողը կ'ուզան կարգաւ ձեռքը կը
համբուրեն, զրազիրք ընտրութեան և ընդունելութեան վճիռը կը
գրեն. զոր ամեն ձայնատեարք կըստորագրեն նոյն ժամայն, Սարկա-
ւագապետն կը բանայ Եկեղեցւոյ դռները և քահանայից ու ժող-
վրդեան կը հրատարակէ ընտրութիւնը, իսկ ընտրեալն Աթոռէն իջ-
նելով խորանին գլխաց կը կենայ, և ամենեքեան ըստ կարգի անսրետե-
ւը, Սարկաւագապետն ԺԹ Սաղմուք կըսկսի և տուն առ տուն կըսեն.
«Լուիցէ քեզ տէր յաւուր անձկութեան», որ երբ կը ըմնայ, նորըն-
տիր Պատրիարքը սեղանին երկրպագութիւն կ'ընէ, և դառնալով
ի ծունր կեցող Եպիսկոպոսաց արձակումն կուտոյ ընդհանրապէս
ըսելով. «Ազատեսցէ զձեզ մարդասէրն Աստուած, և թողցէ զամե-
նայն յանցանս, տացէ ժամանակ աղայխարելոյ և գործելոյ զբարիս,
ուզղեսցէ զառաջիկայ կեանս ձեր շնորհօք Սուրբ հոգւոյն, հզօրն և
ողորմածն, և նմա փառք յախտեանս. Յանուն Հօր և Արդւոյ և
Հօգւոյն Արբոյ» : Կը պատասխանեն միարեան. «Ամէն» :

Եւ ամենքն սուք ելլելով կ'ուզան աջ կողմը կ'առնուն Աբքեպիսկո-
պոսունք, Եպիսկոպոսունք, քահանայք, ուխտի մանկունք և ժող-
վուրդք, և ձեռնադրութեան հանդիսին օրը կը նշանակեն, Բայց
եթէ ընտրեալն ներկայ չէ, դարձեալ կը հրատարակեն, ընտրու-
թեան գիրը կ'ստորագրուի. և վերոյգրեալ արարողութիւնը նախա-
գահը կը կատարէ, միայն անձնական հանդէսը չըլլար. Եւ ընտրու-
թեան վճիռը, եթէ շատ մտա տեղ է ընտրեալն, մէկ կամ երկու Եպիս-
կոպոսաց ձեռօք կը զրկուի անոր. իսկ եթէ հեռու, դէթ պատուաւոր
Վարդապետի մը ձեռօք. զոր ընտրեալն ընդունելուն՝ անյապաղ սէտք
է դայ առ ժողովն, և վերը գրուած արարողութիւնը կատարէ, իսկ
ձեռնադրութեան համար սահմանեալ օրն երբ հասնի, Եպիսկոպոսունք
յեկեղեցի կը ժողուին, և կը կատարեն ձեռնադրութեան կանոնը

ըստ արարողութեան Եկեղեցւոյն Հայոց, նախնի հարց պատուիրանին համեմատ, որոյ ձեւն Աթոյիկոսաց ձեռնադրութեան գրոց մէջ ցուցուած է: Յետոյ քօղը կուտան, և Պատրիարքն Եպիսկոպոսաց առջեւ երգումն կ'ընէ Եկեղեցւոյ ինչքն չը վատնելու, չը վաճառելու, և եւս ըստ կանոնաց և օրինաց Եկեղեցւոյ վարուելու՝ խորհրդակցութեամբ իւր Ժողովոյն, և այլն: Ա, երջապէս Ժողովական նամակներ կը գրուին առ ծայրագոյն Քահանայապետն Հռովմայ բոլոր Արքեպիսկոպոսաց և Եպիսկոպոսաց ստորագրութեամբ, ծանուցանելով Պատրիարքին ընտրութիւնն և ձեռնադրութիւնը, թէ կատարուեր է հահասարակաց կամօք և հաճութեամբ, և կը խնդրեն, որ ինքն ալ Առաքելական իշխանութեամբ հաստատէ և ի նշան լրման պատուոյ և հաղորդակցութեան և ընդունելութեան՝ Պալիոնը զրկէ, ինչպէս նախնիք եւս նոյնը ուզած և առած են, որպէս վերը տեսանք: Եւ այն իսկ նորագասկ Պատրիարքն իւր ձեռաց ստորագրութեամբ և Հայրապետական կնքով կնքեալ թուղթ կը գրէ և իւր ուղղափառ հաւատոյ դաւանութիւնը յայտնելով կը զրկէ մեծ Քահանայապետին, ճանչնալով զնա յաջորդ Սուրբ Պետրոսի գլխոյն Առաքելոց, որով և փոխանորդ Յիսուսի Քրիստոսի երկրիս վրայ, իրմէ մեծ և առաջին, և միանգամայն հաստատութիւն և արժանապատուութիւն Պալիոնի կը խնդրէ: Եւ այս թղթերս իւր պատուաւոր եկեղեցականաց մէկուն կը յանձնէ՝ իբր իւր կողմանէ փաստարան և հրեշտակ առ դահն Առաքելական, որ Սրբոց Առաքելոց տաճարին և գերեզմանին սցցելութիւն ընէ, և իւր խոնարհ յարգանքն ընծայէ անոր: Որոյ վրայ Քահանայապետը գրաւոր ընդունելութեամբ իւր հաճութիւնը կը յայտնէ, և ի ջոյց սիրոյ և հաղորդակցութեան Պալիոն կը զրկէ, այսպէս Պատրիարքն իւր բացարձակ իշխանութիւնը անարգել կը վարէ իւր ազգին վրայ, և Առաքելական Սթոպոյն հետ միացեալ Արեւելից ուրիշ Պատրիարքաց ևս գիր կը գրէ ըստ սովորութեան իւր ընտրութիւնը ծանուցանելով, և սիրոյ և շնորհաւորութեան թղթեր կ'ընդունի: Այս է ահա Արքանանու մէջ գործադրական եղած Պատրիարքական ընտրութեան կերպն, իւր ամեն հանգամանօք, որ բոլորովին կը համապատասխանէ մեր ազգային դրութեան և սովորութեանց:

Այս կէտերուս վրայ չենք կրնար չը հրաւիրել Արքանանու Սթո-

սոյն Յարգոյ Միաբանից ուշագրութիւնը . որպէս զի գիտնան թէ քանի որ իրենք նախընթաց ձայն և մասնակցութիւն չունին իրենց միաբանութեան գլխոյն ընտրութեան մէջ, ոչ որ կրնայ ըսել թէ . «Աս ձեր գլուխն և ընչից տէր ու մատակարարն եմ», և իրրու անհնազանդ դատապարտել զիրենք : Ապա թէ անդդայութեամբ լուեն, գիտնան որ անելանելի լարելութիւնդ տի մը մէջ իյնալով, այլ չը պիտի կարենան ոչ իրենց գոյութիւնը, ոչ իրաւունքն պահպանել, և ոչ հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր բացազլուխ և բոկոսն աղքատութեամբ և արեան քրտամբք ժողոված ստացուածքն և վերջին խնայողութեամբ աճեցուցած ինչքն պահել կամ մատակարարել : Իսկ ազգն այնուհետեւ չը կրնար իրենց հայրենական ընչից յարգը չգիտցող զաւակաց ցաւակից ըլլալ : Յայսմ մասի, իրենց մէջ գտնուող նոյն իսկ հանճարաւոր և տաղանդի տէր անձանց վրայ սովորաբար տեսնուած անհոգութեան չենք կրնար չզարմանալ և զայն չմեղադրել : Այս խորհրդածութիւնն բաւական համարելով, դառնանք մեր բուն խնդրոյն :

Վերոյգրեալ եղանակին համեմատ՝ Բարսեղ Պետրոս Գ. էն ետքը, որ ի 1 Ղեկտեմբերի, 1780, Պատրիարք ընտրուելով, տարի մը ետքը, 1781, ի 21 Յունիսի Պիոս Զ. էն ճանչցուեր, և ի 6 Փետրուարի 1788, վախճաներ էր, կ'ընտրուի Գրիգոր Պետրոս Ե. ի 11 մայիսի և նոյն տարւոյն Ղեկտեմբերի 13ին նմանապէս Պիոս Զ. էն կը ճանչցուի, և կը մեռնի ի 1812, Յունիս 17ին . ասոր կը յաջորդէ Գրիգոր Պետրոս Զ. Յունիսի 29ին, 1812, Պիոս Է. ին օրը, յորմէ կը ճանչցուի երկու տարի ետքը, այս է 1814, Սեպտեմբերի 25ին (կամ 1813, Մարտի 10ին) և քսան և ութ տարի ամբողջ կաթողիկոսութիւն ընելով կը վախճանի ի 22 Սեպտեմբերի, 1840 : Այս կաթողիկոսունք աղէկ գիտնալով որ ժողովուրդն կրօնի և ազգային արարողութեամբք միանդամայն կրնայ աճիլ ու ծաղկիլ, երկու մասին ևս հաւասարապէս հոգ և խնամք կը տանին, օտարաց ձեռքէն հանելու այն ազգայինքը՝ որ տեղւոյ, լեզուի և կրօնից միութեան պատճառաւ անոնց հետ խառնուած ըլլալով, գիւրաւ ազգային արարողութենէ կրնային հեռանալ, և չեն թողուր որ կրօնից պատճառաւ մէկն ազգայնոց բռնաբարութիւն ընէ . և յԱսորեստան, ի Միջագետս և յԱդիսյատս Հայ անուան մինչեւ ցարդ անկորուստ պահուիլն այս Հայրապետաց և անոնց միաբանից Զանիցն արդիւնքն է անշուշտ : Ասկայն ախօս որ լիբանանու

նսեմաստուեր մայրեաց և անոր ընթաց աներին ներքեւ ծածկեալ արեւուն լոյսը կերպ կերպ պարունակներով չը նշմարուեցաւ, բայց ի քանի մը խորագննին և կորովարիւր աչաց, և այնպէս երթալով նուազեցաւ, չկրնալով զիւր բարերար ազդեցութիւնն ճառագայթաբաձակ ծաւալել Ֆիւզանդեան արանց եւս վրայ, ինչպէս առատապէս և արձակօրէն կը սփռէր Նեղոսի, Տիգրիսի և Եփրատայ գեաափանցք վրայ, Այո՛, նոյն Աթոռը ելլող Հովիւք, հաւատարիմ աւանդապահ մնալով ազդային իրաւանց, կատարեցին իրենց նուիրական պարտքն, պահանջելով դուրսը մնացած ցրուեալ ոչխարներն, յորմէ որ պէտք էր, ուղեցին ամենն ամիրտիւր ի ծոց Մայր Աթոռոյն, և այնպէս օտարականութենէ ազատել բայց մեր ճակատադիրը չէր ներեր, մանաւանդ թէ այս ջանքն աւելի կը զայրացնէին զայն օտարասէրս, որ իրենց անձնական շահուց կամ այլ և այլ խորթ զգացմանց հետեւելով, կամ Եւրոպայի և կամ Արեւելից վրդովմունքն և հալածանաց առիթներն պատրուակ ձեւացնելով, յաջողեցան խափանել Առաքելական Աթոռոյն ստեպ ստեպ առ Արիւկիւրջ Աթոռոյն իրաւատէր Հայրապետն ըրած գրաւոր խոստմանց գործադրութիւնը, անոր միտքն պղտորել և կանգնել տալ ազգային դրութենէ դուրս, մանաւանդ թէ անոր բողբոջին հակառակ, ուրիշ Արքեպիսկոպոսական Աթոռ մը Նախագահական անուամբ, ի Ա. Պոլիս, յամի 1830, ի 6 Յուլիսի անկախ Արիւկիւրջ իրաւասութենէն, և ընդ անմիջական իշխանութեամբ Հռովմայ, Այս ծանր խնդրոյն մէջ, Հռովմ ամեն տեսակ ջանք և համոզմունք դործածեց, և չուղեց այնպիսի հրապարակական անիրաւութիւն ընել Պատրիարքական իշխանութեան մը զոր ինքն ճանչցած էր և պատուած, որ չէր իսկ երբէք գաղղած յայտնապէս բողբոջել այս վնասակար դրութեան դէմ: Բայց ինչ օգուտ մտցուած էր Սիւն և զերուսաղէմ յիշող չկար. ձայնք օտարաց զօրաւոր և լսելի կ'ըլլային, որք այսչափով դժ չըլլալով, կ'ուզէն զԱրքեպիսկոպոսական Աթոռն Պատրիարքականի վերածել, Բայց Հռովմ թոյլ չտար, մանաւանդ խստիւ կ'արգելու, որ ո՛չ կրճնապէս և ո՛չ քաղաքականապէս այնպիսի տխուրս մը չը գործածուի, և կը գրէ եւս յայտնապէս որ ինքն երբէք ոչնէ Եկեղեցւոյ և ազգին մէջ երկու Պատրիարքական զատ զատ իշխանութիւն չը կրնար ճանաչել և արդարեւ այնպիսի դրից մէջ կը թողու այս նոր կանգնուած Արքեպիսկոպոսական Աթոռը, որ կարող ըլլայ

ընդն յարմարագոյն պարագայից մէջ Պատրիարքական իրաւասութեան տակ ձգելով՝ ամփոփել, Յայն սկզբանց որովք կանգնուած էր հակադդային Աթոռ մը, հարկաւ հակադդային հետեւմունք պիտի ծագէին. և այս կողմանց աղդայինք որ նոյն զգայունքն չունէին, այլ ընդհակառակն տողորուած էին ազդասիրութեամբ, այն իրենց բնական չեղած իշխանութեան ազդեցութեամբ շարունակ ծովու ալեաց պէս հակառակաշունչ հոգմերէ յուղեալ կը տարուբերէին. և թէպէտ կար զրեթէ մաքնիտական ոյժ մը որ զիրենք կը մղէր դէպ ի կեդրոնն, այլ անժանօթ և չփօթ եղանակաւ, որով չը գիտէին թէ ո՞ր է այն բարերար Հիւսիսը, ո՞ր է այն խաղաղ և հանգարտ կեդրոնն՝ որ իրենց բնական էր, Ասոր հակառակ ի Հայաստան դսնուող միւս Աթոռիկէ համազդիք, ազգային նաւահանգիստն իրենց դիտակ և ապաւէն ունենալով, ապահով յառաջ կ'երթային, իրենց բնական եղած օրինօք կառավարուելով, Արիկիտոյ Աթոռիկոսունք տեսնելով որ իրենց հարազատ զաւակներն յանձանօթս մնացած են, և անոնց ձայնն լսելի և ընդունելի չէ, կը ջանան անմերձ պահել իրենց հօտը, անկողի՝ ազգին պահպանիչ սահմանադրական զօրութիւնը և անփոփոխ՝ Եպիսկոպոսական ընտրութեան եղանակը և Աթոռիկոսութեան բուն հոգին, և այնպէս զարգանալ և յառաջանալ ազգային կանոնադրութեամբ: Եւ թէպէտ ժողովուրդք այսր անդր ջրուեալ սակաւաթիւ էին, բայց իրաւունքն անսասան և յաջորդութիւնն շարունակ պահելու համար, մինչև ց 13 Սեպտեմբերի, 1840, այս է՝ ցլախճան Գրիգոր Պետրոսի Զ, Աթոռիկոսի, ազատօրէն այսինքն, ազգային ընտրութեամբ, կը ձեռնադրեն Եպիսկոպոսներ՝ Մերտինի, Հալէպի, Ստանայի, Գամասկոսի, Կեսարիոյ, Մարաշի, և Սմասիոյ վրայ, որոց վերջնոց մէջ թէպէտ Աթոռիկեաց ժողովուրդք չկար, այլ առ Բարսեղ Աթոռիկոսն, որ 1780 ին նստած էր, ի Հոռովմոյ գրուած յորդորանոց համեմատ, հին Աթոռոյ յիշատակը չկորսնցունելու և Պատրիարքական արժանապատուութիւնը չը նուաստացնելու դիտամբ, միշտ նոյն անուամբ Եպիսկոպոսներ ձեռնադրուեցան հետ զհետէ, առանց մէկու մը հարցնելու կամ բնաւ արդէք և խափան կրելու: Այս միջոցիս, ի 20 Յունիսի, 1841, կ'ընտրուի ի Աթոռիկոս Յակոբ Պետրոս Է. և կը ճանչցուի Գրիգոր ԺԶ. Քահանայապետէն, ի 27 Յունուարի հետեւեալ տարւոյն, Ահա ասոր

օրը ոմանք՝ այժմ քարոզուած, այլ գոյութիւնը անապացոյց մնացած
աղերսագիրն ի դիմաց Կ. Պօլսոյ ժողովրդեան ուղղած կ'ըլլան առ
դասն Առաքելական, որ հաճի զնոյն Աթոռն ի Կ. Պօլիս փոխադրել.
բայց չեն յաջողիր, և ընտրեալ Կաթողիկոսն ընդհուպ կը վախճանի
(6 Փետր. 1843), և նոյն տարւոյն Յուլիսի 7 ին կը նստի յԱթոռն
Գրիգոր Պետրոս Ը., ստիպեալ յԵպիսկոպոսայ և իՎարդապետաց որ
նոյն պատիւն յանձն առնու, և ինչպէս երբեմն ըրած էր, չը հրաժա-
րի, այլ ընդհանուր ազգին բարութեան համար զոհէ իւր անձը. և
սա ևս ի 25 Յունուարի 1844, կը ճանչցուի ի Գրիգոր ԺԶ. Քահա-
նայապետէն, Այս երեւելի Հայրապետն, այս արեւելեան տեղեկու-
թեամբ բազմահմուտ անձն, որ յԱրեւմուտս անգամ իրաւամբ Աստղ
Արեւելեան (Stella Orientale) անուանեցաւ, հազիւ Աթոռը նստած,
կըսկսի աւելի եւս խնամով հնութեան զանձարանէն հանել անգին
բայց փոշոտած քարերը, ծաղկեցնել Հայ լեզուն, և հանդանակու-
թեամբ իւր արգոյ միարանից՝ հաստատեալ Տպարանի ընկերութիւնը,
Հայերէնի Գպրոցներ բանալ և Եկեղեցիներ կանգնել, Երբ ի 1847,
Տիգրանակերտի ժողովրդեան մէջ խռովութիւն կ'ելնէ և գրգռու-
թեամբ աւելի զայրանալով, նոյն վիճակն կորսուելու վտանգի մէջ
կ'իյնայ, ինքն Հայրապետն յաջորդ տարին ի Հռովմ կը հանդիսանայ,
իւր իրաւունքն կը ցուցընէ, և բոլոր Հռովմայեցի դիտնականներէն
և վեմամիայլ Արարիւնայներէն իրրեւ Արեւելեան Բարեւդ և Գրիգոր
մը միաբերան կը գոյուի և կը պատուուի. Թէպէտ այս անձին խոնար-
համտութիւնն և փառաց արհամարհութիւնն բնածին էր և աշխար-
հածանօթ, այլ իւր բարձր աստիճանին և անոր միջնորդութեամբ՝
ազգին պատիւը պահելու համար ի տիեզերական մայրաքաղաքին,
կը հարկադրուի հոն, հրապարական թափօրի մը ատեն, Արեւելեան
Աթոռոց անուամբ գանուող փառոտաւոր Պատրիարքաց յառաջագահ
ըլլալու իրաւունքն պահանջել, և երբ կը զըսցուի յոմանց, ինքն յայն
պաշտօնական հանդիսի անպատուութեամբ ներկայ չգանուելու համար
կը հրաժարի, եկեղեցական զգեստներն ձգելով. զոր հանդիսադիր Քա-
հանայապետն լսելով, խկոյն իրաւունք կուտայ անոր և կը հրամայէ
որ անոնցմէ նախապատիւ տեղի ունենայ Արեւելեան Հայրապետն,
նոյն հանգէսին գանուող Շիրակայ Արքեպիսկոպոս բազմարդիւն Եր-
զուարդ գերապყծառն սա գիպուածիս վրայ անկեղծ և ազգասիրա-

կան խնդութենէն այլ յայլմէ կ'ըլայ, որ Հոյազգի Պատրիարք մը իւր Աթոռոյն և Հայ անուան պատիւը կը պահէ յԱրեւմուտս, և գեւ. զարմացմամբ և գովութեամբ կը յիշատակէ զայս դէպքս, իբրև ակա- նատես վկայ, Կաթողիկոսն այսպէս փառօք և գովութեամբ, առանց ստղտանք ինչ լսելու կամ չափաւորութիւն մը ընդունելու իւր իրաւանց Պիոս Թ. Քահանայապետէն, կը գառնայ յիւր Աթոռն,

Նոյն տարին, այս է 1848, յունուարի 6 ին, Պիոս Թ. կը փութայ մասնաւոր Հրեշտակով զրկել յԱրեւելս այն յաւերժական յիշատակաց արժանի կոնգակն, յորում կը յորդորէր զարեւելեայս ի միաբանութիւն ընդ Առաքելական Եկեղեցւոյ, Պէտք էր հոս գնել ասոր օրինակն ամբողջ, բայց շատ երկար ըլլալուն՝ միայն մեզ պէտք եղած ամենակարեւոր մէկ հատուածն յիշեցնենք, որպէս զի լաւ իմացուի Սուրբ Քահանայապետին բուն միտքն և զգացմունքը, որպէս զի չը գատապարտուի իբր յափշտակող կամ ամբոխիչ Արեւելեան իրաւանց, և կամ խոտորեալ յրնթացից իւր պանծալի նախորդաց, և չը բամբասուի յանիրաւի, Առտի՛ յետ երկար յորդորանաց, մեծ Քահանայապետն կըսէ. «Սուրբ Աթոռոյն հետ հաղորդակցութեան և ճշմարիտ Եկեղեցւոյ հետ միաբանութեան գալու համար գանդաղելու պատճառ մ'անգամ չկայ. . . ահաւասիկ վկայութիւն գնելով կը հաստատենք, որ ի բազմաց հետէ միտ գրած ենք որ երբ դուք մեր հաղորդակցութեան գառնալու ըլլաք, չէ թէ միայն ձեր վրայ ծանր և դժուարին բեռ չը գնել, այլ շատ սիրով և քաղցրութեամբ ողջագործել զձեզ, Եւ ասոր համար կը սահմանենք օր ձեր վրայ այլ բեռ չը գրուի, բայց եթէ այս հարկաւորներն միայն, այս է երբ դուք մեր միաբանութեան գառնալով՝ ընդ մեզ համամիտ ըլլաք, և Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ ճշմարիտ հաւատաց գառնութեան մէջ միաբան ըլլաք, Եկեղեցւոյ և Սուրբ Պետրոսի այս գերագոյն Աթոռոյն հետ հաղորդակցութիւն ունենաք, Ասոր համար ձեր սրբորդութեանց մէջէն միայն այն բաները ի բաց պիտի թողուք, որ ուղղափառ հաւատաց և Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ միութեան հակառակ, այն բաժանման ժամանակը գուցէ ներս մտած ըլլան, Այս բաներէս ի զատ ձեր հին Արեւելեան ծիսարաններն հաստատ և անփոփոխ պիտի պահուին, զորս և մենք մեր նախնեաց պէս կը պատուեմք սոսնց պատուական հաւութեանն համար. . . Գարձեալ միտ գրած ենք նոյն սէրն ցուցնել Եկե-

ղեցւոյ պաշտօնէից , Քահանայից , և Աաջնորդաց այն Ազգաց որ
Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ հետ միաբանելու կուգան , ինչ որ մեր նախնի-
քըն յառաջին և վերջին ժամանակս յայրոնապէս ցուցին , այսինքն
զանոնք ամենն իրենց առաջին իշխանութեան և պատուոյն մէջ պահե-
լով , իրենց ժողովուրդներն ըստ ամենայնի անոնց ձեռօք պիտի կառա-
վարին , ի պահպանութիւն և ի պայծառութիւն Կաթողիկէ Եկեղե-
ցւոյ , ինչպէս սյժմ իսկ կը վարուինք յԱրեւելս այլ ուղղափառ Եկե-
ղեցեաց հետ : Արչ՝ թէ Եկեղեցական և թէ աշխարհական անձինք՝
որք մեր հաղորդակցութեան գալու ըլլան միւս Արեւելեան ուղղա-
փառ ժողովրդոց պէս մարդասիրութեամբ պիտի ողջագործենք զա-
նոնք , և մեզ մեծապէս փափօքելի է , թէ անոնց և թէ ասոնց միշտ
և միօրինակ շատ բարիք ընել : Այս Արեւելեան Եկեղեցի ըսուած-
ներն են մեր Հայոց Կիլիկիոյ , Մեւքիթ Յունաց , Մարոնոց , Ասոր-
ւոց , Անտիօքայ Պատրիարքական Աթոռքն և Քաղզէացոց Բարիւնինը ,
Ուստի , ինչպէս ըսինք , Գրիգոր Պետրոս Ը. փառօք և պատուով
դառնալով յիւր Աթոռն , կը յիշէ Կոստանդին Կաթողիկոսին այն
կանոնական թուղթն՝ յԹՊ դարու դրուած , զոր Կիրակոս յառաջ կը
բերէ , թէ « Հրաման է այս առաքելադիր , որ ի տարւոյ երիցս ան-
դամ Առաջնորդք Եկեղեցւոյ ժողովով տեսնեն զկարգ Եկեղեցւոյ ,
թէ որպէս ունիցին զսահմանս յախանականս , զոր Հոգին Սուրբ հաս-
տատեաց , զպահասն ընու և զեկամուտ որոմն խելլ , և այս պատուէրս
ի բազում ժամանակաց խափանեալ եղեւ , յաղագս Ազգին ցիր և ճա-
պաղ լինելոյն » : Ըստ այսմ կուղէ ժողով կազմել , զամենայն ինչ ,
մանաւանդ աւանդութեամբ եկածներն զրով հաստատել , հին կար-
ղերն նորոգել , աղգային իրաւունքն աւելի յայտնի կերպով մէջ տեղ
դնել , ժամանակին խանդարածներն շինել և պայծառայնել , և ամե-
նեցուն միաբան հաւանութեամբ կանոնաւոր և անփոփոխ կերպով
գործադրական ընել , Ուստի 1851 ին կը հրաւիրէ բոլոր կղերն և
Յայիսկոպոսներն ի Վիբանան , որք գալով , որչափ հնարաւոր էր , կը
սահմանեն պէտք եղածներն և ի գիր կ'աւանդեն , Այս գիրս « Զմմառ-
եան Սինհոդոս » անուամբ մեծ հասար մը կը կազմէ , յորում ամեն
դատողութիւն ունեցողը դիւրաւ կրնայ նշմարել թէ ինչ հմտութիւն
աղգային արեւելեան և կրօնական կը փայլի : Յիրաւի կ'արժէր որ
հոս ամբողջ նոյն սրբանշնի մատեանն՝ իբր գեղեցիկ բովանդակութիւն

մը մեր Ազգային Եկեղեցւոյ հոգւոյն համառօտէինք, բայց որովհետև չատ երկայն կըլլայ, առ այժմ՝ քանի մը կարեւոր կետերն մեր նպատակին վերաբերեալ յառաջ բերենք :

Նախ՝ ի ժողով գումարեալ Յայտկոպոսունք և Յ. Միաբանից երեսփոխանք առ իժ առնելով այնչափ օղտակար կերպով չը գործածուիլն այն մեծ գումարին՝ զոր նախորդ Աթոռիկոսին օրով Յ. Տէր Բարսեղ և Յ. Տէր Անդրէաս Աղեքանդրեան վարդապետք Ուկիանոսի երեսն երկայն ճանապարհորդութեամբ և բաղմամեայ աշխատութեամբ բերած էին ի Հնդկաստանէ, ի ծաղկումն և յառաջագիմնութիւն գարրոցին, այսպէս աղերսագիր մը կուտան Սուրբ Աթոռիկոսին :

Ամենապատիւ և Գերերջանիկ Հ. Տէր,

Խորին խոնարհութեամբ ի համբոյր մատուցեալ զարշապարաց Սրբութեանդ, հայցեմք միաբան ամենեքեան մեք եպիսկոպոսունքս և զղերք Պատրիարքական Աթոռոյդ զհաստատուն և զյարատեւ գործածութիւն վարդապետական (կանոնիկոսական) ժողովոյ՝ զոր ձեռնադրով ձերով հաստատեցիք յամի 1848, յազաւել մեր վասն այնր զերեսս Սրբութեան Ձերոյ արդարացի և բանաւոր պատճառանօք : Սրգ՝ խնդրեմք թախանձանօք ի Սրբութենէ Ձերմէ զնորին գործադրութիւն առանց այլ և ս յապաղելոյ :

Սրբութեան Ձերու մ'

- Ն. Ծ. ՍՏԵՓԱՆ ՀՅԱՍԵԱՆ, Արքեպիսկոպոս Ատանոյ, Աթոռակալ .
- Ն. Ծ. ՅՈՎԻԷՓ ՖԱՐՐԱՅԵԱՆ, « Մամպոյ ևայն .
- Ն. Ծ. ՊՕՂՈՍ ԱԹՔԱՐԵԱՆ, « Ազեքսանդրիոյ .
- Ն. Ծ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՀԱՃԵԱՆ, « Կեսարիոյ .
- Ն. Ծ. ՏԷՐ ՅՈՎԻԷՓ ԲԵԼԷՃԵԱՆ, Փոխանորդ զղերց Բերիոյ, Անժափոյ և Քրիստոյ .
- Ն. Ծ. ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆ ԱՆՈՒԱՆԵԱՆ, Փոխանորդ զղերց Եղիպատոսի և Ազեքսանդրիոյ .
- Ն. Ծ. ՏԷՐ ԱՐՐԱՀԱՐ ԴԱՐՏԵԼԵԱՆ, Փոխանորդ զղերց Եւզոկիոյ, Սեբաստիոյ, Բրզնկոյ և Կիւրնոյ .
- Ն. Ծ. ՏԷՐ ԱՆԳԲԷԱՍ ԱՂԵԲԱԱՆԳՐԵԱՆ .
- Ն. Ծ. ՏԷՐ ԴԵՒՈՆԵՂ ԽՈՌԽՈՌՈՒՆԵՆ .

1854 ի 23 Օգոստոսի .

Այս աղերսագրոյս պատասխանն կ'ընդունին այսպէս .

. . . . Ընկալաք և հաստատեմք հաւանութեամբ հասարակացդ զինդիր ձեր առաջի արարեալ :

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵԱՒԱՅ ԳՐԻՌՈՐ ՊԵՏՐՈՍ Ը . ԿԱԹ . Ը . Գ .

Բայց որպէս զի չըլլայ թէ այս վարդապետական ժողովն նոր բան մը կարծուելով, մեղադրութեան և հերքման ենթակայ ըլլայ, անոր անդամոց անուն կուտայ մի ըստ միովէ, այսպէս. Գրան Եպիսկոպոս, Սարկաւադապետ, Հիւրատես, Գրան երէց, Փակակալ, Վանաց երէց, Վարդապետ Գրան Կաթողիկոսարանի, ինչպէս տեսանք արդէն ասոնց ի մեր նախնեաց գործածութիւնն, և արեւմտեայց ճիշդ ասոր պէս ժողով ունենալն, Այս նիւթիս վրայ յետոյ երկու արժանապատիւ անձանց ևս կը գրէ, ի 23 Ապրիլի, 1858 և ի 1 Գեկտեմբերի 1859, թէ . Կամիւք զի ամենայն ինչ ըստ կանոնաց սահմանելոց ի ժամանակս Սիւնհոգոսին մերոյ ելցէ ի զլուխ և յառաջացի գործդ բովանդակ . :

Երկրորդ՝ . Յաղագս արտօնութեանց և պարտաւորութեանց Պատրիարքին . ըսուած գլխոյն մէջ, բոլոր Պատրիարքական վեհմ իշխանութիւնք մէջ տեղ դրուելէ յետոյ՝ կըսուի, . Երբ կ'ըսենք որ Պատրիարքն կամ Կաթողիկոսն իշխանութիւն ունի զայս կամ զայն ընելու, այս խօսքս այնպէս պէտք է իմացուի, որ երեւելի և մեծամեծ գործքըն՝ միայն եպիսկոպոսաց և վարդապետաց ժողովոյն խորհրդով և հաւանութեամբ կրնայ ընել. Եւ ինչպէս արժան չէ եպիսկոպոսաց բանի մը ձեռք զարնել Գեր. Պատրիարքին հետ խորհրդակցութիւն չըրած, նոյնպէս և Պատրիարքին օրէն չէ առանց անոնց խորհրդակցութեան և հաւանութեան, երեւելի բան մը ընել. վասն զի կանոնական իրաւանց համեմատ, ամենայն բացարձակ կառավարութիւն ի տիրապետական և ի բռնաւորականն չը փոխելու համար, ստէպ ստէպ խորհրդակցութեան կարօտութիւն ունի. որպէս զի իշխանութիւնն լուսաւորուի և հասարակաց բարւոյ վերարեբեալ օգտակարագոյն կերպն հասկըցուի . :

Եւ դարձեալ . Որպէս զի կարենայ Պատրիարքն զգուշութեամբ և խոհեմութեամբ իւր պաշտօնին պարտքն կատարել, մանաւանդ Պատրիարքական արժանապատուութեան վայելող գործոց մէջ, պէտք է որ քոջն ունենայ գէթ երկու կամ երեք անվիճակ եպիսկո-

պսններ, որք միշտ անոր քով կենան իբր փոխանորդ կամ օգնական
և կամ Աթոռակալ, և ևս Արդապետաց ժողովը՝ ընդունակ և յա-
ջողակ պաշտօնատէրամբք որք թէ քահանայ և թէ եպիսկոպոս ըլլան,
միայն թէ առտրինութեամբ և խոհեմութեամբ զարդարուած, և ա-
նոնց ձեռքն ըլլան թէ Աթոռիխոսարանին և թէ վիճակին հոգեւոր
և մարմնաւոր գործոց տեսչութիւնը, Ասանորոյ՝ այս ժողովս, մեր
նախնի հարց օրինակին և բարեկարգութեան օրինաց հետեւելու և
այն սովորութիւնքն յարգելու գիտմամբ, նոյն իսկ Գերերջանիկ
Պատրիարքին կամօքն և անոր հաստատութեամբը կը սահմանէ և կը
վճռէ, որ այսուհետեւ հաստատուն և անխախտելի կերպով միշտ
Գեր. Պատրիարքին քով երկու կամ երեք եպիսկոպոս ըլլայ, Աթո-
ռոյն ծառայութեան համար՝ ներսը և դուրսը, նոյնպէս և Արդա-
պետաց ժողովն, օրինաւոր կարգերով և կանոններով, որ յեպիսկո-
պոսաց կամ ի քահանայից մխարանութեան բողոքացեալ պիտի ըլլայ,
և ասոնց խորհրդով, հաւանութեամբ և ծառայութեամբն Աթոռոյն
և վիճակին կառավարութեանը հոգ պիտի տարուի, Արդապետաց
ժողովն պէտք է շատ զգուշութեամբ և արթնութեամբ, ըստ կա-
նոնաց և իրաւանց, իւր գործոց և պաշտօնին մատչիր ըլլալով, ինչ-
քն պահէ, հաշուազիրն ունենայ, և զայն Գեր. Պատրիարքին ստո-
րագրել տայ, Աթոռոյ պարագայութեան ժամանակ, հաշիւը Մետրա-
րապօլտաց և Եպիսկոպոսաց ժողովոյն մատուցանէ, և յետոյ նորա-
պակ Հայրապետն ևս ստորագրէ իւր ձեռօք ։

Եւ որպէս զի թէ՛ այս որոշմունքս և թէ՛ ուրիշ ազդային իրաւուն-
քն չը կրնայ մէկը ըստ հաճոյից դրժել, թէ ի ներկայն և թէ յապա-
գայն, Սրբութիւն Սրբոցի առջեւ Ս. Աւետարանին վրայ ձեռք դնե-
լով երգումն կը պահանջէ ամենէն, Իսկ երգման ձեւն այս նշանա-
ւոր խօսքն կը բովանդակէ, զոր ճշգիւ հոս կը դնենք .

. . . Գարձեալ խոստանամ և երդնում զճշմարիտ հնազանդու-
թիւն և զհաւատարմութիւն Ս. Տեառն իմոյ Գերերջանիկ Պատրիար-
քի և Աթոռիկոսի Արիիկիոյ, և օրինաւոր յաջողաց նորա մինչեւ
ցմահ . . . Եւ զխորհուրդս՝ զորս հաւատացէ յիս եթէ իւրովի և
եթէ թղթովք կամ հրեշտակօք ոչ ումք հանից ի վեր, կամ յայտնե-
ցից զիտութեամբ ի վնաս նորա . օգնական և ձեռնտու եղէց յամե-
նայնի ի պահպանութիւն և ի պաշտպանութիւն Պատրիարքական

Աթոռոյս ընդդէմ ամենայն հակառակորդաց և թշնամեաց նորա , Փոյթ յանձին կալոյց միշտ պահել և պաշտպանել և զարգացուցանել զիրաւունս և զարժանապատուութիւն նորա , զարտնութիւնս և զաւարտութիւն նորա առ ամենեւեան , Փոյթ ի մէջ առից պահել զկանոնս Արքոյ հարց , զհրամանս և զօրէնս և զկարգադրութիւնս նոցա , և տաց պահել այլոց . . . , Ամենայն փութով հոգ տարայց ըստ կարի իմու՛մ օր ըստ օրէ շինութեան և պայծառութեան այսր Պատրիարքական Աթոռոյ և սորին միաբանից , և միշտ մնալոյ սորա յԱրեւելս * , Երդմանս վերջին մասն ուրիշ նպատակ չունի բայց չը թողուլ որ Աթոռն յԱրեւմուտս փոխադրուելով , բոլոր Արեւելեան Եկեղեցւոյ իրաւունքն կորսուին , և իշխանութիւնն ընդ Արեւմտեան Պատրիարքութեան ընկնի ,

Ազգասէր Պատրիարքն զայս ամենայն ընելէն յետոյ , ազգային իրաւասութեան յերկուս բաժանմանէն անհրաժեշտ յառաջ եկած օտարամուտ սովորութիւնքն նկատելով , որպէս զի չըլլայ թէ անոնք ազագային մէջ ազգային սեպուին կամ տիրեն , բոլոր եպիսկոպոսաց հետ այսպէս կ'աւելցնէ որ եթէ Աստուծոյ յաջողութեամբ ընդհանուր միութիւն մը ըլլայ , կարող և ազատ ըլլայ Աթոռն արձակ համարձակ բոլոր հին սովորութիւնքն դործադրական ընել . ուստի կըսէ .

* Ը . Սոյին սահմանադրութեամբք ոչ դիտելք բնաւին վնասել իւրք արեւելեան կամ ազգային իրաւանց մերոց , այնպէս զի եթէ կամօքն Աստուծոյ յաջողեցի գումարել Ընդհանուր Ազգային ժողով , և սահմանեցին ինչ ըստ կանոնաց նախնի հարց և ըստ Արեւելեան ժողովոյ , ծանուցանեմք թէ այն ոչ հակառակի մեզ , կամ այսոցիկ սահմանադրութեանց մերոց * ,

* Թ . Յայտ առնեմք , թէ սոյին ժողովական սահմանադրութեամբք ոչ դիտելք ամփոփել կամ նուազեցուցանել զիշխանութիւն Ս . Հօրն մերոյ Պատրիարքին * ,

Եւ այս ամենայն կանոններն ամենքն կը կնքեն ըսելով .

(Ստորագրութիւն)

* Մեք ներքոյ գրեալքս յանձն առնումք , ընդունիմք և հաստատելք զամենայն և զիրազանիւր սահմանեալսն յայսմ Ս . Միւնհոգոսի * ,

« Եւ զոր ինչ միանդամ բովանդակէ սոյն այս մաստեան կանոնաց ընկալեալ և ստորագրեալ ի մէնջ, որ բաժանեալ յԺԲ զլուխս, Եւ յանձն առնումք և խոտտանամք ի Տէր, եթէ մեք յամենայն զօրութենէ մերմէ ունիմք պահպանել զամենայն և զիւրաքանչիւրսն, »

16. Հոկտ. 1854 .

- ԳՐԻԳՈՐ ՊԵՏՐՈՍ Ը. ԿԱՔՈՂԻՂՈՍ Հ. ՈՒՂ. Գ Կ. (Տեղի կերոյ)
- ԵՌՎԱՅԻՒՄ Վ. ՖԵՐՐԱՆԱՆ, Արքեպիսկոպոս Մամպոյի և գաւառաց նորայ (Տ. Կ.)
- ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՂԱԼՔՊՃԵԱՆ, » Ամասիոյ և փոս. Բարոյի Արքեպիսկ. Բերիոյ (Տ. Կ.)
- ՊԵՏՐՈՍ ԱՐԵՆԵԱՆ, » Գերմանիկոյ (Տ. Կ.)
- ՊՕՂՈՍ ԱԹՔԱՐԵԱՆ, » Ազգբանդերիոյ Եղիպտոսի (Տ. Կ.)
- ԵՌՎԱՆՆԵԼԻՍ ՀԱՃԵԱՆ, » Կեսարիոյ Կապադովկացոց, Ատենապոլի (Տ. Կ.)
- ՏԷՐ ԵՌՎԱՆՆԵԼԻՍ ԳԱՐԱՊՕՂՈՍԵԱՆ, »
- ՏԷՐ ԵՌՎԱՅԻՒՄ ՔԷԼԷՃԵԱՆ, Փոխանորդ Գղերց Բերիոյ, Անթապոյ, Քիլիկի.
- ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆ ԱՆՈՒԱՆԵԱՆ, Փոխանորդ Գղերց Եղիպտոսի և Ազգբանդերիոյ.
- ՏԷՐ ԱՐՔԱՂԱՄ ՂԱՐԱՏԻԼԵԱՆ, Փոխանորդ քանանայից Ելզովիոյ, Սեբ. Բրդն. և Կիբ.
- ՏԷՐ ԳԱՔՐԻԷԼ ԱՃԼՄԵԱՆ և ՏԷՐ ՂԵՒՈՆԳ ԽՈՐԻՈՌՈՒՆԵԱՆ (ԸնՉեցոյոզ).
- ՏԷՐ ՂՈՒԿԱՍ ԹՈՒԱՅԵԱՆ.

Իսկ Տիգրանակերտի Արքեպիսկոպոս՝ Պահաբարեան Յակոբ վարդապետն, չը կրնալով անձնական տկարութեան պատճառաւ ի նոյն ժողովն գալ, թղթով իւր հաւանութիւնն կուտայ այս ամեն եղածներուն, որոյ վկայ կը գրուին Տէր Յարութիւն Պաթմանեան և Տէր Անդրէաս Ազգբանդերեան, Պատրիարքական իշխանութեամբ՝ երկուքն ևս նօտաբք ըլլալով :

Չայս Սահմանագրութիւնքս հետզհետէ ձեռնադրուող բաւոր Արքեպիսկոպոսունք ևս իրենց ձեռնադրութեան օրը կըստորագրեն և կը հաստատեն այսպէս, « Կամեցայ ևս գրեցի ևս ընկալայ » ըսելով :

ԳՐԻԳՐԷԼ ՇԱՇԱԹԵԱՆ,	Արքեպիսկոպոս Մամպոյ.	1855 Մայիս 13.
ՄԻԲԱՅԷԼ ԱՆԻՐՍԱՆԳՐԵԱՆ,	» Երուսաղէմ.	1855 » 13.
ՆԵՐՍԷԼ ՀԱԼԿՊԵԱՆ,	» Սերասիոյ.	1858 » 23.
ԳՐԻԳՈՐ ՊԱԼԻԹԵԱՆ,	» Բերիոյ.	1861 Փրսբ. 2.

ՂԵՒՈՆԻ ԻՌԻՒՈՒՌՆԵՆԻ,	Արքեպիսկոպոս Մեղեակոյ,	1861 Ապրիլ 7.
ԻՄԵԼԳՈՆ ԿԱԶԱՐԵԱՆ,	» Մամպոյ,	1864 Մայիս 5.
ՍՈՒՔՈՒՍ ԳԱԶԱՆՏԵԱՆ,	» Աստիսայ և ընդհանուր Արքանոյս	Անտանեան Ուխտի 1864 Մայիս 20.
ԲԱՐՍԵՂ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ,	Արքեպիսկոպոս Կիպրոսի.	1864 » 20.

Այսպէս ազգային իրաւունքն պաշտպանելու համար ամենքն երգմամբ միաբանելէ յետոյ, սրպէս զի ոչ մէկ կողմէ բսելիք չմնայ, կը ներկայացնէ Աթթողիկոսն Ա.աքեղական դահլին, և Պիոս Թ. անոր գովեստի ընդարձակ և նշանաւոր թուղթ կը գրէ, զԱրքազան Աթթողիկոսն Արեւելեան նախնի Հայրապետաց նմայնելով, և յԱրեւմտոս այն միջոցին զայրացած ցաւերուն համար զԱրեւելեան Հայրապետն իրեն միթիթարանք կ'անուանէ: Բայց երբ Ախրանանու դուխը այս պանծալի արարքն կը գործուէին, հոս, ի 1852, գաւառական Ապիսկոպոսներ ձեռնադրելու օտար և ազգային իրաւանց դրժող գրութիւնն յերեւան կ'ելլայ. բայց առ արտաքս իւր հերձուածողութեան կամ ուղղադիւսութեան խնդիր մը ներկայացուելով՝ նոյն դատը կը տարուի և Սրբազան Աթթողիկոսին առջեւ և անկէ պաշտպանութիւն եւս կը խնդրուի . . . : Այլ Բագրատունեաց սրտակա արծիւն Ախրանանու լեւանց բարձէն կրղզայ մահառիթ հարուածն զոր պիտի կրէին ազգային իրաւունքը, զոր և Ազգն բնականապէս դուշակելով քաջութեամբ ամեն ճիգ կը թափէր արդիւնելու համար: Աւստի Հայրապետն որդեկորոյս Արծուի մը պէս, Ախրանանու մայրերը մահչամմի կը լեցընէ, և ձայնն հրապարակական բողոքի մը թղթով մինչեւ յաւիտենական քաղաքին պարխայներն կը հնչէ. կ'ենէ Պիոսի Թ. ի առջեւ այն ընդարձակ գրութիւնն՝ ուր կը յիշեցընէր ի սկզբանէ մինչեւ իւր օրը բոլոր քահանայապետաց պատկառելի շարքն, որոնց հետ միասեղ և ինքն Պիոս Թ. հաստատեր, կնքեր էր եղած վճիռնքն և սահմանադրութիւնքը, իւր առ Արեւելեայս թղթովն. կը յիշեցընէր որ Առասաւորչէն ի վեր մինչեւ իւր օրը, մէկ Ապիսկոպոս կամ Արքեպիսկոպոս մը, քանի որ Աթթողիկոս չէր, երբէք չէր համարձակած ազգային իրաւանց գէմ Ապիսկոպոսներն ձեռնադրել: Նաեւ յանձնարարութեամբ. կը վաստարանէր, կ'աղաչէր և նաեւ կ'երդմեցնէր որ իւր օրը սոսկ իր զեղծում մը գործադրական չ'ըլլայ ի մշանջնաւորս. որով Ազգն կատարե-

լայէս երկուքի չբաժնուի, ի հին ժամանակաց ապրեալ նշխարն և և անդին աւանդն չկրտուի. և այս առթիւ իւր իրաւանց հետ՝ Սզգին միութիւնը կը պահանջէր: Արդարեւ կը յուղի մեծ քահանայապետին արդարասէր սիրան այն հրաշայլի գրութենէ որ ի յիշատակ յաւերժական պիտի պահուի ի գրատան Առթիւքանու՝ իրր անեղծ արձան ազգասիրութեան և հայրենասիրութեան Գրիգոր Պետրոս Ը. ի Բայց աւանդ, նորեւեկ գրութիւնն կը յառաջանայ, սակայն Սզգին մէջ խռովութիւնն և դայթակղութիւնն այն աստիճանի կը հասնին որ նոյն գրութեան հեղինակները չը համարձակելով ի լոյս առնելու գործել, զիչբրուան խաւարն կ'ընարեն, որոյ ամենքս ազգովին ակա- նատեսս վկայ եղանք:

Ահա արդի մնասակար գրութեան սկիզբն այս միջոցին կը հիմնուի, ահա Տիգրբիսի և Նփրատայ ականակիտ ջրաց ծարաւի և հետամուտ եղող Հայաստանեայց տարարազգ. եղջերուն, իւր արդէն տկար մարմնոյն մէջ այս միջոցիս կ'ընդունի այն նետն որ այսօր խալառ անոր մահառիթ ըլլալ կըտպառնայ, Կսկ Հայրապետին պահանջանաց պատասխան, թէպէտ ոչ ոք անոր չըսեր թէ գուն արդէն իրաւունք չու- նիս Յպիսկոպոս ձեռնադրելու, կամ թէ արդէն քու գիրքդ հերձուածողութեան նպատաւօր կամ քիչ ուղղափառական է, ուղղութեան և նորոգութեան կարօտ, բայց Ս. Աթոռիկոսն այլ ընդ այլոյ կը ձեւացուի, և իւր պաշտպանած ազգային, իրաւացի, ընկալեալ և անխափան գործադրեալ գրութիւնը իրբեւ վտանգաւօր և հերետիկոսութեան մերձաւոր կը ցուցուի, որով և Հռովմայ միտքն և բարեարտութիւնն գուցէ կը սղտօրի, առանց անոր յանցանքն ըլլալու, Արեւելից և Արեւելեան Եկեղեցեաց վրայ: Ի վերայ այսր ամենայնի իրաւասէր Ս. Աթոռն ոչ մեր և ոչ միւս Արեւելեան Պատրիարքաց ամենեւին բան մը չ'ըսեր, այլ ամենեցուն իրաւունքն կը յարգէ մեծ խոհեմութեամբ և խմաստութեամբ, նկատելով որ նոյն իսկ յԱրեւմուտս ուղղակի ի Ս. Քահանայապետէ կարգեալ և հաստատեալ Յպիսկոպոսաց և երբեմն Արարինալաց եւս մէջ ոչ ամենն հաւասարապէս արժանաւօրագոյն կը գանուին, կամ բոլորովին զերծ և ազատ յայնպիսի պակասութիւններէ, որ մարդկային տկարութեան հետ անբաժան միացեալ են:

Ք.

Գրեգոր Աւարոս Ը. աղէկ գիտնալով որ վերոգրեալ հակազգային դրութիւնն ինչ հետեւանք պիտի ունենայ, որչափ Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան պիտի գալլի, որչափ խռովութեանց և նոյն խակ հոգւոց կորստեան սրբոճառ պիտի ըլլայ, երբ առանց ժողովրդեան հարցսուէրու Եպիսկոպոս դրուի տեղւոյ կամ քաղաքի մը վրայ, կորոշէ հրապարակական կերպով հերքել զայն, Արդէն՝ ի 26 Օգոստոսի, 1849, զԱղեքսանդրոյ պատուաւոր Աթոռն նորոգելու գիտմամբ, այն տեղեաց ժողովրդեան կոնդակ ղրկելով, անոնց գրաւոր հաւանութեամբ և ընտրութեամբն ղլծվարեան Պօղոս վարդապետն Աբքեպիսկոպոս ձեռնադրեր էր, և յաջորդ տարին, այս է ի 1850, Յունիտի 2 ին, Տիգրանակերտի վրայ՝ ժողովրդեան ընտրութեան համեմատ, Պահտիարեան Յակոբ վարդապետն Աբքեպիսկոպոս ընտրեր էր, ընդ Հաճեան Յովհաննէս վարդապետին՝ զոր Ահաարիոյ վրայ ձեռնադրեր էր, Այս անգամ, ի 13 Մայիսի, 1855, Մերաինի հրաժարեալ Յովսէփ Աբքեպիսկոպոսին տեղ, զՇաշաթեան Տէր Մատթէոսն՝ Գարբէլ անուանակոչութեամբ, Աբքեպիսկոպոս կը ձեռնադրէ, և անոր հետ Երուսաղէմայ Աթոռն նորոգելով, բաղմահմուտ զԱղեքսանդրեան Տէր Անդրէաս վարդապետն, Միքայէլ անուանակոչութեամբ, Աբքեպիսկոպոս կը հաստատէ, Գարձեալ, ի 23 Մայիսի, 1858, զՆերսէս վարդապետ Հալէպլեանն Սեբաստիոյ վիճակին Աբքեպիսկոպոս կ'անուանէ: Թէ՛ այս տեղեաց և թէ՛ Մերտինի ժողովրդեան և Արազան Աթոռիկոսին մէջ ճշմարիտ հօր և որդւոց, հօլուի և ոչխարաց վայելուչ այնպիսի փոխադարձ սէր կար և վստահութիւն, որ երբ այս առաջարկութիւնս կ'ընէ Եպիսկոպոս մը ընտրելու, զգերը և ժողովրդականք ի միասին գալով, հարիւրաւոր ստորադրութեամբ Աթոռիկոսին կը յանձնեն որ իրենց ընկերն լաւազոյն կերպով ինքն ընելու հաճի, վասն զի զով կարգէ, իրենց ընդունելի պիտի ըլլայ, իբրև ճշմարտապէս իրենց ընտրեալն, Տարի մը յետոյ, երբ հակազգայնութիւնն երթարով աւելի վտանգաւոր դիւրք ունենալ կրտսի, Հայոց Եկեղեցւոյն գէմ համարձակ պատերազմ կը բանայ, և անոր Ամասիոյ

և Խարբերդի վիճակներն զբաւելու կաշխատի, Արքայան Աւթողիկոսն թէ զՊատրիարքական Աթոռն և թէ զԺողովուրդն ամենայն յարձակմանց դէմ պատասպարելու համար, կուղէ ազգային Աթոռներ կանդնել. բայց Ժողովրդեան իրաւունքն չը զանաւու համար, ինչպէս էր հօս Նախագահական վիճակին մէջ, Աւգոստիոյ Ժողովրդեան Հայրապետական կոնգակ կը դրկէ, ի 1859, որ իրենց սեփական հովիւ մը ընտրեն, Ասոնք կարծելով որ մասնաւոր թեմական Նախկողորս մը ունենալով, իրենց և Աւթողիկոսին մէջ միջնորդ մը պիտի մանէ, որով կամ իրենք անոր սէրէն պաղին, և կամ Սրբազանը չը կրնայ անմիջապէս հայրական հովանաւորութիւնն իրենց վրայ տարածել, որտաչարժ բանխաբ ազբտաղիրներ կը գրեն, յայտնելով որ ցանկալի է իրենց անմիջապէս Աւթողիկոսէն կախումն ունենալ, և կուղեն որ ի հետուս եւս նա զիրենք հովուէ, ինչպէս երբեմն ի մտոյ ըրած էր, դեռ Աւթողիկոս չեղած, Սակայն յետոյ լաւ համոզուելով որ մասնաւոր հովիւ մը ունենալէ ոչ թէ վնաս կամ օտարութիւն մը պիտի հետեւի իրենց համար, այլ նաև մեծ օգուտներ պիտի կարենան յառաջ գալ, կ'ընտրեն Յ. Անտոնեան միաբանութենէն զՀ. Տիմոթէոս, զՀ. Խղնատիոս և զՀ. Աբսէն Անճարակեան վարդապետներն, որոց մէջէն Աւթողիկոսն զբարեւեր և զազգասերն Հ. Աբսէն նոյն տարւոյն Օգոստոսի 18 ին Հոռովէ կանչելով, Լիբանանու Արքեպիսկոպոս կը ձեռնադրէ, Պիտելու արժանի բան, որ ընտրեալն Հոռովէ ելնելով՝ յԱրեւելս գալու ժամանակ, ոչ սր բան չ'ըսեր բնաւ, թէ ո՞ր կերթայ, կամ թէ ինչ պէտք է Աւթողիկոսին դիմել, Միթէ զայն կարգն կամ իշխանութիւնն ուղղակի Հոռովէ չէր կրնար ընդունել, այլ այսպիսի առաջարկութիւն և խօսք անգամ չ'ըլլար. ընտրեալն իւր Նախկողորսական ձեռնադրութեան և հաստատութեան կոնգակն առնելով անմիջապէս ի Աւթողիկոսէն, կերթայ կառավարելու զիւր հօտն, Նոյնպէս յաճորդատրին կը վախճանի Բերիոյ Բարսեղ Արքեպիսկոպոսը, կ'ընտրէ Ժողովուրդն զՊապիթեան աեր Միլրայէլ վարդապետ, որ ի 12 Փետրվարի, 1864, Ղրիդարիոս անուամբ Արքեպիսկոպոս կը ձեռնադրուի իւր հայրենեաց վրայ, յառաջ քան զինքն ձեռնադրելոց պէս՝ կ'ընէ երգումն հաւատարմութեան և հնազանդութեան Աւթողիկոսին և անկէ կ'ընդունի հովուութեան պաշտօն իւր հօտին վրայ, հայերէն կոնգակով:

Մինչդեռ հոս ի մայրաքաղաքիս՝ մեր աչաց առջև գաւառական Աշխտարացիներ կը ձեռնադրուին, ոչ ի ժողովրդենէ ընտրեալ, այլ բարոյովն օտար գրութեամբ, և իրենց իշխանութեան և հաստատութեան կոնդակներն Լատիններէն գրուած Հռոմէ կուգան և հրատարակաւ: Հայ եկեղեցեաց մէջ կը կարգացուին, ի տժգոհութիւն և ի գայթակղութիւն ժողովրդեան, իբրև թէ մենք ոչ լեզու ունենայինք և ոչ այնպիսի իշխանութիւն տալու բաւական կարողութիւն: Թէ մայրաքաղաքիս և թէ գաւառաց հանդարտութիւնը կը վերնայ այսպէս: Իսկ անդին խաղաղութիւն և սէր տիրելով, Աթոռիկէ եկեղեցւոյ եւս փառքն այնպէս կը զարգանայ որ Հայաստանի ամեն երեսելի քաղաքաց համազդիք տեսնելով Սրբազան Աթոռիկոսին և անոր Յմիարանից սպգասիրական ջանքն և հետևած կերպն, և ազէկ համոզուելով որ իրենք՝ ի Աթոռիկէ միութիւն գալով, ոչ միայն ի հայրենաւանդ ժառանգութենէ և յիրաւանց ոչինչ չեն կորսնցներ, այլ և քրիստոնէական սիրոյ, կրթութեան և հոգեւոր և մարմնաւոր յառաջադիմութեան ճամբուն մէջ աւելի կը յառաջանան, կրսկին խմբովին իրենց եղբարց հետ միանալ ըստ ամենայնի: Այս տեղեաց մէջ յիշենք Ալիկիկոյ Ստանան, Տարսնն, Մարաշ, Անտիոքայ վիճակըն, Աեսարիայն, Փոքր Հայոց մէջ՝ Մելիտիէն իւր չըջակայիւք, Քիլիս, Անթապ, Եղեսիա, Պիրեճիկ և Մարսուան, և այլն: Իսկ այն համազգեաց թիւն երեսուն հազարն կանցնի: Եւ եթէ հակազգային գրութեան յարուցած անտախ վէճերն և վիճակաց կռիւներն գայթակղութեան պատճառ չըլլային, կրնանք համարձակ ըսել որ այս օրս գրեթէ ազգովին միացած կըլլայինք Աթոռիկէ եկեղեցւոյն հետ: Այս միջոցին նոյն իսկ Երուսաղէմայ մէջ ազգն անօրինական Աստուածակոխ տեղեաց տէր կ'ըլլայ առատ ձեռնտուութեամբ Մեծապատիւ Մըսրըբեան Անտոն Պէյի, և ջանիւք և յորդորանօք Յմիարանից Աթոռիկոսարանի, որ ընչիւք, քրտամբք և ամեն կերպ զոհողութեամբ անձնանուէր ծառայութիւններ կ'ընեն, ի պայծառութիւն Եկեղեցւոյ և ի փառս և յօգուս Ազգին, սպառելով իրենց բարոյական և նիւթական բոլոր տաղանդն և ստացուածքն, այնպէս որ նոյն իսկ Սրբազան Աթոռիկոսն իւր անձնական խաջն, մատանին և զարգերը կը ծախէ յօգուս ազգին գործածելու համար:

Այդ բոլորովին ի նորոյ միացեալ ժողովուրդն՝ Մելիտիկոյ Աշխտար

հոպոս կ'ընտրէ զՍորիսուսունեան Ղեւոնդ քաջ և ազգասէր վարդապետն , որ յ7 Ապրիլի նոյն տարւոյն Արքեպիսկոպոս ձեռնադրուելով , այն Հայկական Եկեղեցին իւր մետրապոլիտն կոչեննայ : Նոյնպէս , երբ Մերտինոյ Գարրիէլ Արքեպիսկոպոսն կը վախճանի , այն սեղի ժողովրդն կ'ընտրէ երեք հոգի , որոնց մէջէն հայրենի բարուց և սովորութեանց տեղեակ և յարմարագոյն եղեալ Նաղարեան տէր Յուսիկ վարդապետն , Մեղքոն անուանակոչութեամբ , Արքեպիսկոպոս կ'ըլլայ , թէպէտև մատաղատունկ : Գարձեալ այս միջոցիս , քանի մը ժամանակէ ի վեր զանազան պատճառօք տարաձայնեալ կողմերն , այսինքն Կիլիկիոյ Պատրիարքական Աթոռն և Անտոնեան Յ. Միանձանց միաբանութիւնն կատարեալ սիրով և հաշտութեամբ կը միաձայնին , հին ազգակործան միջամտութեանց առթիւ եզոյ վէճերն ի բաց կը թողուին , հայր և որդիք ճշմարիտ ազգասիրական զգացմամբ զիրար կ'ողջադուրեն , Եւ ինչպէս Սուրբ Լուսաւորիչ Հայաստանու մէջ կրօնաւորական կարգերն նորոգելու և հաստատելու ժամանակ , անոնց մեծաւորներն յԱպիսկոպոս ձեռնադրութիւն , այսպէս անոր անուանակիր Աթոռակալն ուղելով նախնեաց յիշատակն յարգել և մեր ի նախնեաց արժանապէս Աստուածային քաղաք անուանեալ՝ (Հնախ. Հայաս. Հատ. Գ. երես 289) Անտիոքայ խափանեալ Աթոռն նորոգել , կ'առաջարկէ Անտոնեան միաբանութեան որ իրենց մէջէն մէկն ընտրեն , և ամենեցուն միաբան հաւանութեամբ դորձունեայ և արխասիրտ Հ. Սիւրիաս Գազանձեան վարդապետն առաջարկուելով՝ Անտիոքայ վիճակին վրայ Արքեպիսկոպոս կը ձեռնադրուի և ժամանակաւոր կամերեքամեայ Արքահայրութեան պաշտօնն ցկեանս կամ ի մշտնջենաւորս կը փոխուի : Եւ Կիպրոս կղզւոյն վրայ ի վազընձուց հետէ եղած իրաւունքն չկորսուելու համար , 1864 տարին ի 20 Նոյեմբերի , Սուրիաս գերապայծառին հետ , Գասպարեան տէր Միքայէլ վարդապետն Բարսեղ անուանակոչութեամբ , Արքեպիսկոպոս Կիպրոսի կը ձեռնադրուի . ընդ ամենն ասան ու երկու Արքեպիսկոպոս : Ասոնք ամենն Պատրիարքական Աթոռոյն հպատակութեան հաւատարմութեան և հնազանդութեան և ազգային իրաւանց պաշպանութեան համար Սուրբ Հաղորդութեան առջև և Սուրբ Աւետարանին վրայ ձեռք դնելով երգումն կ'ընեն , և այնպէս Եպիսկոպոսական կարգ , կնիք և հաստատութիւն կառնուն հոյերէն կոն-

գականերով՝ ըստ սովորութեան : Զարմանալին այս է, որ այս ամենայն Նախկողոտաց անուամբ նոյն իսկ Հռովմէն զատ զատ շնորհաւորութեան թղթեր եկած են, և ոչ միոյն մէջ այս ընթացքն ապօրինաւոր կամ կանոնաց հակառակ է ըսուած . փանօք Աստուծոյ, դեռ այն Նախկողոտունք ողջ են, դեռ իրենց հետ գերեզման չեն գնացեր իրենց ընտրութեան և հաստատութեան ազգային եղանակներն . կրնանք մի առ մի հարցնելով, իրաց ճշմարտութիւնն ի լոյս հանել, և զամենայն զք անտարակոյս լուսաւորել :

Ասկայն այս ամեն գործովք գոհ չըլլար Հայրապետին ազգասիրական եռանդեամբ վառեալ սիրան, երբ՝ դէպ ի գերեզման խոնարհեալ, օրհասական աչքն կը նշմարէր ի մայրաքաղաքիս իւր ազգակից և հարազատ որդւոց ալեկոծեալ վիճակը, և կը տեսներ որ ազգին այս ազնիւ մասն տակաւ սթափելով յազգայնութեան նաւահանգիստն կը դիմէ, Բայց որպէս զի հակազգայնութեան կոհակներն այս փորկութեան միտումն չարգիլեն, և վերջապէս ընդհանուր ալեկոծութեան մէջ բոլոր ժողովուրդն չը թաղուի, հասարակաց բարութեան համար յանձն կ'առնու մինչեւ անգամ իւր բարերար զեկալարութեանէն հրաժարիլ, Բայց Աստուածատուր հմտութեամբն և բազմամեայ փորձառութեամբը մտածելով որ չըլլայ թէ ժողովրդեան մէկ մասն ազատելու համար, երկուքն ևս կորստեան վտանգի մէջ դրուին, կուզէ նախ օրինաւոր բանակցութեան մտնել, Աւստի դործոյն բնաւ մէկ կողմէ արգելք չըլլալու համար, մանաւանդ զկնի իւր մահուան՝ զոր վերահաս կը գուշակէր, և զԱղղն և զԱթուռն անհնարին նաւարկութեան չը մասնելու համար, մեծ գաղանիք պահանջելով և ամենաձանր երդումն տալով, ամեն մէկ Նախկողոտաց զատ զատ թղթեր կը գրէ, կը ժողովէ անոնց կարծիքն մէկ գրութեան մէջ, որոյ ահա ճիշդ օրինակն աշխարհաբար թարգմանութեամբ դնենք ամենուն աչաց առջեւ, որպէսզի բաւ հասկցուն թէ Սրբազան Հայրապետին միտքն և թէ անհաւատարիմ և անարժան համբաւեալ Նախկողոտաց կարծիքը, մանաւանդ թէ անոնց կամքն և բացարձակ որոշումն :

Ներկու իրաւաստութեանց միանալուն համար, Ա. Պօլսոյ Պեր. նախադասին հետ ընելիք բանակցութեան հիմնական սկզբունքն :

Ա. Ներկայ Աթոզիկոսին իրաւաստութիւնը տարածուի բոլոր հայ Աթոզիկէ ժողովրդեան վրայ :

• Բ. Ա. յժմէն Աթոռիկոսին կենդանութեան ժամանակ, Աթոռիկոսական աթոռն ի Կ. Պոլսի փոխադրուի, բայց ամեն Աթոռիկոսական իրաւունք և պատճառութիւնք, լիապէս և կատարելապէս և կիկիւիոյ Պատրիարքի անուանակոչութիւնն անընդհատ յաջորդութեամբ ամբողջ պահուին, նոյնպէս և Պետրոս անունն կարգաւ :

• Գ. Գեր. Նախագահ Հասուն Կ. Պոլսոյ մայրաքաղաքին չ'բայ ունեցած Արքեպիսկոպոսական և նախագահական իրաւասութեան մէջ հաստատ մնայ :

• Դ. Թէ Գեր. Նախագահն, թէ Կ. Պոլսոյ վիճակին և թէ ուրիշ տեղերու Ապիսկոպոսունք Ս. Աթոռիկոսին երգումն հաւատարմութեան ընծայեն սյնպէս՝ ինչպէս Աթոռիկոսական վիճակին Ապիսկոպոսները կ'ընեն :

• Ե. Գեր. Հասուն՝ Կ. Պոլսոյ նախագահ Արքեպիսկոպոսն, Սրբազան Աթոռիկոսին Աթոռակալ ըլլայ :

• Զ. Սրբազան Աթոռիկոսն միշտ իւր քով ունենայ զՆապիսկոպոսաց ժողովն, ինչպէս սովորութիւն է :

• Է. Նոր Աթոռիկոսի ընտրութիւնն բոլոր Ազգային Ապիսկոպոսաց բուէներովն ըլլայ, բայց այն Ապիսկոպոսաց որք արգէն Ս. Աթոռիկոսին հաւատարմութեան երգումն բրած են :

• Ը. Աթոռիկոսարանի միտրանութիւնն իւր կոնսններով, սահմանադրութեամբ և յատուկ գլխով մը միշտ հաստատուն մնայ :

• Թ. Գեր. Նախագահն իւր Ապիսկոպոսաց հետ երբ վկայութեալ պայմանաց հաւանութիւն տայ, նոյն ընդ նոյն առանց ուշանալու և անպատճառ՝ յԱպիսկոպոսաց բողոքացեալ ազգային ժողով մը դուժտրուի, և ազգին բարեկարգութեան և Ստոր Յիկեղեցւոյ բարեշարժութեան համար պէտք եղած ուրիշ ամեն բան սահմանուի :

• Լիբանան ի Աթոռիկոսարանն մեր, ի 6 Փետր. 1863, •

(Մտորացութիւնք)

- ԳՐԻԳՈՐ ԳԵՏՐՈՍ Ը. ԿԱԶՈՂԱԿԱՆ Ը. ՈՆՂԱ. , ԳԱՏՐԻԱՐԲ ԿԻԼԻԿԻՈՅ.
- ԲԱՐՍԵՂ ԱՊՐԴԱՆԵՅ , Արքեպիսկոպոս Կիպրոսի , Աթոռակալ .
- ՄԻՐԱՅԻՆ ԱՊՐԴԱՆԵՅ ԱՂԵՐԱՆԵՐԵԱՆ , Արքեպիսկոպոս Նորասողէմի .
- ՆԵՐՍԵՍ ԱՊՐԴԱՆԵՅ ՀԱԼԻՂԻԵԱՆ , Արքեպիսկոպոս Սերասիոյ .

ԳԱԶԱՆՏՆԱՆ ՍՈՒՐԻԱՍ , Արքեպիսկոպոս Անտիոքոյ , Սրբաճայր Անտոնեան ուխտի
ԻՆԿԱՏԻՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՂԱԼԸՂՃԵԱՆ , Արքեպիսկոպոս Անտիոյ .
ՇՈՎԱՆՆԵՆՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՀԱՏԵԱՆ , Արքեպիսկոպոս Կեսարիոյ .
ԳՐԻԳՈՐԻՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՊԱՆՓԵԱՆ , Սրբեպիսկոպոս Բերլիոյ .
ՊՂՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԷՔՔԱՐԵԱՆ , Արքեպիսկոպոս Ալեքսանդրիոյ .
ՂԵՒՈՆԴ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԽՈՐԻՈՒՈՒՆԻ , Արքեպիսկոպոս Մելիտանոյ .
ՇԱՆՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՊԱՆՏՈՒՆԱՆ , Արքեպիսկոպոս Տիգրանոկէրտի .
ՍԵՂԲՈՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՆԱԶԱՐԵԱՆ . Արքեպիսկոպոս Մամայոյ .

Ընդ. ամենայն մետասան Արքեպիսկոպոսունք , որոց իւրաքանչիւրն
այլևայլ անզգանուելով՝ ըստ այնմ ստորադ բաժ են , բայց ի Պատրիարքէն ,

Կաթողիկոսը զայս հիշատական սկզբանց թուղթն որ ելի է՝ ինչպէս
կարժէ՝ մտադրու թե տմբ կարգացուի , աղէկ կը անանու ի որ ոչ միայն
չունի կէտ մը որ աղղին կամ մանաւանդ անզոյս ընդ հանուր ժողո-
վրդին հոգեւոր կամ մարմնաւ որ շահուցն ե իբրուանց հակառակ բը-
լոյ , այլ ամենեւին նպատաւ որ ե համաձայն է ասանց . զայս նշանաւ որ
թուղթը՝ կ'ըսեմք . բաղձաձուաւ ե արեւելեան ե աղղային իբրուանց
նախանձանդ իր Երուսաղէմոյ Միքայէլ Արքեպիսկոպոսին ձեռքն
ուանդելով , ե միանց ամայն զնա Կաթողիկոսի լիազօր փոխանորդ
անուանելով , իշրե խաղաղութեան հրեշտակ ե փրկութեան միջնորդ
ի Կ. Պոլիս կը զրկէ , յամին 1865 : Որ նոյն ընդ նոյն հոս մայրաքա-
ղաքս դալով , շատ համակրութիւն , պատիւ ե աղէկ ընդունելութիւն
կը դանէ . բայց ախոս որ այն ստորի հոս տիրող հնատխտը (քօլերան)
չը ներքեր որ փրկուէաւ պատողամաւ որութիւնը գործադրէ . անդու թ
մահը Արքեպիսկոպոսին սակրները դ երեզման կը ասնի՝ Նահապետեան
Գ. շ . Եղիս ընդարձակաւ արհուրդ վարդապետին հետ միատեղ , որ
նոյն ժամանակները Բ. Պրան քով Կաթողիկոսական փոխանորդ էր .
Ս. յս անակնկալ ե ցաւալի դէպքն ու թմնամտայ ե վաստակարեկ
Ս . Կաթողիկոսին անդին կենացն մահաւ ի թ պիտի բլլային . զոր դու-
շտակելով , անոր քօղն եղող Արքանանու վանուց միաբան Վարդապետ-
ն ՚րն ամանի բով գազանի կը պահեն , բայց վերջապէս կը հարկող ըլն
իւն յայտնելու , որպէս զի անոր որոշուլութիւնը իմացուի . Կաթողի-

կոսն նոյն ժամայն կ'որոշէ, որ թերականոր մնացած պատգամաւորս թեան գործն յանձնուի Սերոսաբից Ներսէս, և Անտիոքայ Սուքիաս Գեր. Ազդակ առաջ, որք նոյն ժամանակ հաս կը գտնուէին, Ասոնք հաղիւ այս պաշտանին կատարման համար երեք չորս անգամ պէտք եղած անձանց հետ սեսու թիւն բրած էն, և ահա յՅ Քոնշարի, 1866, Բաղարատայ կոտէջիք սրծին մահուան ականոր ստուերաւ կափուցեր էր իւր սրատես աչքը, չտեսնալու այլ եւս իւր սիրելի ազգին երկպառակ և սուր սրազգ չիճակը, թողացեր էր իւր մահկանացու նշխարքը Արամանու մայրաց ներքեւ, մեւեր էր այն անմահ յիշատակաց արժանի Հայրապետան որոյ մահն բոլոր Արեւելից և մեր ազգին սասանման պատճառ պիտի ըլլար, Այն անգամին ինտանետց, ի Ս. Լուսաւորչայ հետէ անընդհատ յաջորդութեամբ մինչև մեր օրն եկած հասած Արեւելեան փառաւոր Պատրիարք լ. թեան սակի շղթային չերթին օղակն կտարեր էր, սպասեր էր Լուսաւորչայ բարոյական սերունդը, ոչ եւս Նոյեան Սղանին կը մշէր, Թագէտի և Բարթողիմնայ չկայական սրբան հետ խառնեալ սուրբ կաթիլներուն կտրտութիւնն և կենդանութիւնը մտեր էր, չերջապէս խաւարեր էր Հայոց այն բարերար Արեւն որոյ միջոցայ վրկարար պայծառութիւնը Տիգրիսի և Եփրատայ, Ալիսի և Ախեոսի Կրտի և Նեղոսի գետափանց չրայ սուասօրէն սխեւէն յետոյ, չերթին ժամբուն սակաւտու բաց երկայնածիղ շառախններն հասեր զարկեր էին մինչև Բիւղանդեան ծովափանց չրայ:

Աւերք կրսպատէինք որ անոր մտերէն ուրիշ փիւնիկ մը եններ, ահա անոր ներքեւ թողաւ ճակագղայնութեան կայծն արդէն կը վրկար և զարմանալի արագութեամբ բոցանալով չորս գին կը ճարտկէր. նախնի աւանդից պաշտարան մխարանք և Աթոռիկոսին ժողովն անգամներն, որոյ խորհրդով ըստ հին և նոր սահմանագրութեանց Աթոռիկոսական չիճակը պէտք էր կատարարուիլ, կը մերժուէին, կը բանագրուէին, տմանք ամբաներով բանտարկութեան կը դատապարտուէին, ընդհանուրին դէմ նաև քաղաքական կերպով սպառնալիք կ'ըլլային, որով լեզունին և գրիչին միանգամայն կապուելով, օտարականք մեր գոչոց միջամուխ կըլլային. եւ Ապիսկոպոսունք զանազան հեռաւոր քաղաքներէ հաղիւ ժողուած, ամենայն բան հողեկարութեան չիճակի մէջ կը գտնէին, Արդ՝ որ սիրտն է, որ լսէ, տեսնէ, այս եղևլութիւնքը

ճաշակէ այս դառնութեանց բաժակը, և յոգոյ հանելով չը նորոգէ
Նրեմիայի և Խորենացւոյն սղոները. Սուգ առին ճանապարհք Սմանի,
զի ոչ գոյր երթեակի տօնից տարեկանաց նորա, ամենայն դրանք նորա
եղևն յապահանութիւն, քահանայք նորա հաշին հառաչին և յոգոյ
հանեն, կուսանք նորա ի գերութիւն վարեցան, և ինքն դատնացեալ
յանձն իւր, Չինչ վիտյութիւն վկայեցից յեղ, կամ զինչ նմանու-
թիւն նմանեցուցից, զի ծանրացաւ բաժակ բեկման քո, օրնորդ
դուստր Սմանի, ո՛ր միտիմարեցէ զբեղ, ի՞՞նչ օր իցէ՛ սր բովեացէ-
(Նրեմ. Ա. Պ. Բ. 43), Ո՛հ, սրչտի իրաւանք ունինք կրկնելու և յիջ-
յեղելու ծերունի քերթողաճօր Ա. Պրիդորի տանէն Յոխանոսյանու-
թեան ջնջուելուն համար յօրինած սղոներն. «Որքամ զբեղ Հայոց
աշխարհ, ողբամ զբեղ, հանուրց Հիստիսականաց վեհադոյն, զիրար-
ձաւ քահանայ, խորհրդական և ուսուցող, վրդուեցաւ խողաղ թիւն,
արմատացաւ անկարգութիւն, ցրդուեցաւ ուղղափառութիւն, կայ-
կայեցաւ աղիտութիւն, Ողորմիմքեղ եկեղեցի Հայաստանեայց ի քա-
ջին զրիեալ հովուէ և հովուակցաց, Ո՛չ եւս անտանեմք զրանաւոր
հօսքս ի վոյրի գալորսնջ և առ ջուրս հանդստեան տարածեալս, և
ոչ ի փարսխ հատարեալ զդու շանարտ ի գայլոց, այլ ցրտեալս անա-
պատոյց և գահալիմութեանց. . . Վասն զի Մոսկէս բարձեալ լինի և
Յնսու ոչ յաճորդէ՝ ուսանչորդել յերկիրն աւետեայ, Ռորտ՛ամ մը-
ժեցաւ յիւրմէ ժողովուրդեանն և փոխանորդեաց սրկին Նարատոյ, Ն
Յիսա համարձաւ և Նզիսէն ոչ մնաց կրկին հոգւով օժանել զՅնս,
այլ և Աղբէլ հրաւիրեցաւ ի կատարել զխորոյէլ. . . Անախրոս բանա-
դատէ թողուլ զօրէնս հայրենիս, և Մատաթիա ոչ ընդգիտակոյցէ,
պատերազմ զմեզ շուրջ պատեայ, և Մակարէ ոչ վրկէ՛ Սյժմ մարտք
ի ներքուստ և արհաւիրք արտաքուստ, արհաւիրք և մարտք ի հեր-
ձուածողոց և խորհրդականն չէ ի միջի, որ իրատէ և յորդորէ. . .
Աւանդ զրկանացս, աւանդ թշուառական պատմութեանն. . .

«Ո՛ր մեզ յայստիկ ճառակցէ հաստարելով տշտմութեանս և օղ-
նեայէ ակտակցելով ասիցս կամ յարձանս փորադրել. զարդիր լրե-
միաս, զարթիր և ողբա. . . դու շակեալ յառնել հովուաց ազխաց . .
որք զայլքեղեալք զիւրեանց հօսա զիշատանս՝ Խոր. Մատեն. էջ 272. 275,

Այլ հարկ է մեզ շարունակել մեր ակաւր պատմութիւնը. զուցէ և
դաձն իմնցուելով դարման մը գանու ի առաջիկայ աղէտից :

Գրիգոր Աետրոս Ը. ի վտխճանեւէն յետոյ, քաջ զգրագրին և հոյսին աստուածակազմ բանակը կը լուծի. ուստի՝ ազգային կանոնաց համաձայն, բոլոր Սպիտակագոսաց ստորադրութեամբ և կը բով առժամանակեայ փոխանորդ մը ընտրուելու և դրուելու տեղ, նախ կուիւ կ'ելլայ Աթուին կառավարութեան համար, և թէպէտ փոխանորդ մը կ'ընտրուի և գրիթէ բոլոր Սպիտակագոսաց կողմէն կը ճանչցուի ըստ սուրբութեան, բայց ոմանց հակառակօրէն թեմամբ և օտարաց թեմարկութեամբ կը մերժուի և յանիրաւի քաղաքական իշխանութեան ձեռքը մասնուելով, ամիսներով կը բանտարկուի, և յետոյ ևս կը գտատապարտուի Վանական կամ Աթուոյն խորհրդական ժողովն ոյն ժամանակ կը բազկանար մէկ Սպիտակագոս և ելեք վարդապետներէ. միւսներն առ հարկի գորս կը դանու էին. ներկայ եղողներն էին Բարսեղ Վ. Արքեպիսկոպոս Երպրտի, Գապարեան Աբրուհէ Վ. Գաթիթեան՝ Գրան երէց, Գրիգոր Վ. Պէտրիկեան՝ Գանձապետ և Փակակալ և Անդրէաս Վ. Աղեքսանդրեան՝ Սարկա ազապետ, Աստեք նախնեաց սուրբութեան համեմատ՝ Լնչպէս յառաջ տեսանք, Կոթողիկոսարանին սրահօնեայք և Աթուոյն միարան վարդապետքն ըլլալով, ըստ սուրբութեան Աթուոյն, Կոթողիկոսի ընտրութեան երկուքը չէին կրնար մասնակցիլ, որովհետեւ վարդապետ էին և ոչ Սպիտակագոս, իսկ Գաղանճեան Հ. Սուքիաս՝ Անախրայ և Անճարեան Հ. Արսէն՝ Նիսիկեարիոյ Արքեպիսկոպոսները դեռ չը հասած, Վասին Առաքելական փոխանորդը Գեր. Վալերիան որ Արեւելեան դրութեան հակառակ դաղափարներովն նոյն իսկ Արարցոյի մէջ ծանօթ եղած է, կերպ կերպ պատրաստներով միջոտնութիւն կ'ընէ, Նախ և յառաջ Առաքելական Պատրիարքական փոխանորդ կը կարգէ Մէրաբի մատաղատունկ Սպիտակագոս Մելքոն Վ. Նաղարեանն, և յանիրաւի երեք չորս հոգի յՍպիտակագոսաց կրօնարական ձայնէ, և ի քահանայի թէ ներգործական և թէ կրօնորական ձայնէ զրկել կուտայ

և այնպէս բողոք ձայները քանի մը մասնաւորաց , մանաւանդ թէ անհասարակ մը չ'ըստ տանտնային տալով , ինքն եւս անձամբ կուզայ Եպիսկոպոսաց նախագահ կը նստի Պատրիարքի ընտրութեան ժողովոյն մէջ . նոր և ստորինակ ցոյց յ'ընկերու Աստուծոյնաց բռնաբարտ թեան դէմ ազդեցայն նշմարող ազդասէր չ'արդարեաւ կը բողոքեն , բայց ձայներին շատ տկար կը մնայ . Եպիսկոպոսուէք կը յուսահատին , մանաւանդ թէ իր արտոնչի ին իր թէ մը դատաւար կ'աճարարեն . չ'երջայպէս կ'անդանի ձայնի զԱ. Պօլոսոյ նախագահ Գեր. Հասունեանն ի Աթոռային կ'ընտրեն : Այս դորձոյս մէջ իրենց յորդոր կ'ըլլայ ազդեցին իրաւասութեան երկարաւիտ թիւնը վերցնելու փոխարէն , որպէս զի յառաջող թիւս թեան համար աւելի ոյժ ստանուի և թեանս միւս ազդեցնոց հետ միաբանելու ճամբոյ մը բացուի : Եւ թէպէտ Աթոռոյն պարագայութեան ասեն պայտիսի մեծ և կարեւոր փոփոխութեան մը ընեն ի կանոնաց արդիւնաւէր , և նոյն իսկ Եպիսկոպոսուէք իրենց ըրած ուխտին հակառակ չէին կարող դորձել սակայն ազդին և կրօնից մեծագոյն բարիքը մտածելով , և հանդուցեալ Ա. Աթոռային յայտմասի ցուցած փոփոխին , որով և հրամանն ենթադրելով , և դիտելով միանգամայն անոր հետ միասեղ և իրենց միաբանութեամբ ստորագրած պայմանները , նոյն հիմնական սկզբանց յատակազօծին չ'ըստ , որոյ որինակը վերը դրինք և սրմէ դուրս Եպիսկոպոսք անդամ չէին կրնար բան մը ընել , առանց հուստագրուած և երդմնազանց ըլլալու . միով բանիւ , որպէս զի չ'ըլլայ թէ ուրիշ կողմէ ուրիշ կերպ անօրէնութիւն կամ փոփոխութիւն մը ըլլայ , չ'երոյն չ'էալ ու թէ Արքեպիսկոպոսուէք ընտրութեան մասնակից կ'ըլլան , իրաց առեալ զ'Երեսէս՝ Սեբաստիոյ և զ'Պօլոսո՝ Աղեքսանդրիոյ և զ'Միքայէլ՝ Երուսաղէմի Արքեպիսկոպոսները , որք անօրինակ դրժբազդութեամբ մէկ ասարուան մէջ առ Աստուած փոխուեր էին , և զ'Իզաիանիան Հ . Սուքիաս և զ'Նիւմարսիան Հ . Սրէն Արքեպիսկոպոսները , և Աթոռայինսական ժողովոյն երկու ձայնատէրերը՝ միաբանութեան երեսփոխանքը , այսինքն չ'ըստ ձայնատէր քուէ : Ահա այս եզրնակաւ և այսպիսի չ'ըրդարման սկզբանց մէջ Գ'ր. Հասունեանն Պատրիարք կ'ընտրուի Պետրոս Թ. անուանակոչութեամբ ի 14 Սեպտեմբերի , 1866 : Յաջորդ օրն Եպիսկոպոսուէք առ Հոռոմայ Ս. Քահանայապետն լսա սովորութեան զիր կը գրեն

պաշտօնական կերպով, և այն թղթոյն մէջ զընտրութիւնն ծանուցո-
նելէ յետոյ, այս մտադրութեան արժանի խօսքերն կ'աւելընեն
ընտրելոյն համար. «Յաջորդ իրաւանց և տրածնութեանց (առանձ-
նաչնորհութեանց) նորին հանդուցելոյ Բ. Պատրիարքին», Եւ ապա
կ'ըսեն որ նորընտիր Պատրիարքը՝ որչափ կարելի է՝ շուտով դոյ ի
Վերանան Պատրիարքական Աթոսը ժողովուրդու և ազգային ձեռք
կատարէ ի վայելչութիւն նորին Միտոսոյ և ի միտմարտութիւն ընտրու-
ղոյն, Նոյնը հետագրի միջոցաւ հաս եւս իմաց կուտան՝ և որոշ-
հետեւ միութիւնը, մանաւանդ մեր ազգին համար, ամենակարեւոր
ինչ է, և ըստ ինքեան միշտ սիրելի, ցանկալի և ամեն բարեաց պատ-
ճառ, և ազգին եւս ընդհանրութիւնն աւելի զպաշտպէս չեղծի
ժամանակներն արժանալով կու զէր որ նախագահական իշխանութիւնը
չէրնալով, անոր տեղ ազգային բնական իշխանութիւն մը հաստա-
տուի, այս նորոգ ընտրութեան լուրն առնելով մենք ամենքս՝ մեծ ու
պղտիկ, կ'աբախանանք, յարեբան կը դուչենք Վիլիկոյ Սրբ' պիւ-
կոպոսաց անձնանու էր զհնորութիւնն ի սէր հասարակաց բարութեան
ազգիս և Ապիստոլիկեայ կրօնից, և կը փութանք խնդամիտ և անկեղ-
ծարար շնորհա որբու զնորընտիր Ապիստոլիկոսն, Բայց Վերանանու
մէջ անցած անցքն մեզ անմանօթ ըլլալով, այսչափ միայն շփոթ
եղանակաւ կը ընենք, որ դոցէ Հռովմոյս փրկարար միութեան կամ
արդիւր դնէ, և կամ ինչպէս կը ըսն էր ի կենդանութեան հանդու-
ցեալ Ապիստոլիկոսին, ու զէ Ապիստոլիկոսական ընտրութիւնն իրեն չե-
փականել. վասնորոյ, որպէս զի ազգը մեծ կորուստ մը չընէ Միտոսոյ
պարտադրութեան ժամանակ կաղաչենք ամենքս, մանաւանդ մեծամեծք,
որ ինչքն Ապիստոլիկոսն եւս, իւր մեծ և արիւտարտ նախորդին նման,
ոչ միայն իւր իրաւանց հակառակ կարելի եղած ոյր և իցէ խոստմունք
կամ առաջարկութիւն չընդունի, ոչլ հաւատարիմ աւանդապահ և
քով ջատագով կենաց ազգին աւանդին, ապա թէ ոչ՝ հրաժարի,
Ինչքն իսկ, կրնանք զայս հաւատուել, կ'ապահովցնեն զմեզ որ կամ
առանց փոփոխութեան, իւր նախորդաց պէս պիտի Ապիստոլիկոս ըլ-
լայ, ինչպէս զինքն Ապիստոլիկոսուհի ընտրելու ու ծանուցելու էին, և կամ
պիտի հրաժարի Չոր իմանալով՝ ժողովուրդը կատարեալ չտաստ-
ութեամբ հանդիստ կընասի, իւր բնածին խաղաղասիրտութիւնն և ազգասէ-
բարքն յայնմեզով, չը յիշեր անցեալները, հաստատ կարծելով որ Պեք

Հասունեանն՝ ազգային ամենաբարձր իշխանութեան հասնելէ յետոյ , ազգային իրաւանց շուիղները պիտի կոխէ , և հովիւ քաջ , հայրենասէրութեամբ և կրօնափրութեամբ զհետ խր ձգելով բոլոր հասն և ազգին ջրուեալ ոչխարները , պանծալի և անմահ յիշատակ մը պիտի թաղու պատմութեան մէջ ազգաց յաղգս :

Արր սցսպիտի մատու թեամբք դործոյն յաջող ելցն անհամբեր կըսպասէինք , Չեր Հասունեան փոխանակի ի Ախրանտն երթալու , հոս մնալով , չը թողուր որ անունն ըստ սոյնրութեան եկեղեցիաց մէջ յիշուի , ինչպէս արդէն Ալիկիկոյ սահմանին մէջ սկսած էր յիշատակուիլ . զՆպիսկոպոսներն հոս կը կանչէ , որոնցմէ երկու երեքը միոյն կուգան , իսկ մյաններն սրտակոտոր կըսկին իւրաքանչիւրն իւր վիճակը երթալ . Յետոյ դիւեր մը յանկարծ այն Ապիսկոպոսաց անցագիւրերը կառնէ և զանոնք դէպ ի Հոսով՝ ճամբորդ ընելէն բուական ասան ետքը , ինքն եւս դէպ ի Հոսով՝ ճամբայ կ'ելլայ , յՅ Փետրըրջարի , 1867 :

Հոն հասնելէն յետոյ , ինչ կը սխտահի , չննք դիտեր , գեւ սյգ գաղանի մնացած է մեղ , Նոյնպէս չը դիտենք ինչ պատճառաւ , այլ աւերորդ տեղ , երկու վիճակայ եւս դրեթէ բոլոր Ապիսկոպոսներն ի Հոսով՝ ժողովել կուտայ . դուցէ անոնց կողմէն սպաղոյ դանգատունաց տեղի չը մնալու համար . նմանապէս հոն կը դանտին Անեակոյ և Ախննայի միթիթարեանց Չեր . Աբրահար Ալքրնպիսկոպոսուեք և այլք եւս , և այնպէս իւր Աթիթոյիկոտութիւնը Առաքելական դահին ընդունել կուտայ . առ արտաքս , նախագահական անունն , ազգին փափաքանաց համեմատ , կը վերնայ և տեղը կուգայ Աթիթոյիկոտական ազգային իշխանութիւն մը , մեղ բնական և սիրելի , այլ իբօք Ալիկիկոյ Աթիթոյիկոտութիւնն էր որ կը ջնջուէր , Մենք ի Հոսով՝ եղածն երուն տեղեկութիւն մը չունէինք , սակայն երբէք երեւակայել անդամ չէինք կրնար որ Ա . Աթիթոն մտ ջամ ըլլար ոչ միայն իւր այնչափ յաւերթական յիշուտակոց արթանի և դործածութեան համար առ ամ անփոփոխ վճիռները , սահմանադրութիւնքը , և նոյն իսկ Պիտո Թ . իւր այլ և այլ անգամ ինչպէս ին Յունուարի , 1848 , դարձեալ ի 4 Փետրուարի , 1854 , և եւս յ8 Ապրիլի , 1862 , չնորհեալ հրատարակական կոնգակներն , որոց ի զորութիւնն ըլլալն դեռ անյեալ տարւոյն Սեպտեմբերի 3 թուականաւ՝ առ արեւելածէս Ապիսկոպոսուեւս ոչ

միացեալս ընդ Առաքելական Աթոռոյ , ի նորոյ ուղղեալ կոնդակէն ևս աղէկ կը հասկցուի , այլ և նոյն իսկ Ս. Աթոռոյն յատկանիշ հիւրամեծար աստնջականութեան և մարդասիրութեան օրէնքն և պատշաճողութիւնն խոտելով , միայն ասոր համար յիւր ծոցն ժողուած ըլլար բոլոր արեւելեան Պատրիարքները , մանաւանդ մեր նորընտիր Աթողիկոսն իւր Եպիսկոպոսներովը , որ զանոնք մերկացընէ իրենց իրաւունքէն , և այն առանձնաշնորհութիւններէն զոր անդստին ի սկզբանէ քրիստոնէութեան կը վայելէին , և որ այնպէս ճանչցուած էին Առաքելական Պահոյն բաղմիմաստ բոլոր Քահանայապետներէն , Չէինք կրնար երազել անգամ որ Պիոս Թ. քանի մը անձանց Առաքելական եկեղեցւոյ խորհրդական տնէն հեռանալն առիթ բռնելով , չարաշար յանդիմանէր անպարտ եղողները : Թէ և ոմանք ապստամբ որդւոց նմանած ըլլային , բայց հայրենի գիրկն և տունն ի բազում ժամանակոց հեռէ դարձած ըլլալէն յետոյ , ոչ միայն վայելուչ և իրաւացի չէր կրնար ըլլալ նոյն մուսուլման և ջնջուած յանցանքներն յիշեցնել , այլ և հարկ էր աւելի մարդասիրութեամբ և պատուով վարուիլ , ըստ երկնաւոր Հօրն օրինակին , որ ամենայն մարդասիրութիւն ցուցնելով օտարացեալ որդւոյ մը նաև իւր սեփական մատանին , ոտից կօշիկներն անոր պարգեւելով և ամենայն կերպով խնամելով զնա , զերկինք և զերկիր հնչեցուց ուրախութեան ձայներէն , և այլոց նախանձը չարժեւու չափ շնորհներ ըրաւ անոր , ինչպէս Ղուկասու ԺԵ . գլխոյն մէջ կը կարդացուի :

Վերջապէս չէր յուսացուեր որ եկեղեցական դատակարգութեան մէջ այնչափ պատուաւոր տեղիք դրաւող Պատրիարքական իշխանութիւն մը և Արեւելեան Եկեղեցի մը գրեթէ հասարակ Աստին Արքեպիսկոպոսութեան մը կարգը մտնէր , իւր Եպիսկոպոսաց ընտրութեան խնդրոյն մէջ ժողովրդեան հին ժամանակներէ ի վեր անհակառակ վայելեալ իրաւունքն և անգին ժառանգութիւնն իրրև աւելորդ , անպիտան բան մը մէջ աւելն բարձուեր , և Ս . քահանայապետն կարենար մէկ կերպով մը և առաւել ևս հրապարակական յայտարարութեամբ առաջի ամենայն աշխարհի ուղէր լուծել և ջնջել զանոնք , զատապարտել թէ իւր Բ . նախորդներն և թէ՛ զինքն իսկ իրրև անրդգոյշ , թող և անհող , կամ « փնասակար և հերձուածողութեան գիրաւ ճարակ և սնունդ մատակարարող և նպաստաւոր » ըսուած դրու-

Թեան մինչև ցարդ ներողամիտ, իրեն հետ իբրև որդիք ընդ ազնուազութի հօր կապեալ և միացեալ մէկ ժողովրդեան սրտերը վիրաւորելով, իրմէ պաղելու, չենք ըսեր բոլորովին հեռանալու, պատճառ սաղանոր, և այնպէս Առաքելական աթոռոյն պատկառելի անունը բամբասելի ընել յԱրեւելս, և ասկէց ծագելիք աղէտից և թշուառութեանց պատասխանատուութիւնը իւր փափուկ խղճին և Առաքելական աթոռոյն անարատ պատուոյն վրայ բեռնաւորել:

Երբ մեր ակնկալութեան հակառակ՝ սյոսլոխի շփոթ ձայներ հեռուէն մեր ականճներն հասնելով, խիզճերը կը խոցոտէին, թէպէտ չէինք հաւատալ անոնց, ահա կուգար կը հասնէր ի Ա. Պօլիս այն շրջաբերականն Արեւելեան Հայրապետին, տպեալ ի Հռովմ՝ յամի 1867, Յուլիսի մէջ, յորում ակրնկալեալ աւետեաց տեղ, ազգային իշխանութեան և իրաւանց դատապարտութեան վճռոյն յառաջարանը կը դանձինք և հրատարակաւ եկեղեցւոյ մէջ կը կարդացուէր, այսպէս. «Այս ըլլալու ատեն, ինչպէս յառաջուցմէ վտառհ էինք, Առաքելական աթոռը մեր հնուցմէ ունեցած և օրինաւորապէս գործածուած էական արածնութեանց պակասութիւն մը չ'ընելով ամեն բան վերստին հաստատեց որ անսրգայ ժամանակաց զտանգալից վրդովմամբը չ'կրնայ դիւրաւ հերձուածոյ հոգին արանութեանց պատրուակաւ իրեն ճարակը դանել, այս նախդրու շտեմանն սնօրէնութիւնը որիչ ամենայն Արեւելեան Պատրիարքութեանց ալ տարածելով» (էջ 6):

Հարկ է արդեօք մեկնել այս սողերս:

Շրջաբերականն կըսէ թէ Ս. Աթոռն հաստատեց մեր օրինաւորապէս գործածուած իրաւունքն. արդ մեք սպորինուոր և անհաստատ բան մը չունէինք. յետոյ կըսէ թէ՝ ամեն բան հաստատեց, այլ ուրիշ՝ զրութեան մը մէջ կը կարդանք որ Ս. Աթոռն աւրեյ ջնջեց, փճացուց արդէն եղածները, թէպէտ և անոնք արժանի յիշատակութեան բաներ եղած ըլլան, ինչպէս վարը պիտի տեսնենք բառ առ բառ: Ա՛րսէ դարձեալ շրջաբերականը որ ասանկ անօրէնութեան մը պատճառն (ըսել է որ նոր անօրէնութիւն մը եղած է, և եթէ այս անօրէնութիւնը մեր էական իրաւանց կը վերաբերի, ինչպէս յայտնի է, ինչ է ուրեմն հաստատուածը), ուրիշ բան չէ, բայց եթէ չըլլոյ որ արածնութեանց պատրուակաւ հերձուածողութեան ողին կարենայ ճարակ

գտնել, Այլ եթէ, բուսածին պէս, էականը սրահուած է, և միայն պատահականը վերցուած, նոյն հերձուածոյ հողին չը կրնար պահուած էականով իւր ճարտիւր դանել, որով այս նախադրուշութիւնն աւելրդ և անօգուտ եղած կ'ըլլայ, և հետեւաբար և զբուն էականն պէտք էր վերցնել որ ամենեւին ճարտու սնունդ չմտար. հերձուածոյ էականը, արմատականը մնալէն յետոյ, պատահական և անհատական քանի մը բուսած կամ բուսնելիք ճիւղերն խել ինչ բանի կը ծառայէ. միթէ նոյն արմատէն ուրիշ ուսճայից ճիւղեր չեն կրնար բուսիլ, որոյ առաջին առնելու համար մէկէն պէտք էր սյդ նախադրոյշ անօրէնութեան դրութեամբն, բարբոսի ծառն հատանել՝ տապար առարմին դնելով, որ սյլ ամենեւին բան մը չկրնայ բուսիլ, Նոյնպէս, ապագայ ժամանակոյ մէջ վտանգալից վրդովմունք պատահելու և հետեւաբար հերձուածոյ հողոյն այն առթիւ ճարտի դանելու մըտացածին երկիւղն ինչպէս կրնան պատճառ ըլլալ մեր իրաւանց բարձմանը, առողջ անձի մը՝ ապագայի մէջ կրնայ հիւանդանալ ըսելով՝ ծանր ակտացելոց պէտք եղած դեղը կանխիկ չեն մատակարարեր. անտոյդ ապագայի մը ստոյգ և անխառն ներկայն չեն զոհեր. յանցանքն չեղած՝ չեն գատապարտեր, Արդարև ներկայիս մէջ յարուցեալ խռովութեանէն և դայթակղութեանէն աւելի վտանգաւոր կրնային արդեօք ըլլալ այն երեւակոյցեալ ապագային կարելի վրդովմունքն և անմեղաց և բարեմտաց առջև սյթ մէն բացուած՝ չէ թէ միայն երկպառակութեանց և հերձուածոց, սյլ թիրեւս անհաստոութեան ճանապարհէն վտանգաւորագոյն ճանապարհներ պիտի բանարարդեօք այն անստոյգ ապագայն, Հարցնենք դարձեալ, ինչ էին մեր հնուցմէ ունեցած և օրինաւորապէս չը գործածուած էական արտօնութիւնքն. ահա մենք վերը տեսանք մեր բուն հայրենաւանդ ժառանգութիւնը և անոր անխախտն, ընկալեալ և օրինաւորապէս գործածութիւնը. ուրեմն որո՞նք են մեր ապօրինաւոր իրաւունքը, կամ եղած անօրէնութեան առիթ տուող զեղծումները, Միթէ Արիւսիոյ Աթթողիկոսներ, այն սրբակեաց և Աստուածարեալ և Առաքելական Աթոռէն մեծապէս գովեալ անձինքը՝ զեղծելով և ապօրինաւոր կերպով գործածելով զարտօնութիւնս, պատճառ են տուեր անոնց վերնալուն, Այսպիսի ենթադրութեան դէմ այն Ա. Հայրապետաց ոսկրներն յախտնից հանգստենէն ելլալով կը բողոքեն, Այլ նոյն չըջարեաականն իսկ նա

խընթաց էջերուն մէջ (էջ 4.) չէ՞ վկայած ըսելով. «Արդէն Բ. Գրիգորն Պետրոս Ը ի. մահուամբն այրիացած էր այն Աթոռը, որն որ հարիւր քսան տարիէ աւելի իրրև նոր և դալար ծիւղ մը օրէ օր զարգանալով, այսինքն Բենեդիկտոս ԺԳ. ամենխմաստ քահանայապետին նորոգած Տանն Ալիլիկիոյ Աթոռիկոսութիւնը, որուն առողջ վարդապետութեան հիւթով ուռնացեալ բարունակները շատոնց հովանի կը ձգէին իրեն քովը հերձմամբ դօսացեալ բնոյն վրայ, և Նմանապէս քանի մը սող ետքը նոյն Աթոռէն կարգ և հաստատութիւն առած Եպիսկոպոսները լիարեւան դուլելով կրէն. «Ատուղիւ անզուգական էր այս (Աթոռիկոսականն յիճակին Եպիսկոպոսաց ի Զմմար դումարեւոյ) Ախտապետաց վեհանձնութեան, և եկեղեցւոյ և Ժողովրդեան բարոյն համար ցցուցած զոհողութեան օրինակը, որ բոլոր Արամանն տոհմին կրնայ վրկաւէտ դարագլուխ մը ըլլալ», Այս բացայայտ խօսքով ինքն ևս կը վկայէ որ ապօրինաւոր կերպով գործածուած արտօնութիւն չը կար՝ ուստի հարկ ըլլար, չէ՞ թէ էական, այլ և ոչ իսկ պատահական փոփոխութիւն մը ընելու: Փոխանակ այն հերձուածողութեան բառերը նորոգելով խիղճերն և սրտերը գրգռելու, մտցուած կերքն արթնցընելու, օգտակարագոյն չէ՞ր ըլլար արդեօք ազգային իրաւանց քաջ ջատագով կանգնիլ՝ տրուած խոտման համեմատ, եթէ իրօք այն իրաւանց դէմ սխալ կարծիք արտագրեալ ըլլային, Փոխանակ Ալիլիկիոյ Եպիսկոպոսները դուլելով շատանալու, լաւագոյն չէ՞ր ըլլար անոնց միաբանութեամբ որոշած հիմնական սկզբունքն անթերի և իրական կերպով գործադրել, և ստորագրութեանց և կնքոց պատիւը պահել և ոչ թէ իրր հաստուցումն անոնց զոհողութեան, մերկայնել զանոնք ի նախնի Պատրիարքաց առած առանձնաշնորհութիւններէն, ըսելով ի Ա Կարտի, 1868 և յԱ. ամի Պատրիարքութեան տուած և դեռ պատերու վրայ փակած կոնդակաւր թէ. «Կադարեալս հրատարակեմք զոր և իցէ առանձնաշնորհութիւնս կամ արտօնութիւնս շնորհեալս ի մէնջ կամ ի նախորդաց մերոց ամենայն քահանայից, աշխարհականաց, միաբանից կամ վանականաց», և նոյնը զինքն ընտրող Եպիսկոպոսաց ևս գրով իմացունելով, և միանգամայն անոնց միաբանութիւնն, յարդելի սովորութիւնն, կանոնն և կարգերն իսկ ջնջելու ջանալով. Թող որ այս ամեն բաներս աւելի կրնեն զանուն Առաքելական աթոռոյն յԱրեւելս: Մէք ևս անշուշտ եթէ ուրիշ

ապահովութիւն ունեցած չըլլայինք Ս. Աթոռոյն իրաւասիրութեան և Արեւելեան Եկեղեցեաց իրաւանց համար յատկապէս ունեցած խնամածութեան, շունենայինք բուն անոր մտաց թարգման եղող վրձիւներն, ապահովացուցիչ սահմանադրութիւնքը, պահպանողական կոնդակները, զորս վերը տեսանք, մեք ևս անշուշտ անոր սէրէն պաղելով պիտի խորէինք, չուզելով մեր ուղղադաւանութիւնն առիթ և պատրուակ ընծայել մեր իրաւանց կորստեանը,

Նոր Աթոռիկոսն այս շրջաբերականին հրատարակութենէն ետքը, որ այնքան խռովեց զազգը, հոս Մայրաքաղաքս կը դառնայ. դարձ մը, աւանդ, յոյժ տարբեր Ս. Լուսաւորչայ և Արբահամ Աթոռիկոսի նոյն Հռովմէ դառնալէն, Լուսաւորիչն ի Լատինաց առեալ անխմար նշխարին անարատութեան հետ Լատինական վսեմ Միթրին գործածութիւնը միայն հեաը բերեր էր, իսկ այս անդամ ընդհակառակն, ազգութեան պատուական խմորն ապականուելով, արեւելեան հայկական Աթոռիկոսութեան անդին մարդարիտը կորսուած էր: Ունէր ինչն, այո՛, ըսկ Պալիսն մը, ոչ ի լրումն պատուոյ, այլ մանտուանգ ի նշան ջնջման լրութեան իւր իշխանութեանը, որով և ազգին միանգամայն, ի նշան երկպառակութեան և դայթակողութեան բազմաց և յոչ ումեք ի կանդնումն, Ուստի և չէր կրնար ինք զինքն աթուակալ Ս. Լուսաւորչայ և յաջորդ Գրիգորի Պետրոսի Լի. առձայնել, երբ չէր եղեր ժառանգ և յաջորդ անոնց իշխանութեան, իրաւանց և արտօնութեանցը,

Այս դարձին վրոյ շատ շանչցնիր Աթոռիկոսական ձեռնադրութեան համար սահմանեալ ազգային յարգելի արարողութիւնն առ ոչինչ զրուելով: Անտիոքայ Մեծապատիւ աթոռոյն Արքեպիսկոպոսութեան նորոգութիւնը և Անտոնեան միարանութեան մշտնջենաւոր Աբրայութիւնը Հռովմ ընդունած չէ ըսելով, Գեր. Արքեպիսկոպոսի մը, և այն՝ սարկաւազի մը ձեռօք, ներկայութիւնը կը մերժուի, Եպիսկոպոսական պատուոյ պահպանութեան համար ի վերջնոյ քարոզեալ սկզբանց հակառակ, ուստի նոր դայթակողութեան առիթ կը տրուի, Քատ մը ևս կը բացուի, ուր տարի մը յետոյ, կը տեսնենք թէ Հռովմ՝ իրազեկ ըլլալով, ոչ միայն հանգուցեալ Բ. Աթոռիկոսին ըրածը կը ճանչնայ և կը յարգէ իբրև օրինաւոր իշխանութեամբ եղած և բոլորովին ազգային արեւելեան կանոնաց համաձայն, այլ

նաև զվերոյիշեալ Արքեպիսկոպոսն պատուով յետս կը դարձընէ :
Աերջապէս, իբրև լրումն այս ամենայն դործոց, տաճկական թարգ-
մանութեամբ կը հրատարակուի առ մեզ Հռոմէ բերուած կոնգակը
յորում քանի մը նշանաւոր դատաւարտութեան վճիռներ կը կարդանք
մեծ ցաւով սրտի. նախ՝ Ասթուղիկոսին իշխանութեան վրայ. երկրորդ՝
Պատրիարքին ընտրութեան եղանակին վրայ. երրորդ՝ ժողովրդեան
իրաւանցը վրայ Յպիսկոպոսական ընտրութեան խնդրոյն մէջ. չորրորդ՝
Ազգային եկեղեցական կառավարութեան մէջ եկեղեցականաց աւնե-
ցած խորհրդական ժողովական, իրաւանց վրայ, զորս հոս ճշդիւ նոյն
կոնգակէն առնելով ի մէջ կը բերենք :

• Որպէս զի, կըսէ կոնգակը, այս Հայոց Պատրիարքութիւնը՝ որ
գրեթէ նոր կը հաստատուի, (ս'ի խնդրեր է արդեօք այս նոր Պատ-
րիարքութիւնը, երբ մենք հինը կը խնդրէինք, և այժմ իսկ, աւանդ,
հինը կողքանք. այսպիսի նոր Պատրիարքութեան մը ոչ ապաքէն նոր
կազմեալ ժողովուրդ և եկեղեցի մը ևս գտնելու էր, վասն զի մեզ
հին գեղեցկութիւնն աւրող այսպիսի նոր Պատրիարքական եկեղեցի
պէտք չէր և չէ երբէք) որպէս զի այս նոր հաստատուած Հայոց Պատ-
րիարքութիւնը հողոց օգտակար ըլլայ, և մեծամեծ վնասներ հետեւ
մնան տեղ տեղ անորոշ և անստոյգ եկեղեցական բարեկարգութիւնը
չպահուելուն պատճառաւ, ուղից Սրբազանը ասանկ յարմար աւթով
մը (արդեօք Սրբազան Ասթուղիկոսին մահն և Ալթոսոյն պարապու-
թիւնն էր այս ցաւալի առիթը հայթայթող) քանի մը եկեղեցական
բարեկարգութեան կանոններ գնել Հայոց Պատրիարքութեան համար...
հրամայելով Նւր գերագոյն իշխանութեամբը, որ նոյն Պատրիարքու-
թեան մէջ անփոփոխելի կերպով պահուին, 'Նախ՝ Պատրիարքի ընտ-
րութեան մէջ միայն Յպիսկոպոսները քուէարկութեան իրաւունք ու-
նենան, որիչ եկեղեցականները ևս խանակայ՝ որոնք Յպիսկոպո-
սական կնիք չունին, ամենևնի յիշատուին. իսկ աշխարհականք
քնաւ երբէք մէկ կերպով մ'ալ մասնակցութիւն չունենան' (էջ 13) :

• Հայոց նորոգի Պատրիարքները յերևան Արքունիկ ևսի, ոչ
իրաւունք և ոչ իրաւաքանութիւն ունենալ Պատրիարքական վիճա-
կին վրայ, մինչև որ Առաքելական Արքունի անոնց ընտրութիւնը
ընդունելի չ'ըլլայ և յիաստատուի, և ասոր հակառակ որիչ ինչ
սովորութիւն որ կայ՝ մէջ տեղէն վերնայ :

• Էինք տարին անգամ մը անձամբ Հռոմ կրթման , և այն ժամանակին քահանայապետին իրենց պաշտօնին և Պատրիարքական վիճակին վերաբերեալ ամենայն բաներուն պատճառաւ հաշիւ տան • (էջ . 16) :

• Իսկ Եպիսկոպոսաց ընտրութեան համար Սրբազանը հրամեց որ սոյս կարգը պահուի , հայոց Պատրիարքական վիճակին մէջ . որչափ անգամ որ թէ՛մ մը գատարկ մնալու ըլլայ , շուտով Պատրիարքը իր վիճակին Եպիսկոպոսները ժողովքի կանչէ և Պատրիարքէն և Եպիսկոպոսացմէ բողոքեալ այս ժողովքը երեք պատշաճական անձինք առաջարկեն Քահանայապետին , որպէս զի անոնց մէջէն կարենայ արժանաւորագոյն և պատշաճագոյն ընտրելով , կացուցանել պարապ մնացած Աթոռին վրայ , Տարակոյս չ'ընեն Սրբազանը որ նոյն Եպիսկոպոսունք փոյթ պիտի ընեն կատարելապէս արժանաւոր և պատշաճական անձինք առաջարկելու Ս. Պահին , ապա թէ ոչ Քահանայապետը պիտի ստիպուի ամենևնի չ'առաջարկուած մարդ մը Եպիսկոպոս ընտրելու , և պարապ մնացած Եկեղեցւոյն վրայ դնելու , Իսկ եթէ ստիպողական հարկի կամ ճամբաներու երկարութեան պատճառաւ չկրնան բոլոր Եպիսկոպոսունք Պատրիարքէն կանչուած ժողովքը դալ , (յայտնի է որ շատ Եպիսկոպոսունք չը պիտի կրնան ամիսներով հեռու տեղերէ ելնելով և Ատիոյ դժուար , բաղմամտիս և երբեմն վտանգաւոր ճամբաներէն անցնելով և Պոլիս դալ և անդրէն դառնալ . ապա թէ ոչ , դրեթէ իրենց բոլոր կեանքն ծովային և ցամաքային ճանապարհորդութեամբ անցընելու պիտի ստիպուին այսպիսի ստէպ պատահելի և կարեւոր ընտրութեանց համար , իրենց թէ՛մերն երեսի վրայ թողելով՝ չը պիտի կրնան ոչ իրենց հովուական պարտքն կատարել և ոչ իրենց ներկայութեանն անհրաժեշտ կարօտ եղող խեղճ ժողովուրդներն հոգալ) : դէթ երեք հասյտաու կ թէ՛մու իրուարքանութիւն ունեցող Եպիսկոպոս անպատճառ Պատրիարքի ժողովքը դան • (Ահա այս կերպով քանի մը մասնաւորաց կը յանձնուի ընտրութեան կարեւոր դործը) : Իսկ հեռուն եղողները գրով իրենց հաւանութիւնը տան երեք առաջարկելեաց համար • (անօգուտ հաւանութիւն , քանի որ հեռու ըլլալով անտեղեակ են հաւասարապէս թէ՛ տեղեաց և քաղաքաց հանգամանացը՝ որոնց վրայ Եպիսկոպոս պիտի դրուի , և թէ ընտրելեաց որպիսութեանը , որոնց համար աւելի ստոյգ և օգտակար

վկայութիւն կրնան տալ դրացիք և մերձաւորք և ծանօթք) , «Եւ այս ժողովքին դորձքը Առախէշական նուիրակին ձեռնով Արեւելցոց համար սահմանուած Տ . հաւատոյ ժողովքին զրկուի , որպէս զի Քահանայապետին դերադոյն դատաստանին ներքեւ ձգուին» (էջ 18.) Արդարեւ որչափ անվտանգութիւն և քանի անհանդուրժելի նախատինք Արեւելեայց և 'մեր Եկեղեցւոյն , որ ստոյգ , արժանահաւատ վկայութիւն մը անդամ տալու անբաւական կը դատուին .

• Այս բաները հայազգի Եպիսկոպոսաց ընտրութեան համար Քահանայապետը սահմանելէն ետքը , Արեւելեան ծխի ուրիշ Պատրիարքութիւններն ալ չը մոռնալով , յայտնեց որ նոյն բանը Եպիսկոպոսաց ընտրութեան կայեւոր դործին մէջ անոնց համար ալ պիտի դնէ նոյն այս կարգ և կանոնը . . . , Այս ամեն բանը սահմանեց և հրամայեց Սրբազանը , և ասոր հակառակ որչափ նշանուոր բան մ'ալ ըլլայ նե ըլլայ՝ ամենեւին խտրան և արգելք չը կրնայ ըլլալ , և որպէս զի այս առաջիկոյ կանոնը զօրութիւն ունենայ , անոնք ամէնը արեւց , ջնջեց , փնայցուց » :

Տուեալ ի Հռովմ՝ յապարանից Ս . Ժողովոյն Տ . Հաւատոյ .
ի 10 աւուր յուլիսի , 1867 .

ԱՂԵԲՍԱՆԴԻ ԿԱՐՏ . ՊԱՐՆԱՊՈՅ : Գահերէց .

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԻՄԷՈՆԻ . Ասեկազգիք (Տ . Կ .) .

Բաց յայտոցիկ , ի 4 Յուլիսի , 1867 , ի 22^{րդ} ամի քահանայապետութեան տրուած և նոյն կոնդակին ետեւ տպուած , բայց առանց տաճկերէն թարգմանութեան , Լատիներէն ընագրին մէջ (էջ 8) , նոյն բանը կը դտնենք աւելի բացայայտ և ծանր կերպով զուրցուած , այսինքն , նախ՝ Կաթողիկոսական Աթոռոյն կառավարութեան համար ամենահարկաւոր եղած և ի հնուց ի վեր դորձածուած խորհրդական ժողովոյն համար կ'ըսուի թէ՛ հանդուցեալ Գրիգոր Պետրոս Ը . ապօրինաւոր կերպով նոյնպիսի ժողով մը կազմեր է ի 1851 , և թէ զայն՝ նոր և օտար ըլլալով յԱրեւելս և Եպիսկոպոսական և Պատրիարքական իշխանութեան անիրաւի և նախատական , կը լուծենք , կը մերժենք և կարգիլու մք , որպէս զի ասկէ ետքը այնպիսի խորհրդականաց

ժողով չ'ըլլայ Հայոց Պատրիարքութեան մէջ, Այլլաւագոյն չէ՞ր ար-
դեօք իմացնել զայս ի կենդանութեան նոյն ասորինաւոր ըստած ժողո-
վը կազմելին, մանաւանդ որ հանդուցեալ Ս. Աթոզիկոսը տասնու-
վեց տարի ապրեցաւ այդ ժողովոյն գրաւորապէս նորոգութենէն և
հաստատութենէն ետքը, որ և նոյնչափ ժամանակ անխափան գոր-
ծածուեցաւ : Գարձեալ՝ Պատրիարքական Աթոռոյ պարագութեան
ժամանակ Ապիսկոպոսական կնիք չունեցող որ չը կրնայ ոչ տեղապահ
ընտրել և ոչ ընտրուիլ, Բայց գործով անցեալ տարի ասոր ալ հակա-
ռակը հրապարակական կերպով տեսնուեցաւ . նախ՝ երբ ի 18 Օդոս-
տոսի տրուած և Ակեղեցեաց մէջ կարդացուած շրջաբերականաւ մը՝ մեր
ազգային արարողութեան մէջ և ոչ իսկ ծայրագոյն վարդապետութեան
պատիւ ունեցող անձ մը Աթոզիկոսական յիօխնորդ և ընդհանուր
տեղապահ անուանեցաւ ի ներկայութեան Ապիսկոպոսաց և անոնց վրայ,
և երկրորդ՝ երբ նոյն անձը սոսկ Ատփնական կամ աւելի չիտակը՝
քաղաքական Մոնսիլեկոնի մը առ ժամանակեաց պատուանունն ունե-
նալով, երկու մեծապատիւ և ալեզարդ Անտիոքաց և Շիրակայ Ար-
քեպիսկոպոսաց յառաջագահ ներկայացաւ, և զիւր վարդապետական
դաւադանը նախապատիւ երեւցուց քան զԱպիսկոպոսական հովուա-
կան դաւադանս, հանդուցեալ Թնկրեան Յովհաննէս Էփէնտլիին յու-
ղարկաւորութեան օրը :

Այրանհուն մէջ, քահանայ և վարդապետ մը կրնար ի ներկայու-
թեան Ապիսկոպոսաց Տեղապահ ըլլալ, բայց ոչ երբէք եկեղեցական
հանդէսներու մէջ քան զԱպիսկոպոս կրնար գերակայել, իրաւանց
և կանոնաց հակառակ :

Նոյնպէս, Աթոզիկոսի ընտրութեան մէջ Ապիսկոպոս չեղող, քա-
հանայ և վարդապետ, չիաւնուի ամենեւին. նմանապէս աշխարհականք
բնաւ երբէք որ և է կերպով միջամտութիւն չ'ընեն և ընտրեալ Պատ-
րիարքն՝ հաստատութիւն և Պալիսն չառած, չկրնայ ամենեւին ոչ
Ապիսկոպոս ձեռնադրել, ոչ ժողով կազմել, ոչ միւսան օրհնել, ոչ եկե-
ղեցի օծել, ոչ Աղբրիկոս ձեռնադրել և ոչ գործմտալ, վերջապէս յամե-
նայնի բացասութիւն և չքութիւն՝ որով կերեւի թէ ընտրողը և ընտրեալք
իրբ յանցաւոր կը դատապարտուին, և մինչդեռ դրոշմ տալը պարզ քա-
հանայի մը գործ է յԱրեւելս, բոլոր Արքեպիսկոպոսաց, Ապիսկոպո-
սաց և ազգին ընտրեալը՝ նոյն իսկ քահանայութեան ժամանակ վայե-

լած իրաւունքէն և պատուէն անգամ զրկուած պիտի ըլլայ Պատրիարքանունը առնելուն համար. ուստի և ընտրողք փոխանակ պատիւ մը ըրած ըլլալու ընտրելոյն, գրեթէ անիրաւութիւն մը ըրած պիտի ըլլան անոր, այդպիսի տկար և սին իշխանութիւն մը տալով իրենց ընտրութեամբը, Եւ իբրև կնիք այս ամեն բաներուս Սրբոց Առաքելոց ևս անէժքը կը կարգացուի այն ամենուն դէմ որ հակառակ կը խօսին, կամ կը գործեն սոյն կարգադրութեանց :

Ը.

Արդ իրաւունք ունինք հարցնելու թէ մեր նախնի վաւերական կերպով գործադրուած և հաստատուած ազգային դրութեան հետ ի՞նչ յարմարութիւն կրնայ երբէք ունենալ այս նորամուտ, հակազգային դրութիւնը, մանաւանդ թէ դրական գոյութեան հետ՝ բայցաստութիւնը. Միթէ մեր կրօնիւ միութիւնն է պատճառ այսչափ զրկանաց, այս է արդեօք մեր յանցանքը ... Այլ կըսուի որեթէ չ'ընդունինք, նզովից կայծակներ պիտի տեղան անմեղ ժողովրդեան մը դէմ: Այն կայծակաց ուժը կոտորելու համար մեզ ուրիշ ի՞նչ կը մնայ ընելու, բայց եթէ անոնց դէմ հանդիսացնել իբրև ամեն շանթարգել երկաթներէ ազդողագոյն, նախ Արեւելեան Եկեղեցւոյ տիեզերահռչակ Հայրապետաց թագապսակ գլուխները, Առասարչայ Միթրը, Ս. Սեզրեստրոսի եռապսակ խոյրին հետ, զԲենեդիկտոս ԺՎ. և ՂԱրբահամ և ասոնցմէ ի վեր նստող թէ Հռովմայ Հայրապետները և թէ Կիլիկիոյ Աստուածաբեալ Կաթողիկոսները, մինչև զնոյն իսկ Պիոս Թ. ընդ Գրիգորի Պետրոսի Ը.ի. և անշուշտ ենք որ այն սպառնալից կայծակները յետս կը նկրտին :

Քանի որ մեր ազգային Եկեղեցւոյն խորհրդական շէնքին հիմը՝ որ ժողովուրդն էր, սասանեցաւ իւր ընտրութեան իրաւանց մէջ, քանի որ անոր սիւները և պատասարիչ որմունքը՝ Եպիսկոպոսունք, իրենց տեղէն խախտեցան և ազգութեան շէնքէն դուրս ընկան, քանի որ զյարկը կազմող կաթողիկէն՝ Կաթողիկոսութիւնը, որ երբեմն այսպէս ժողովրդական, եպիսկոպոսական և ժողովական հիմանց

վրայ ամբացեալ բարձրացեալ էր , աւրեցաւ և վլաւ , թող ուրիշ աչք և սրտեր գտնուին այն աւերակները սիրելու , այլ մենք իբրև մերը չենք կրնար ճանչնալ , սիրել և յարգել այն Աթոզիկոսական կամ Ապիսկոպոսական իշխանութիւնքը , որ երբէք մերը չեն , և մեր հետ ամենեւին կապակցութիւն և վերաբերութիւն չունին :

Այդ նոր իշխանութեան արտաքին նշաններն անգամ մեր չեն , Ինչպէս երբեմն՝ Ալիլիկոյ Աթոզիկոսաց օրը , այլ ևս չը վայլիր Ս . Լուսաւորչաց պատկերը , որ շիջելափառ մարեր անցեր է . և այժմ ասոր տեղ՝ չունինք այլ ինչ բայց եթէ նորին Ս . Լուսաւորչայ ոսկերքն , անոր նշխարաց ընծայն , որով պէտք է մեզ միսթարուիլ մեր հայրենական ժառանգութեան կորստեան վրայ՝ յորմէ կը զրկուինք : Լուսաւորչայ մերժեալ պատկերին պէս չենք տեսներ և ո՛չ Այրարատայ լեռը , ո՛չ Նոյեան տապանն կամ շուղաբեր աղաւնին , կամ ձիթենեոյ խաղաղութեան ոստը , ո՛չ Բագրատունեաց առիւծը , ո՛չ Արշակունեաց ցոլացող աստղերը . այլ ասոնք՝ ինչպէս ուրիշ ամեն բան կերպարանափոխ ըլլալով , Աթոզիկոսական կոնդակաց ճակատը կը բռնեն թռչուն մը , գաւաղան , խարխալ , սիրտ և կշիռ մը , որպէս զի ազգային եկեղեցւոյն հնութեան հետքն և նշմարանքն անգամ չը մնան ամենեւին :

Արդէն այս ամեն զանազանութիւնքը դրինք նոր Աթոզիկոսին առջև , պահանջելով իրմէ , նախ՝ Աթոզիկոսութեան պատիւը ըստ ամենայնի . երկրորդ՝ Ապիսկոպոսաց ընտրութեան մէջ ժողովրդեան ունեցած իրաւունքը . երրորդ՝ օրինաւոր ժողով մը խորհրդականաց ըստ նախնի ազգային դրութեան , Սակայն 1867 տարւոյն Հոկտեմբերի 19 ին ուրիշ պատասխան չկրցինք առնուլ , բայց եթէ այս համառօտ բովանդակութիւնս թէ Արեւելից անարժան Ապիսկոպոսաց բազմաթիւ գոյութիւնը Ս . Աթոսոյն պատճառ տուաւ այսպիսի կարգադրութիւն մը ընելու , Բայց կը հարցընենք , որ ազգին Ապիսկոպոսներն արդեօք , մեր , թէ այլոց . եթէ մերն է , յայտնի է թէ իւր ընտրութիւնն իսկ ի հիմանց անվաւեր պէտք է համարուի , որովհետև անարժանից ձեռօք եղած է , Այլ մենք այդպիսի առաջարկութիւն չենք կրնար երբէք ընդունիլ , երկու հարիւր տարուան նախընթաց միջոցին մէջ՝ որն է եղեր անարժան յԱպիսկոպոսաց կամ ի Աթոզիկոսաց Ալիլիկոյ . որն , հերձուած հերետիկոսութիւն , թիւր վարդապետութիւն ,

ապականանարար մուրում թիւն մը հաներ կամ սերմաներ է . գէթ մէկը
ցուցնել պէտք չէ՝ մանաւանդ թէ ասոնք չեղան ուղղափառ կրօնքը
պայծառացնող , քարոզող , բանիւք և արդեամբք պաշտպանող , նաև
այնչափ հալածանաց , աղքատութեան և վշտաց տանող կենօք և մա-
հու չափ , այնպէս զի մէկը չեղաւ իրենց մէջ՝ որ հրապարակական
կերպով չը գովուէր նոյն իսկ Առաքելական Աթոռէն , որ մշտ այս
պանծալի ներբողն յօրինած և իւր վճռովն այսպէս կնքած է . «Յետ
Արրահամու (անոր գովեստը արդէն յայտնի է մեզ) կացին այլ վեց
Պատրիարքունք ամենեքեան գովութեամբ կատարեալ զգատիւ պաշ-
տաման իւրեանց» . իսկ մանաւորապէս Գրիգոր Պետրոս Ը-ի համար
իւր ընդունելութեան տեսարակին մէջ Ա. Քահանայապետին կողմէ սա
մարդարեակն պարբերութիւնս և յետոյ արդեամբք ամենայնիւ
կատարեալ պանծալի գովեստս կը կարդանք . «Թէ ընտրեալն Մկրա-
յէլ վկայեալ ի սրբութեան վարս , մեծապէս խանդակաթ և անձնա-
նուէր Աթոռիկէ Եկեղեցւոյ և Առաքելական Գահին և վառեալ ի
հոգի առանձին իմն ըզձիւ տարածելոյ զուղղափառ հաւատս , զորոյ
և ինքն ետ զվկայութիւն հանապազ , յորժամ էր ի անտեսութեան
եկեղեցւոյն Եւդոկիոյ , որով և աներկբայ տայ մեզ յուսալ , թէ
բարձրանալ նորա յայն պատիւ լիցի յօգուտ մեծ բովանդակ Ազգին
Հայոց» :

Տպեալ ի Հնովի .

Ի Տպարանի . Ա. Ժողով . Տարածման հաստոյ .

25 Յունուար , 1844 ,

Արեմն մեր Ախիկիոյ Պատրիարքաց մէջ անարժանութեամբ վա-
րուող ոչ ոք եղած է : Բայց վայրկեան մը ենթադրենք որ մէկ քա-
նին այդպէս ըրած ըլլան , ասկէց , այսինքն , ի մանաւորէ ինչ
հետևութիւն կելլայ յընդհանուրն , նոյն իսկ Քրիստոսի Տեսնն մե-
րոյ ընտրած երկոտասան Առաքելոց մէկը զինքը չմատնեց , զլիա-
ւոր եղողը զինքը չուրացաւ և ամենքն չվախան : Այսպիսի տկա-
րութիւնք եթէ Ախիկիոյ Աթոռիկոսաց ձեռնադրած և հաստատած
Եպիսկոպոսաց մէջ ևս երեցեր է՝ չէ այլ ինչ բայց եթէ մարդկային

ակարութեան հետևանք, որ ոչ երբէք հողեղինութեան պայմանէն կրնայ բաժնուիլ, Աստի Եպիսկոպոսաց ընտրութիւնը և հաստատութիւնը Ս. Քահանայապետին թողլով՝ ինչ մեծ օգուտ կրնայ յառաջ բերուիլ, մանաւանդ՝ երբ վկայութիւնն այսպիսի անարժան Եպիսկոպոսաց պիտի մնայ. և Ս. Քահանայապետն Արեւմտից և Արեւմտեան իրաց քաջ ծանօթ ըլլալով, միթէ և Արեւելից վրայ քան զմեզ մերձաւորքս աւելի ստոյգ, ուղիւ և օգտակար տեղեկութիւններ կրնայ ունենալ կամ ո՞ր աղբիւրէ պիտի կրնայ քաղել և ըստ այնմ փրկաւէտ և գործնական տնօրէնութիւններ ընել, Ո՞վ կրնայ ընել թէ նոյն իսկ անմիջապէս Քահանայապետաց ձեռօք հաստատեալ բոլոր Եպիսկոպոսուներ առանց մէկ հատի մը բացառութեան արժանաւորագոյն են, և չկայ անոնցմէ մէկը որ անարժան եղած ըլլայ՝ յառաջ կամ յետոյ, Գարձեալ՝ չենք երկրայիբ հարցունելու թէ ուղղակի Ս. Աթոռէն հաստատեալ Եպիսկոպոսուներ ի՞նչ զգալի առաւելութիւն կամ նիւթական և բարոյական ձիրք ունեցած են կամ կրնան ունենալ նկատմամբ իրենց ուրիշ Պեր. պաշտօնակցացը, որ զնոյն Եպիսկոպոսական իշխանութիւնը ազգային ընտրութեամբ արգէն Արիւիկայ Աթոռիկոսական աթոռէն առած են, Արջապէս՝ եթէ արդարև Առաքելական Աթոռն արևելեան Պատրիարքաց, Եպիսկոպոսաց և բոլոր եկեղեցական ազգային դասուն վրայ վստահութիւն, որով յարգ և սէր չունի, Ժողովուրդն ի՞նչպէս վստահութիւն ունենայ և սիրով ակնածու ըլլայ իւր մեծ ու պզտիկ հովուաց վրայ, Արեւմտ չկայ ամենեւին և օգուտ մը կամ համոզիչ փաստ մը այդ իրաւունքը Ս. Քահանայապետին թողլու :

Բայց դուցէ այն անարժան Եպիսկոպոսուներ մերինները չըլլան, այլ ինչպէս կ'ըսուի յոմանց ի բարեմտաց, ուրիշ աղգաց, եթէ այսպէս է, մենք անմեղ ըլլալով, ո՞ր օրինօք և ո՞ր արդարութեամբ այլոց յանցանաց պատիժը կրնել և մեզքն քաւել կը հրամայուինք, ի՞նչու դեղը նախ մենք կը խմենք, երբ արգէն ցաւացելոց համար նոյն բաժակը տապաղային կը թողուի, Ասան զի իրմէ քանի մը ամիս յառաջ Հոսով գտնուող Ասորոց Փիլիպպոս Յարգուս Պատրիարքին այնպիսի պատուէր մը կամ խրատ չը տրուեցաւ, ամենայն փառօք դարձաւ իւր տեղը գնաց. և միայն երկու ամիս ետքը՝ երբ ինքն ի Հոսով էր,

Ս. Քահանայապետը լուսաւորուելով Արեւելից վրայ, այս անլուր կարգադրութեանց հարկը տեսաւ :

Այս հակասութեանց մէջէն ելլելու համար, դարձուց խօսքը Կ. Պօլսոյ կամ գաւառաց ժողովոյց հերձուածողութեան և անհաւատութեան միտեալ ըլլալուն վրայ, իբր թէ, եթէ Սպիտակոսաց ընտրութեան կերպն առաջինին պէս մնար, ժողովուրդն մուրամիտ անձինք ընտրելով յԱպիսկոսոս, դիւրաւ հերետիկասութեան մէջ պիտի ընկնէր :

Այս անհին զանգխտումը արդարեւ այն ժողովուրդեան դէմ է որ Կաթողիկէ հաւատոյ պահպանութեան համար դարերէ ի վեր անթիւ անհամար փրատոց դիմանալով, ըրած անհնարին կորուստներուն դառն հետեւանքը դեռ կը կրէ. այս ժողովուրդեան համար է որ չը թողլու համար որ հերձամբ բաժնուի Կաթողիկէ Սկեղեցւոյ միութեանէն, այդ բռնի և անպատիւ, որով և բողոքովին անզոր և դիւրարեկ կապերը կը հնարուին : Մենք կարօտութիւն չունինք համոզուելու թէ Հռովմայ Առաքելական գահը մեր ճշմարտաւէր Հարց Լուսաւորչայ, Գլխգորի, Արրահամու, և այլոց անբաժան սիրով միացած և յարգանք պատուած աթոռն է, որով մեր ևս վերապատուեալ ենք : Ուստի թող գիտնայ աշխարհ ամենայն որ ինչպէս ականատես վկայ եղան մեր Կաթողիկէ կրօնից համար հանդիսապէս ցուցած յարման և սիրոյ, նոյնպէս և այժմ ոգւով չափ պիտի աշխատինք արդարացնել նոյն Ս. Աթոռոյն զրպարտեալ անունը, որուն ոգւոյն հակառակ եղած գործերը մերժելով պիտի պաշտպանենք մեր ազգային և նուիրական իրաւունքն, մեր պատիւը և մեր Սկեղեցականաց համբաւն և յարգը, և պիտի սպառենք մեր ամեն ճիշն այս բաներս կանգուն, հաստատ, անփոփոխ և անյեղլի պահելու համար : Աղէկ համոզուած ենք, որ Կաթողիկեայ Հայոց ժողովուրդը Առաքելական աթոռոյն հարազատ և սիրելի զաւակն է . աղէկ գիտենք որ մեր իրաւանց և իշխանութեան կորստեամբը Ս. Աթոռը՝ ոչ միայն բան մը չըստանար, այլ նաև շատ բան և գուցէ՝ Աստուած չընէ, ամէն բան կը կորսնցընէ . ի նորոյ բան մը չը շահիր, զհինն ևս ձեռքէ ելնելու կամ փճանալու վտանգի մէջ կը դնէ : Վասնորոյ մինչև ցվերջին շունչ պիտի ուզենք որ Կաթողիկոսն Կաթողիկոս մնայ, ինչպէս էր յառաջ, սկսեալ ի Լուսաւորչայ մինչև

ցլախճան Գրիգոր Պետրոս Լ.ի, մնայ Եպիսկոպոսական ընտրութիւնն ի ձեռս ժողովրդեան, ինչպէս էր յառաջ, հաստատուն մընայ Աթոռիկոսարանի Եպիսկոպոսաց և Վարդապետաց խորհրդական վարչական ժողովը, և անոնց խորհրդով ըլլայ կառավարութիւնն՝ ի շինութիւն Եկեղեցւոյ, ինչպէս էր յառաջ, որպէս զի մեզ սիրելի և յարգելի Աթոռիկոսական իշխանութիւնն ի տիրապետական չը փոխուի, Աուզենք որ վանքերն՝ վանք, միաբանութիւնք՝ միաբանութիւն, եպիսկոպոսունք՝ եպիսկոպոս մնան և իրենց ըրած ընտրութիւնն հաստատուն և որոշ, ինչպէս էր յառաջ, Աուզենք վերջապէս որ այս հիմանց և սկզբանց համաձայն՝ ամէն բանի կարգ և կանոն դրուի. ազգակործան նոր փոփոխութիւնք չըլլան, այլ որ ինչ պիտի ըլլայ, հասարակաց հաւանութեամբ ըլլայ. կը փափագինք, որ ի դանձէ հնութեան՝ հանուին նորն և հինն, ժողովի բարին՝ ի բարի յամանս, և խոտանն՝ թէ կայ, ի բաց ընկեցուի (Մատ. ԺԳ. 48.52),

Ո՛վ ազգային Արքեպիսկոպոսունք, Եպիսկոպոսունք. Գեր. Աբրահարք և Վարդապետք, անշուշտ կը կարծենք, որ այսպիսի բարի վախճաններու համար պիտի ըլլայ ձեր այս Մայրաքաղաքիս մէջ ժողովը. այսպիսի դործի և նպատակի մը համար ապահով եղէք որ ժողովուրդն սիրով պիտի ընդունի և ողջագուրէ զձեզ և պիտի հետևի ձեզ, Բայց եթէ արտաքոյ ամենայն ակնկալութեան, իւր և ձեր նախնի իրաւանց կորստեան անհոգութիւն կամ թէ ընդունելութեամբ հաստատութիւն տեսնէ, կը ծանուցանէ այժմէն առաջի ամենայն աշխարհի, որ բնաւ չըպիտի ընդունի, այլ սլտի եղածը մերժէ. այլ նաև յայտնապէս կը բողոքէ յառաջուց այն ամէն նախնի զեղեցկութիւնն խանգարող և ազգային հիմունքն խախտող սկզբանց վերայ ըլլալիք նոր փոփոխութեանց և զեղծմանց դէմ,

Ուստի խօսքը նախ ձեզ կուղղենք, ո՛վ յարգելի միաբանք Աթոռիկոսարանի, ո՛վ պատուական հարք Վերանանու, Անտոնեան միանձունք, ինչպէս դուք ձեր ծոցին և սրտին մէջ պահեցիք և աճեցուցիք այն Աթոռը, այնպէս և այժմ պէտք է անոր վերանորոգութեան և կանգման համար ամենէն յառաջ քայլք, իբրև ճշմարիտ որդիք Աբրահամու. ինչպէս ցայսօր քրտամբք, ընչիւք և արեամբ անգամ,

ազգայնութեան գեղեցիկ և անմեղ աղաւնին պաշտպանեցիք, և լեռներու, սարերու վրայ ձեռքէ ձեռք պտըացընելով ողջ և առողջ պահեցիք և մինչև մեր օրերն հասուցիք, և դժբաղդութիւնն միայն այս եղաւ որ յապահով ձեռս չյանձնեցիք զայն, այսպէս և արդ՝ տեսնելով ձեր Հարց տունը վտանգի մէջ, պէտք է՝ ձեր դոյութեան հետ, և մեր հոգին եղող այս իշխանութիւնը պաշտպանէք և չը թողուք անհոգութեամբ որ ձեր վրայ ճշմարտի այս մարգարէութիւնն. «Արծուին առ զընտիր ընտիր մայրիցն, և տարաւ յերկիրն քանանացոց, և տնկեաց ի պարսպաւոր քաղաքին»: Եղեկ. Ժ. 4 :

Եւ դու Ազրիական ծոցին ալեաց մէջ դրիւք տարաշխարհիկ և պանդուխտ մնացած, այլ Ազգին սիրով ընդ մեզ անմեկին միացած կողեակդ, աւանդատուն մեր դրաւորական կենաց, և մասամբ իւր յԱւստրիական մայրաքաղաքն փոխադրութեամբ զարգացած բազմարդին միարանութիւնդ Միթիթարեան, գիտենք թէ ուր հայութեան անուն կայ, հոն են, հոն կը հակին ձեր սրտերը, գիտենք որ դուք «ի Քրիստոսէ իսկ ուխտիւք կը փափաքիք նոյովիւք անգամ գօսանալ վասն եղբարց և ազգականաց ձերոց ըստ մարմնոյ», որ եւք մեք. (Հռոմ. Թ. 1-3), Ուստի անտարակոյտ ենք որ և դուք ազգային իրաւանց և հնութեան նշխարաց նախանձախնդիր և ջատագով պիտի հանդիսանաք, պիտի պաշտպանէք մեր լեզուն, ծէսերն և ամենայն որ ինչ ազգային է: Եւ ինչպէս մինչև ցայսօր ժողովուրդն ձեր պահպանութեան և պայծառութեան համար սիրով աշխատած է, որչափ իւր տկարութիւնը ներէր է, այսպէս և ապագային մէջ ձեր դոյութեան և յարասեւութեան համար ամէն ջանք և ճիգն ի դորձ պիտի դնէ:

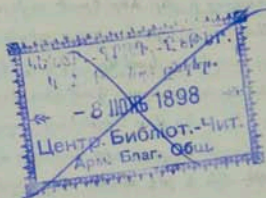
Եւ դուք վանական չեղող, մեզ վիճակակից և անշուշտ կարեկից աշխարհական կղեր կամ ֆոյեճցիխ, ահա կը տեսնէք թէ ինչպէս այս ժողովուրդս՝ որոյ դուք ևս ծնունդ և մասն էք, ծովու ալեաց նման՝ հակառակաշունչ հովերէ շարժեալ կը կոծի անհանդիստ, ինքն բոլորովին անմեղ ըլլալով. կը տեսնէք որ առաքելոյն Պետրոսի դահոյն հովանաւորութեան ներքեւ մինչև ցարդ պատասպարեալ մեր հայրենական անդին ժառանգութիւնն կորսուելու վրայ է. ինչ օգուտ և ինչ փառք Եկեղեցոյ կամ ձեզ, եթէ այսպիսի օրինաւոր դատի

մը համար չը միանալով, թողունք որ անհետ ըլլայ մեր Աթոռիկոսական Պատրիարքական իշխանութիւնը, եթէ հոգւոց փրկութեան նախանձանդիր էք, ինչպէս չենք երկրայիր, եթէ Առաքելական Աթոռոյն պատիւը կը սիրէք, եթէ յԱրեւելս ընդհանուր եկեղեցւոյ փառաց և օգտին ածելն և զարգանալը կը փափաքիք, և մանաւանդ եթէ կ'ուզէք որ Ս. Աթոռոյն վրայ եղած անիրաւ և ըստ ամենայնի հոգւոց և մարմնոց փրկութեան փաստակար զրպարտութեանց բիծը ջրնջուի, որ իբր թէ կրօնից պատրուակաւ կուզէ զԱրեւելցիս Լատինացիներէ կամ անոնց իրաւունքն իրեն սեփականել, պէտք է որ զուրբ և սգօտեպիւնդ յասպարէզ իջնէք. ապա թէ ոչ, աւերակաց վրայ չըսեմք թագաւորել, այլ ողորալ պիտի ըլլայ ձեր մասն և բաժինը, և իհն ժամանակաց ի վեր ձեր կրած աշխատութիւնքն փճանալով, ակնկալեալ մեծ ապագայն ևս յօգս պիտի ցնդի :

Բայց դարձեալ կըսենք, մի կարծէք որ մենք Աթոռիկէ միութեան կեդրոնէն բաժնուելու, կամ հեռանալու կամք կամ միտումն անգամ ունինք : Այն էր մեր նախնեաց յարդածը. այո՛, Աթոռիկէ հաւատքը մեր հոգին է. բայց այս հոգւոյն մարմինը մեր ազգային իրաւունքն են . թէ մին և թէ միւսն մեզ սիրելի են . զերկուսին ևս միօրինակ պահպանել կուզենք. միով բանիւ, ինչ որ հաւատոյ վարդապետութիւն, բարի վարք և յաւիտենական փրկութեան ճամբայ չէ, կ'ուզենք անթերի և անփոփոխ պահել, ինչպէս ցարդ մեր նախնիք պահեցին և մեզ աւանդեցին, ըլլալով թէ Հայ և թէ Աթոռիկէ. չենք յանդգնիր ոչ անոնց ճամբէն մազնաչափ խոտորել, ոչ նշանախեց մը անգամ փոխել մեր նուիրական սովորութիւններէն, և ոչ քան զԱստուածարեալ Հարս մեր և Արեւելեան Եկեղեցւոյ՝ ուղղափառագոյն ըլլալ. այլ ուղղափառ մնալ ընդ մեծին Սեղրեսարոսի, և Ս. Լուսաւորչայ, ընդ Ըննովկենախոսի և Գրիգորի Վկայասիրի, ընդ Բենեդիկտոսի ԺԴ. ի և Աբրահամու, ընդ Պիոսի Թ. ի և ընդ Գրիգորի Պետրոսի Ը. ի :

Ահա այս է մեր գաւան՝ որ և ձեզ ամենուդ կը վերարբերի, ս'յ Արքեպիսկոպոսունք, Եպիսկոպոսունք հին և նոր վիճակաց, Գեր. Աբրահամը միարանութեանց, Վանական կամ Աշխարհական գղերք, որուն ելքը մեծագոյն մասամբ կախում ունի ձեր տալիք որոշումն .

րէն , Տարակոյս չունինք որ քաջ դատաստազ պիտի ըլլաք ձեր և ժողովրդեան հայրենաւանդ իրաւանցը , պատուոյն և գոյութեանը , վասն զի զիտէք որ . «Եթէ ոք իւրոց՝ և մանաւանդ ընտանեացն խնամ ոչ տանիցի , ի հաւատոցն ուրացեալ է և չար և քան զանհաւատոն է . Եւ թէ . » Որ քակէ զցանկ հայրենի , հարցէ զնա օձ . » (Ա. Տիմ. է. 7-8) վասն զի կրգգաք ձեր խղճին վկայութեամբը այն ծանր պատասխանատուութիւնը որ ձեզ կը վերաբերի այս ամենակարեւոր և կենսական խնդրոյս մէջ , առաջի Ազգին , առաջի համօրէն աշխարհի , առաջի պատմութեան և առաջի Աստուծոյ :

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

Էջ	Տող	Միասյ	Ուղիղ
5	17	Նշխարհաց	Նշխարաց
8	16	վտանքն	վտանդն
9	31	արկանէ	արկանեն
12	32	եւ մուօք միարան	մուօք եւ միարան
13	42	կը ճանչեն	որ կը ճանչեն
14	17	Շուարչան	Շուարչան
14	30	սուրահով	յապահով
15	28	Նաղիւնանգացի	Նաղիւնանգացի
16	9	գործադրել	կը գործադրէր
18	9	անտանելի	եւ անտանելի
18	18	կընդունէին որ դժուարահաւատ ւատ ըլլայ	կ'ընդունինք դժուարահաւատ ւատ ըլլալը
19	7	ինգնազուլս	ինքնազուլս
19	24	Սուրբ	որ Սուրբ
20	5	խկ կոչէ	կը կոչէ
21	42	նոյն ինքն	եւ նոյն ինքն
21	45	նոյնը	գայն
21	33	յարարերութիւնները	յարարերութիւնները
22	41	Ազգին	Ազգէն
24	23	ոտքնակոխ	ոտնակոխ
28	24	չըկընար	չըկընայ
32	4	կը յիշէ Յովհ. Կաթ. գոր	զոր կը յիշէ Յովհ. Կաթողիկոս
32	43	« (ձիէ Գրիգոր	(ձիէ) գրիգոր
36	2	առանցին	առանձին
37	9	Յորոց	Ձորոց
38	4	Սիւ	ի Սիւ
39	7	եւ չը թողլով	չըթողլով
41	28	Առաքելական	Առաքելաջահ
42	16	Էթէ ոչ	բաց ոչ
42	18	ժողովին	ժողովն
60	9	ձայնատէրերս	ձայնատէրս
64	23	աջ կողմը	աջը

Էջ	Տող	Սխալ	Ուղիղ
65	15	զաւակներն	զաւկներէն
66	15	հաստատեալ	հաստատել
68	1	Ասջանորդաց	Առաջնորդաց
69	27	ՂԱՐՏԵԼԵԱՆ	ՂԱՐԱՏԵԼԵԱՆ
70	4	Հ. Պ	Հ. Պ. Կ
72	12	ընդ Պատրիարքութեան	ընդ Պատրիարքութեամբ
74	22	Արծուի	աարծի
77	24	, Լիբանանու	ի Լիբանան ,
84	30	զարդիբ	զարթիբ
85	13	Ազբեպիսկոպոս Կիպրոսի, Գա- պարեան	Գասպարեան , Ազբեպիսկոպոս Կիպրոսի ,
89	9	զա՛հոյն ,	զա՛հին
90	10	հաւատալ	հաւատար
93	10	գրուելով ,	գրուելով , ամեն բանէ վերջը կը կատարուի
96	30	անիրաւի	անիրաւող
98	30	կը նկրաին	կընկրկին

